

/

ŐSI INTÉZMÉNYEINK

TÖRTÉNELMI TANULMÁNY

ÍRTA

RUDNAY BÉLA

BUDAPEST

STEPHANEUM NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ R. T.
1924.

Kiadja,: Rudnay Béla. — Nyomdaigazgató: Kohl Ferenc.

TÁRGYMUTATÓ.

I. Álmosok és a kende	7
II. Honfoglalás körüli kérdések	22
III. Törzsek és a megszállás	33
IV. Törzsek feloszlása	43
V. Fejedelmek	51
VI. Szent István király	53
VII. Ispánok rendje	68
VIII. Vitézlők rendje és a szabadok osztálya	82
IX. Várispánságok	86
X. Vármegyék	95
XI. Hadifoglyok és szőjgönépek	104
XII. Bírák	112
XIII. Országgyűlések	121
XIV. Aranybulla	136
XV. Aranybullával kapcsolatba hozott törvények	147
XVI. Koppány. Gyula. Ajtony	165
XVII. Összefoglalás	178
Névmutató	183

ELŐSZÓ.

OLVASÓIM egyike vagy másika talán észreveszi, hogy különösen az ispánrendről és a vármegyékről szóló fejezetekben alkalmam lett volna a különböző okiratok bőséges adataira hivatkoznom. Rövidesen indokolni kívánom, hogy miért voltam kénytelen mellőzni az ily hivatkozásokat.

A milleniumi emlékünnepek alkalmával megjelent, akkor nagy reményekkel várt, történelmi összefoglaló művek már megjelenésük idején nagy csalódást okoztak, mert nemcsak számtalan nagyfontosságú kérdést hagytak megoldatlanul, hanem ősi intézményeinket is egytől-egyig idegen eredetűeknek tüntették fel; tették ezt oly módon, hogy habár igen sok történetírónk csatlakozott Pauler és Marczali felfogásához, elfogadható bizonyítékokat elméleteik bizonyítására fel nem hoztak. És így első perctől kezdve a csalódottak és a kételkedők közé tartoztam, mert előttem hihetetlennek látszott lenni, hogy őseink a nemzeti intézmények ősi voltára hivatkozzanak akkor, midőn ennek állítására kellő alapjuk nem volt; de azt sem tudtam a magyar felfogással összeegyeztetni, hogy Géza vezérlőfejedelem a mi ősi, magunkkal hozott intézményeinket, miként Pauler állítja, egyszerűen «szétrúgta» és azután Szent István azok helyébe hatalmi szóval idegen vezetőikkel idegen intézményeket állított. Az a jogfolytonosság, melyhez a magyar folyton és következetesen ragaszkodott és mely a régi és a Szent István által adott szabadságokra való hivatkozásokban is megnyilvánult, nem lehetett üres szélhámoskodás.

A millenium után még sok éven keresztül közállást töltvén be, nem tudtam a kérdés tanulmányozásával foglalkozni, de midőn falusi otthonomba költöztem, nekifogtam a többoldalú adatgyűjtésnek és a fősúlyt abban az időben az okiratokra fektettem.

Az akkor felszaporodott tetemes anyagomat azonban az a baleset érte, hogy a csehek nálam ismételve házkutatásokat tartván, irataim fel lettek dűlva és jegyzeteim túlnyomó része elkallódott. Midőn kiszabadulásom és kitiltásom után Budapestre jutottam, feljegyzéseimnek csak némely összefüggés nélküli roncsait tudtam kézhez kapni és így az adatok összegyűjtéséhez újonnan kellett hozzáfognom. Most már azonban nem az okleveles bizonyítékokra helyeztem a bizonyítás súlyát, hanem inkább a törvényekre és az egyéb nyomtatott, könnyebben áttekinthető és így a bírálók által is könnyebben ellenőrizhető kútfőkre.

Reményilem, hogy célomat, fennmaradt intézményeink ősi voltának bizonyítását, így is el fogom érni. Az eredetileg tervezett keretet azonban túlléptem, amire a talált anyag fontossága indított.

A szerző.

I. Álmosok és a kende.

BÍBORBAN született Konstantin császártól visszamaradt gazdag kútfőanyagot történetíróink nagy sikerrel dolgozták történeti tudásunk fejlesztése érdekében fel. De találok ott a kazárok szomszédságában töltött időre vonatkozó részleteket, melyek még feldolgozásra szorulnak, legalább az én tudomásom szerint feldolgozva még nincsenek.

A görög császárok mindig igen körmönfont ravaszsága diplomáciával bírtak és igyekeztek gyöngye életfonalukat az Ázsiából imént bejött népeknek céljaikra való felhasználásával nyújtani; a bizánci arany ismert és hatásos eszköz volt, mely sok katonát pótol; de nagy furfanggal fel tudták használni a népek gyöngéit és egymás elleni harckészségüket is, melyeket alakoskodással fejleszteni és élesíteni igyekeztek; ígéret persze mindig volt bőségesen.

Midőn a turkok a Dunánál, Etelközben megjelentek, a görögöknek első dolguk volt őket alaposan kiismerni; majd megkísérelték a maguk érdekkörük szolgálatába bevonni és midőn rájuk nézve veszélyeseknek látszottak lenni, igyekeztek őket ellensúlyozni. Az akkor uralkodó bölcs Leo császár (uraik. 886-912) taktikai művébe nagyérdekű fejtegetéseket vett fel a turkok harcmodoráról, szokásaikról, de jellemükről is. Jellemüket így festi:

«A türk törzsek álnok és határozásaitak palástoló, barátságot nem kereső, bizalmat nem érdemlő népek; hajtva telhetetlen kincsvágytól, esküt semmibe se vesznek, szerződéshez, kötéshez magukat nem tartják; ajándékokkal ki nem elégíthetők, hanem mielőtt az adottat elfogadnák, csalárdoskodásban és azon törik az eszüket, hogy megsemmisítsék a szerződéseket».¹

¹ A m. honf. kútfői 34. lap.

Ezen jellemzésből azt kell következtetnünk, hogy a görögök csalódáson mentek keresztül, valamelyes furfangjuk és alakoskodásuk a turkokra hatással nem volt, nekik fel nem ültek és mert talán holmi szolgálat teljesítését nem akarták vállalni, azért fest bölcös Leo jellemükről ilyen sötét képet.

Leo elismeri művében, hogy a görögöknek a turkokkal még háborújuk nem volt, hanem csakis a bolgárok elleni háborúból, melyben a görögök segélyére mentek, ismeri őket; hogy mennyiben adhattak okot ebben a bolgárháborúban az erős leszólásra, nem tudom. A tény az, hogy vitézül küzdöttek, a bolgárokat ismételve megverték és számtalan foglyot ejtettek; ennél többet Leo tőlük annálkevésbé kívánhatott, mert azután ő hagyta őket a besenyőkkel szemben cserben. Kellett tehát valami más oknak lennie, mely őt ellenük hangolta és magát ezt a cserbenhagyást is eredményezte.

A görögök bizalmatlanságára van adatunk; maga Leo gondolt ki a turkok ellensúlyozására módokat, melyről ezt írja:

«Ha a római (kelet római) császár békét tart a besenyőkkel, sem az orosz, sem a türk nem bírja megtámadni a római birodalmat. Arra sem kényszeríthetik akkor a császárt, hogy túlságos sok pénzt küldjön nekik béke fejében, mert tartanak attól, hogy e nép (besenyő) segíti a rómaiakat. Mert ha ők megtámadják a rómaiakat, a besenyők a császár iránt való barátságánál fogva, továbbá levelekkel és ajándékokkal is reábirva, könnyen reácsaphatnak az oroszok és turkok földjére, azt elpusztíthatják, népeiket és gyermekeiket pedig rabszolgaságba hurcolhatják.»¹

Íme, így készítették elő a görögök a turkoknak azt a veszedelmét, mely a bolgárháború után érte őket.

Ezenfelül azonban a görög diplomácia a kazárokat, kiknek khágánja a görög császári családdal házasodás útján rokonságban és állandó barátságban állott, igyekezett reábirni, hogy a turkokkal szemben a kazárok hatalmi igényeiket érvényesítsék. A cél az volt, hogy a kazár nagy khágán a lebediai előző viszonyt, melyben a turkok vele szemben álltak, fentartsa és az ő hatalmi szavával biztosítsa a görögök részére a turkok engedelmisségét, szolgálatait.

¹ A m. honf. kútfoi 110. 1.

Konstantin sokkal több részletességgel, mint amennyit egy semleges nézőtől feltételezhetnénk, bocsátkozik bele a khágán és a turkok között lefolyt tárgyalások elbeszélésébe.

Rövid idővel Etelköznek a turkok által történt megszállása után, beszéli, a nagy khágán az első vajdát Kazarországba, magához hívatta; jöjjön hajón, mert a besenyők által lakott területen a szárazföldiút nem biztonságos; Lebed azonnal útnak indult és a khágánál jelentkezvén, ez elmondotta kívánságait; az első, hogy Lebed maradjon továbbra is népének fejedelme, továbbra is azért, mert Lebédiában is az volt. A második kívánság, hogy engedelmeskedjék neki, a nagy khágánnak. Lebed a maga személyét illetőleg nem volt hajlandó a megbízást továbbra is elfogadni, hanem nagy bölcseséggel maga helyett Álmost, vagy annak fiát, Árpádot ajánlotta és pedig, mint Konstantin mondja, azzal, hogy függjön a khágántól. A khágánnak tetszett a beszéd, hitt annak és embereket küldött Lebeddel a türkökhöz; a turkok tanácskozás után úgy ítélték, hogy Árpád lesz a legmegfelelőbb és őt választották vezérlő fejedelmükké.

Lehetséges az is, hogy a khágán a választást megelőzőleg Álmost és Árpádot is Kazariába hívatta, de ezek oda nem mentek, mit Konstantin elhallgat.

Már maga a választás is szakítás volt a khágánál, csalódással járt erre is, a görögökre is. A khágán nem választást akart, hanem ő maga kívánt megbízást adni az új fejedelemnek, ő akarta kinevezni a turkok kendéjét, úgy ahogy eddig is a khágán nevezte ki azt; miként Konstantin mondja, a turkok Árpád előtt soha sem választottak maguknak még fejedelmet és azért akarta ő adni a fejedelemnek a megbízást, hogy függjön a khágántól. Konstantin szerint ugyan kazár szokás szerint történt Árpád megválasztása, de ezt csak a görögök szerették volna, a valóságban Árpád nem a khágántól kérte választása megerősítését, mert ha attól kérte volna, ezt a jól-értesült görögök örömmel feljegyezték volna.¹

Árpád azonban a khágánál nem törődött, hanem keresztülvén a választáson, a turkok vezéreivel, ispánjaival és vitézeivel megkötötte a vérszerződést, persze a véráldozás

¹ A m. honf. kútfői 119-122.

szertartásának a törzsek nevében csak a hét vezér vetette magát alá. Ez a kötés igazán nem felelhetett meg a kazárok és görögök akaratának, mert ez az előző kazár viszony teljes felbontását jelentette. – Konstantin erről hallgat.

Pauler szerint a választás 890-ben történt.¹

Hogy milyen volt az előző viszony Lebed és a khágán között, azt már az eddig előadottakból is megítélhetjük. A kazárok nagy khágánjának nagyon is erős köze volt a türkökhöz; a felszólítás, hogy Lebed jöjjön jelentkezni hozzá Kazarországba, hogy maradjon továbbra is fejedelem, hogy engedelmeskedjék a khágánnak; Lebed válasza, hogy az új fejedelem függjön a khágántól; Konstantin elbeszélése, hogy Lebédiában a türkok a kazárok harcaiban mindig résztvettek, határozottan függő viszonyra mutat; idegen, független néptől a khágán mindezt nem követelhetette volna.

Ha már most meg akarjuk keresni a formát, mely mellett az alárendeltségi viszony fennállott, azt is könnyen megtalálhatjuk; a IX. század végén élt Dsaiháni arab írónak elveszett munkája nyomán a X. és XI. században élt arab és perzsa írók tudósítása szerint² abban az időben, midőn a türkok Lebédiában laktak, fejedelmüknek méltóságával járó címe kende, kundu volt; az pedig, aki az oldalán az ügyeket intézi: a dsila vagyis a gyula; tehát egészen kazár szokás szerint, dacára annak, hogy a dsila török eredetű szó, voltak berendezkedve.

A gyula török eredetű szó lévén, állása már előbb is fenállhatott, de más feladattal.

Azt is tudjuk, hogy a kazároknál a nagy khágán gyulájának, az ügyeket intéző, a hatalmat tényleg gyakorló khágán-bunak, vagy izának kazár helytartója a kender khágán volt.

A mi Lebed fejedelmünk, a kende sem volt tehát más, mint a kazár khágán-bunak türk helytartója, vagyis a nagy khágánnak a meghódított türkok fölött álló, általa a türkok közül kinevezett főtisztje.

Ezen az alapon rendelkezett tehát a khágán még az idegen határon túl is Lebeddel és követelte tőle és néptől

¹ A m. n. tört. Szent Istvánig 25. lap.

² A m. honf. kútfői 167. és 169.

az engedelmességet; ezért mondatja Konstantin Lebeddel, hogy a jövőben is a khágántól függjön a türk fejedelem, ezért vettek részt a turkok a kazárok minden háborújában és ezen a réven akarták a görögök a turkok at az ő járszalagjukra kötni.

Ertjük azonban most már Konstantin azon állítását is, hogy Lebed nem volt fejedelem és hogy Árpád előtt választott fejedelmük nem volt, mert hiszen a khágán nevezte ki kendéjüket.

Midőn a turkok Etelközbe távoztak, a kazárok érdekei többé nem követelték a turkok fölötti fennhatóságot, hiszen érintkezni csak a Fekete-tengeren át tudtak, hajóik, miként egy keleti kútfő írja, nem voltak¹ és tudjuk, hogy az építőanyagot is a Sarkel-vár építéséhez görög hajókon szállították és így a türk fegyveres erőnek a távolban nem vehették többé hasznát; de a turkokat újból leigázni képtelenek, már csak azért is, mert a nemzet által választott fejedelem nagyobb tekintély volt a kazárok által rájuk erőszakolt kendénél. Nézetem szerint nyelvük, foglalkozásuk, erkölcsaik, harckészségük, jellemük sem egyezett a kazárokéval; külsejüket is másnak mondják a kútfők, ahogyan a kazárok arcának rútságát leírják, a mongolok jutnak eszünkbe. Nem volt ez a turkokkal egyazon faj. Bennünket a németek gyűlöletből írtak csak hasonlóknak. A finn-ugoroknak az Ural és Kaukázus közti vidék volt az ősi otthonuk; ellenben a kazárok Kelet-Ázsiából nyomultak előre; a finn-ugor népek sokkal korábban jutottak Európába, és pedig a finnek, esztek és livek valószínűleg még Krisztus születése előtt; ellenben a mongol-tatár fajta népek századokkal később, mert a finn-ugor népek mögött voltak a tanyáik. Az ezzel ellenkező történelmi térképeket, így a Millenniumi Történelemben is közöltet, a magyar őshazát illetőleg helytelennek ítélem. A kínai történelemmel foglalkozó nyugati írók különben azt állapították meg, hogy a kínaiak a tatár népekkel erősen összekeveredtek és így innen is eredhet a két utóbbi nép között a testi hasonlatosság.²

¹ A m. honf. kútfői 269. 1.

² Franke: Beiträge aus chinesischnen Quellen zur Kenntnis der Turkvölker stb.

Az a Volga-melletti terület, melyen a kazárok birodalmukat megalapozták és melyet későbbben Kieven túlra terjesztettek ki, lehetett a finn-ugor népek ősi otthona, ott a Kaspi-tenger körül, honnan a kazárok bizonyára sok finn-ugor és ezekkel rokon török eredetű népet szorítottak el, így a bolgárokat is. A kazárok tényleg élelmes és művelődésre hajlammal bíró nép volt, ők voltak a mohamedán Ázsia, Turkesztán és Perzsia kereskedelmének közvetítői észak és nyugat felé és midőn Kiev uralmuk alá jutott, Kiev lett az akkori világkereskedelemnek egyik tekintélyes piaca;¹ Kievet 885-ben Oleg vette tőlük vissza.²

A kazár birodalom megalakulása után ősünk egyéb kisebb törzsekkel és maradványokkal magukra maradván, a kazárok ellen hosszú ideig védekeztek. A már említett keleti kútfők megemlékeznek arról, hogy a kazárok a türk októl és az ezek szomszédságában lakó türk rokonoktól való félelmükben régebben körülárkolták és elsáncolták magukat,³ ami mutatja, hogy állandóan háborús állapot volt közöttük; a végül bekövetkezett leigázás módjáról és idejéről azonban ők sem emlékeznek meg. Miután azonban a turkok a kazároktól nyugatra, ősi otthonukban laktak, a kazárok pedig keletről nyugat felé nyomultak előre, így kétségtelen, hogy a támadók a kazárok voltak és végül is, valamely más népek segítségével, leigázták őket. Nemesak a turkok, hanem más rokon népek is kerültek még korábban kazár uralom alá, így egyes bolgár és kún törzsek; a többségük elvándorolt és a visszamaradt részek önállóságot nem tudtak maguknak biztosítani. A burtaszok szerencsésebbek voltak, mert azok az iza, vagyis a khágán-bu főnöksége alatt valamelyes önállóságot megtarthattak;⁴ még legtöbb önállóságuk maradt a turkoknak, mert kendjük saját népükből lett kinevezve.

Az arab kútfők össze-vissza keverik az ottani népek nyelvét, származását; jóformán ahány kútfő, annyifelé lesznek tolva, húzva, úgyhogy az arab kútfők nyomán eligazodni nem lehet.

¹ Th. Lindner: Weltgeschichte seit der Völkerwanderung. II. 145, 250. 11.

² Hodinka Antal: Az orosz évkönyvek.

³ A m. honf. kútfői 169. 1. ⁴ A m. honf. kútfői 158. 1.

A kazár-magyar rokonságot írónk, azt hiszem, csak azért keresik, mert nem tudják másként a köztük fennállott közeli viszonyt felderíteni és megindokolni. Ismétlem, hogy nem hiszek ebben a rokonságban.

Hogy a turkok olyan sokáig voltak képesek magukat Lebédiában és eleinte bizonyára a későbbi kazár birodalomnak valamely más vidékén fenntartani, ezt csak annak vélem tulajdonítani, hogy a kazár birodalom hatalma a keletről előrefőrtető más népeket északra és délre elterelte és így a turkok a nyugati oldalon még tarthatták magukat; midőn azonban látták, hogy a kazár birodalom elnyeléssel, vagy talán széttűléssel fenyegeti, annak megelőzése végett önmaguktól távoztak.

Konstantin szerint a turkok csak három évig laktak a kazárok szomszédságában; ámde az ő évszámításai sem pontosak, bár göröghöz illő óvatossággal sohasem írnak sem ő, sem atyja, bölcs Leo, évszámot, mert tudják, hogy kis tévedéssel a megbízhatlanság nagy gyanújába keveredhetnek; a korhatárt mindig úgy adják meg, hogy ez vagy az az esemény ennyi vagy annyi évvel azelőtt történt, mely mód mellett az esztendőt nem lehet pontosan ellenőrizni, mert egy-néhány év ilyen korhatár megadásánál nem számít, de így is jelentékeny ellenmondásokba keverednek. Tény az, hogy az arab és perzsa írók nem igen értesülhettek volna a turkok kendéjéről, ha csak három évig áll fenn ez a hivatali méltóság. Számbajön még, hogy ha csak olyan rövid ideig laktak együtt, akkor aligha lett volna a turkoknak idejük és módjuk a kazárok minden háborújában résztvenni és ez esetben nem jegyzi ezt fel Konstantin. De egy emberöltőnél tovább nem tarthatott az alárendeltség, mert a turkoknál még fennmaradt az álmos-uralom, a Megyer-törzs fejedelmi voltának az emléke, ami az ő viszonyaik között élő népeknél egy emberöltőn túl nem szokott fennmaradni. Pauler 30 évre teszi a kazárok és turkok közötti jóbarátságot, az együttvaló harcolást,¹ ami az általam más alapon tett számításnak körülbelül megfelel. Legvalószínűbbnek tartom azonban, hogy Kievnél a kazárok által történt meghódítása előtt, 859 körül let-

¹ A m. n. tört. Szent Istvánig 16. és 143. 1.

tek a turkok is letörve, mert máskülönben nem tudtak volna a kazárok Kievhez jutni és így Kiev elfoglalásánál a turkok már segítségükre voltak, amiről az arab írók is némi tudomást szereztek, mert felemlítik, hogy a turkok gyakran rontanak a szlávokra.

Lebed a Nyék-nemhez tartozott és midőn helyet adott a Megyer-nem kötelékébe tartozó Almosnak és fiának, Árpádnak, akkor az az ősi nemzetség került újból a fejedelmi székre; amely a kazár leigázást megelőző fejedelmeket szolgáltatta. A bolgároknál, akik közel véreink voltak, a fejedelmet szintén álmosnak hívták,¹ ez volt a méltóságának a neve; ugyancsak ez volt az ősi türk fejedelmek méltóságának is az elnevezése és lehetséges, hogy Árpád atyjára úgy ragadt ez a név, hogy ősei álmosok, fejedelmek voltak; miként átragadt a gyula méltóság viselőinek hivatali nevük az utódaikra, a kende méltóság viselőjének neve pedig Lebed utódjára, Kende törzsvezérre; nézetem azonban az, hogy Álmos már Lebédia elhagyása után lett fejedelemmé, mire még ki fogok terjeszkedni.

Lebédia elhagyásáról Konstantin azt beszéli, hogy háború támadván a turkok és az akkor kangarnak nevezett besenyők között, a turkok tábora megveretett és két részre oszlott. A nagyobbik rész elment Etelközbe, a kisebbik pedig kelet felé vonult el.²

Ezt az elbeszélést nem tartom olyannak, melyben keresve a történelmi igazságot, vagy legalább is az ahhoz legközelebb álló valószínűséget, megnyugodhatnánk.

A turkok abban az időben a kazár birodalom kiegészítő részét képezték, jóformán egy ország voltak velük; ha a besenyők a turkokat megtámadják, természetes, hogy a kazárok is kun és egyéb segéderejükkel beleavatkoznak a háborúba, védik a kazár birodalmat és ez az egyesült erő sokkal hatalmasabb volt, mint a besenyők harci ereje, úgy ahogy – szintén Konstantin szerint – igen rövid pár év múlva a kazárok a kunokkal egyesülve tényleg oly súlyosan verték el a besenyőket, hogy azok kénytelenek voltak elmenekülni.³

¹ A m. honf. kútfői 264. 1.

² A m. honf. kútfői 120. 1.

³ U. o. 115. 1.

Ha a kazárok és kunok maguk bírtak velük, annyival inkább legyőzték volna őket a turkok közreműködésével; ámde a beavatkozás elmaradt.

Az a körülmény, hogy a kazár hatalom ellen fellázadt kabarok,¹ kiknek nagyobb része kazár volt, szintén eljöttek a turkokkal, nem arra mutat, hogy a besenyők üzték őket Lebédiából el; a levert, üzött népekhez mások nem szívesen csatlakoznak és a vereségek hirtelen, váratlanul szoktak bekövetkezni, midőn már nincs idő a kazárok ellen fellázadókat értesíteni, hogy csatlakozzanak; már ez a kabar csatlakozás kizárja a besenyő támadást.

Miután a turkok Lebédiából kelet felé az ott fekvő kazár birodalom, északnak a kazár uralom alatt álló kunok és délnek az ellenséges besenyők miatt nem távozhattak, így északnyugatnak, Kiev felé távoztak; útjukról az orosz krónikák szűkszavúan ugyan, de megemlékeznek; az évszámjuk azonban hibás. A Nestor-féle latin szöveg Kiev előtti két elvonulásra engedne következtetni: «Post istos advenerunt Pecenegi. Iterum ugri iuxta Kioviani migrarunt, quod postea tempore Olegi factum est».² Az iterum szócskát másokra, mint a magyarokra nem vonatkoztathatjuk, tehát ez annyit jelent, hogy ők újból, ismételve jöttek ott keresztül; az első átkelés Lebédia felől, a második Etelközből történt volna.

Hodinka több orosz krónika szövegét adja, iórrásuk azonban közös. Az egyik szöveg:

«Ezek után jöttek a pecsenigek, majd a fekete ugorok mentek Kiev mellett, később Oleg idejében».

Későbbben ismét:

«898-ban vonultak a magyarok Kiev mellett a hegyen, amelyet ma Ugornak neveznek. Megérkezvén a Dneprhez, megállottak sátraikkal, mert úgy vándorolhattak, mint im a polovecek» stb.⁴

Az utóbbi szövegek hitelesebbeknek tekintendők a legelsőnél. Az évszám hibás voltát a történetírók, a külföldiek

¹ U. o. 124. 1.

² A m. honf. kútfői 369. 1.

³ Hodinka Antal: Az orosz évkönyvek 35. 1.

⁴ Ugyanott 41. 1.

is, már régen elismerték és egy osztrák író 898 helyett 12 évvel korábbra – tehát 886-ra – teszi az eseményt; Pauler 889 évet vél megállapíthatni. Részemről azt hiszem, hogy ez az átvonulás, a Lebédiából való elmenetel egy-két évvel 889 előtt történt, mert a fenti orosz szöveg szerint «megérkezvén a Dneprhez, megállottak sátraikkal», ami az ilyen kútfolk nyelvén annyit jelent, hogy nemcsak rövid pihenés után továbbvonulnak, hanem ott egy-két évet el is töltöttek és azt a hegyet, melynek környékén hosszabb ideig maradtak, róluk Ugor-hegynek nevezték el. Ha csak átmenetileg tanyáznak ott, nem nevezik a hegyet róluk el és nem írják, hogy «megállottak sátraikkal».

A besenyők valószínűleg nem azonnal nyomultak a türkök által elhagyott Lebédiába, hanem valamely okból csak akkor, midőn azután a kazárok és a kunok részéről azt a vereséget szenvedték, melyről Konstantin is beszél.

Több mint valószínű, hogy a turkok a kazároktól való elszakadás után már Kiev előtt is magyaroknak kezdték magukat nevezni, mert hiszen ahogy felszabadultak a kazárok uralma alól, ismét függetlenekké lettek és újból a régi álmósok törzse, melyet akkori vezérével Megyernek, Magyarnek hívtak, vette át a vezetést és ezen vezérről nevezték szokásuk szerint el az egész népet, úgy ahogy Lebédiát Lebed vezérről. Pauler szerint már Lebédiában vették fel a magyar nevet,¹ de ezt az adott helyzetben kizártnak tartom.

A Kievnél töltött idő alatt portyázásokkal kerestek új telephelyet. Etelköz igen alkalmasnak látszott lenni, mert abban az időben azon a területen csak vándorló pásztor-népek tanyáztak, kiket könnyű volt onnan elűzni.

Konstantin elbeszélése, mely szerint a besenyők üzték volna ki Lebédiából a turkokat, a görögökkel szövetségben élő besenyők elbeszélésén is alapulhat, kik ezzel saját hiúságnak hízelegtek.

Nem azt kívánom állítani, hogy a besenyők és a turkok között ismételve nem lettek volna heves összeütközések és hogy a turkok nem szenvedtek volna egyszer-másszor tőlük vereségeket, hanem egyéb érvek mellett azt vitatom, hogy a

¹ A m. n. tört. Szent Istvánig 143. 1.

besenyők nem voltak annyira hatalmasok, hogy képesek lettek volna az egyesült kazárokkal, kunokkal és a turkokkal szembe szállani és így nem ők üzték el Lebédiából a turkokat. De arra is kell gondolnunk, hogy az aránylag kis nemzet, aminő a türk volt, oly rövid időközben két olyan megsemmisítő vereséget, aminő a lebédiai és az etelközi volt, el nem bír, abba belepusztul.

Minden arra mutat, hogy a turkok, nehogy a kazárok a besenyőkkel egyszerre támadjanak rájuk, a besenyőkkel vívott egyik kisebb harcot használták fel alkalomnak az elvonulásra és a kazárok előtt talán az a látszata is volt elvonulásuknak, mintha a besenyők támadása kényszerítené őket arra.

Mi az elvonulás okául kizárólag a kazár uralomtól, az alárendeltségtől való szabadulási törekvést tekinthetjük. Úgy miként utódaik, a magyarok, a régi turkok is szabadságot és függetlenséget szerető nép voltak; ezt bizonyítja a Lebédiából való eljövétel.

De bizonyít egyebeket is.

Bizonyítja Lebed páratlan önzetlenségét és bölcsességét; kevés népnél akad történelmének kezdetén ilyen nagy egyéniség, méltó a római történelemből venni szokott példához. Idegen hatalom helyezte őt nemzetének élére és ő nem a maga hatalmi állásának fentartására gondolt, hanem ügyesen előkészítve a felszabadulás útját, bölcs körültekintéssel elvezette népét Lebédiából és a hatalmat átadta a nemzet útján az ősi fejedelmi családnak, az álmosok utódainak, ő maga pedig visszavonult törzse körébe.

Bizonyítja azt is, hogy népe kész volt magát a bizonytalan hontalanságnak tenni ki, viselni a vándorlással járó szenvedéseket, csakhogy szabadsághoz és függetlenséghez jusson és mert hiven követte nagy vezérét, megtalálta az új hazát, ahol nem kellett, legalább egyelőre, idegen érdekekért, idegen hatalom minden harcában résztvenni.

Aki ügyes, bölcs, körültekintő, a viszonyokhoz alkalmazkodó és nagy célokért küzdeni kész, az már nem mondható félnomád barbárnak, mint íróink egy része őseinket a bejövétel idejében nevezi; az ilyen népet az élet iskolájában, a kultúra magasabb fokán álló idegen népekkel való sűrű küzdelemben és érintkezésben szerzett tapasztalatok már

Lebédiában, vagy még előbb, kiemelték a félnomád barbárságból és nemcsak a harctéren, hanem a tárgyalásoknál is méltó ellenfeleivé tették a kazároknak, a bizánciaknak, a sokféle szlávoknak és a németeknek is, amit őseink be is bizonyítottak, mert máskülönben nem tudták volna a nemzetnek Európában való megtelepedését és megmaradását biztosítani. Azok a lebédiai szomszédok, főleg a bagdadi arabok és perzsák a műveltségnek nem kisebb fokán állottak, mint abban az időben a középeurópai népek, volt tehát kiktől tanulniok.

Büszke lehet a magyar nemzet, hogy olyan ősök, aminők Lebed, Álmos, Árpád és társaik voltak, vezették be az európai népek körébe.

Konstantin a vérszerződésről értesítést nem hagyott hátra, pedig a görög udvar historikusának tudnia kellett arról; ez egyrészt arra mutathat, hogy a görög császárok, ha hatalmuk csekély is volt, autokratákra játszván magukat, nem tetszett nekik a dolog; másrészt az is lehet, hogy nem is értették a vérszerződés jelentőségét.

Mint már mondtam, kétségtelennek tartom, hogy bölcs Leo császárt és környezetét a turkok ellen az bőszítette fel, hogy a kazár uralmat magukról a görög érdekek rovására lerázták; innen erednek a vádak, hogy a türk törzsek álnokok, határozásaikat palástolók, barátságot nem keresők, kincsvágyók, esküt, szerződéseket be nem tartók, kielégíthetlenségűek és azon törik az eszüket, hogy megsemmisítsék a szerződéseket, vagyis így viselkedtek a kazárokkal szemben, kiknek alattvalóik voltak, mégis otthagyták őket és Árpádot úgy választották meg, a vérszerződést úgy kötötték, hogy Leo és a kazárok előzetesen erről mit sem tudtak, sőt Lebed, Konstantin elbeszéléséből ítélve, nagy udvariaskodással takarta be az előkészületeket.

Hiszem azt is, hogy midőn a bolgár háborúban a görögök a turkokat oly csúfosan cserbenhagyták és kiszolgáltatták a besenyőknek, abban is bölcs Leo részéről a bosszú vágya közrehatott.

A Névtelen szerint a honfoglaláskor Álmos volt a vezérlő fejedelem és csak az új hazában halt meg; lehet, hogy a Névtelen olyan régi feljegyzés alapján állítja ezt, amelynek

i/rója még tudomással birt az ősi fejedelmeknek álmos nevé-ről és így jegyezte fel Almost honfoglalónak, értve alatta Árpádot, ki szintén álmos vagyis fejedelem volt. Ez a feljegyzés téveszthette meg a Névtelent, mert hogy igazában Árpád volt a honfoglaló vezérlőfejedelem, ezt sok kútfő, köztük Konstantin adatai is, kétségtelenné teszik.

Marczali utal arra, hogy az oly erős besenyő nemzet aránylag rövid idő múlva bekövetkezett szétesésének, elszóródásának egyik okozója a központi fejedelmi hatalom hiánya volt; teljesen igazat kell neki ebben adnunk; a régi időkben arra az egységesítő, központ felé vonzó, a népet együttartó hatalomra nagy szükség volt; azok a nagyszámú, apró, kicsi, önző célok, melyek az egyesekre hatással voltak, központi hatalom nélkül szétzúllással fenyegettek minden népet; ezt láttuk a német törzseknél is és így csak elismeréssel gondolhatunk öseinkre, kik az egység után náluk meglévő törekvéssel, a vérszerződéssel egyesített nemzet részére, a régi álmosok véréből való fejedelmi házat állítottak újból a nemzet élére. Azt az egységet pedig kétségtelenül az ősi intézményeikhez való ragaszkodás biztosította, mert természetes, hogy ilyen összetartó intézmények hiányában szétzúllott volna a nemzet.

Meg kell még emlékeznem a Lebédiában visszamaradt türkökről, kik kútfőnk szerint kelet felé távoztak. Ezek nem valami részei voltak a vitézkedő törzseknek, hanem az összes törzsekből kivált polgári foglalkozású egyének és azok családjai. Lehetetlennek tartom ugyanis, hogy a turkok a kazároktól, perzsáktól és araboktól az ezek által űzött mesterségeket és kereskedelmet el ne sajátították volna. Tény, hogy az új hazába csak a vitézkedő nép jött, a másfoglalkozású mind elmaradt. Ezek voltak tehát a Lebédiában visszamaradtak, kik azután a Lebédiától keletre eső¹ kazárok országában telepedtek le; hasznukat a vándorlás idején nem vehették, sőt terhükre estek volna és bizonyára ők sem voltak hajlandók vándorútra kelni. Azt hiszem, szókincsünk is igazolni képes ezen felfogásomat.

¹ Konstantin mondja, hogy kelet felé távoztak.

Ha saját polgári foglalkozású véreiket otthagyták, annyi-val kevésbé hoztak magukkal izraelitákat.

Hogy nem a vitézkedők közül valók voltak a visszamaradt turkok, ezt igazolja azon két tény, hogy egy kabar törzset és második kievi tartózkodásuk idején kun vitézeket is vontak magukhoz, csak hogy erősebbek legyenek; az ő szigorú szabályaik mellett, melyeket alább Kézai nyomán ismertetni fogok, összekaszabolták volna azokat a vitézeiket, kik nem tartanak velük.

Jóval ezen fejezet megírása után jutott kezembe br. Kutschera Hugónak «Die Chasaren» című munkája, melynek több megállapítását tévesnek kell tartanom. Így különösen téves a szerzőnek azon állítása, hogy a kazárok finn eredetűek. Nyelvüket nem ismerjük ugyan, de eredetük megállapításához elégséges intézményeik ismerete. Náluk az államhatalom legfőbb képviselői a khágán, a tényleges uralkodó a khágán-bu, ennek a helyettessé pedig a kender-khágán, teljesen a tatár-mongol eredetre vallanak, de maga a khágán szó is mongol-kínai származású; törzsszervezethez hasonló intézménynek náluk nyoma nincs. A finn-ugor-török eredetű népek szervezete azonban nem a khágánokon, hanem a törzseken nyugodott és miként fentebb kifejtettem, a kazárok a lurkókra is, mihelyt uralmuk alá jutottak, reájuk kényszerítették a khágáni uralkodók rendszerének képviselőjét, a kendet és a lurkóknál már meglévő gyulából csináltak másoduralkodót.

Kutschera maga is mondja, hogy a keletázsiai népeknél, még a japánoknál és a siamiaknál is megvolt a kettős uralkodók rendszere, és megvolt a főkhágán imádásszerű tisztelete. A finn-ugor-török népeknél sem azt, sem ezt, nem találjuk meg. Tudjuk, hogy a régi népek intézményeikhez rendkívül ragaszkodtak és ezért az ilyen jellegzetes intézményekből bátran levonhatjuk azt a következtetést, hogy azoknak az íróknak van igazuk, akik tatár-mongol eredetűeknek állítják a kazárokat.

A József király által megörökített leszármaztatás komolyan nem vehető, mesés hagyománynál nem egyéb, aminőt a legtöbb népnél találhatunk és aminőt a magyar krónikák is feljegyeznek.

Az a feltevés, hogy a kazárok már Krisztus születése előtt jutottak a finn-ugor-török népek lakta területre, szintén meg nem állhat, mert arra a legcsekélyebb bizonyíték sem található. Legvalószínűbbnek tartom, hogy a hunok előretörésekor jutottak a kaukázus tájára és ők üzték ki, hogy maguknak helyet csináljanak, a bolgárokat.

A Kutschera által az izraelitákról mondottakból az lesz az igazság, hogy a rómaiak által birodalmukból kiűzött izraelitáknak egy része 620 táján a kazárokhoz menekült és ők képezték a zömét a kazarországi izraelitáknak; amit ezenkívül mond erről, az az ellentmondásoktól eltekintve, alappal nem bírhat.

Az előbb oly hatalmas kazároknak aránylag rohamos lépésekben történt elzüllesztését pedig kizárólag az idézte elő, hogy ki lettek forgatva ősi intézményeikből; a bukásukat megelőző századokban a khágának kilenc főbírája már a zsidók, keresztények, mohamedánok és a bálványimádók között a vallások szerint volt megosztva.¹ Egész nyugodtan elfogadjuk Kutschera állítását, hogy nem külső okok idézték a birodalom szétesését elő; de ezen megállapítását ki kell azzal egészítenünk, hogy a belső szervezetnek az elrohasztása, elpusztítása okozta azt. Hogy milyen rész jutott a pusztító folyamat előidőzéséből az egyes vallásfelekezetekre, ezek között természetesen a Kutschera szerint az államban leghatalmasabb tényezőkre, az izraelitákra is, ezt a kérdést ő maga nem tette tanulmányának a tárgyává, pedig ennek a megállapítása az emberiség okulására céljából, megérdemelné a kazárok történetének alaposabb felderítését.

Kutschera azzal fejezi be tanulmányát, hogy a kazár izraeliták is végül elhagyták Kazarországot és többségük Lengyelországba költözött. Szomorú végzetük, hogy ezen új hazájuk is négy-ötszáz év múlva belső züllesztés következtében pusztult el.

¹ A m. honf. kútffői 215. lap.

II. Honfoglalás körüli kérdések.

Alig időztek a magyarok pár éve Etelközben, midőn a görögök, szerződéseik ellenére, a bolgár kereskedőket Tessalonikében a kereskedelem folytatásában gátolták és Leo császár a panaszokat «semminek» ítélte; ezért a bolgárok hadat indítottak a görögök ellen; Leo a Szklérosznak nevezett Nicétást hadihajókon küldötte követségbe a magyarokhoz – 894-ben lehetett -, hogy ajándékokkal bírja reá őket Simeon, a leg-hatalmasabb bolgár cár (893-927) megtámadására; Nicétást Árpád Lebed unokájának, Korzának társaságában fogadta, kik megegyeztek vele és ígéretük betartására, hogy a görögök szövetségében a bolgárokat megtámadják, túszoikat adták. Ez a szövetség azonban csak akkor létesült, midőn a görögök Simeontól már vereséget szenvedtek és a görög császár-nak kazár testőrei is Simeon fogságába kerültek.

A magyarok Árpád fiának, Tarkas leventének vezérlete alatt avatkoztak a harcba és ekkor a helyzet azonnal megfordult; a magyarok a nehéz harcokban ismételtlen győzelmeket arattak és Simeon nagy, hősies erőfeszítései sikertelenek maradtak; a magyarok sok bolgár hadifoglyot is ejtven, ezeket úgy látszik, az előzetes megállapodásoknak megfelelően, a görög császár volt köteles magához váltani, ami azonban nem mehetett egészen simán, mert a görögök kényserítésről beszélnek.

Leo császár ekkor – Simeon kezdeményezésére – békét kötött Simeonnal, mely békébe a magyarok bevonva nem lettek. Midőn Simeon, miként Konstantin mondja, a görög oldalról biztonságban érezte magát, a görögök jóbarátaihoz, a besenyőkhöz, kik Leo császárnak idézett elbeszélése szerint a magyarok ellen bármikor fel voltak használhatók, fordult és velük, bizonyára a görögök közbenjárásával, szövetségre lépven, együttesen meglepetésszerűen megtámadták a Leo által csúfosan magukra hagyott magyarokat, elpusztítván tanyáikat. így a magyarok kénytelenek voltak ebből a szomszédságból távozni.¹

¹ György barát és Konstantin. A m. honf. kútfői 105. és 124-127. 1.

A bolgároknak a Dunán kellett a támadáshoz átkelniök, úgy miként a magyarok is előbb a bolgárok megtámadására görög hajókon lettek a Dunán átszállítva, melyeket azután a magyarok ellen bizonyára a bolgároknak is rendelkezésükre bocsátottak.

Árpád a népnek javarészét még össze tudta gyűjteni, bár a besenyők váratlan támadása sokak életébe és szabadságába kerülhetett; a menekülők a Dunán átjött bolgár sereg miatt a Kárpátok közelebbi szorosaihoz valószínűleg nem tudtak eljutni; nyugat- és délfelé a bolgárok, keletről pedig a besenyők állták útjukat és így csak északnak vonulhattak; így jutottak egészen Kievig, bizonyára azon tervvel, hogy újból a kazárokhoz csatlakoznak. Ámde Kievnél a kunokkal találkozottak, kik lebeszélhették őket a kazárokhoz való csatlakozásról és a kazár viszonyoknak valami sötét képét festhették le előttük, mert a magyarok újból visszafordultak és velük mentek a kun nemek közül is többen; így ezekkel megerősödve, a vereckei szoroson keltek át mai hazánkba.¹

Újabban is vannak tudósaink, így Pauler, kik a kievi vargabetűt meg nem történtenek és a vereckei szoroson való átjövételt céltudatosnak tekintik. Pedig az etelközi hazából a vereckei átkelés is vargabetűs; ha ők tudatosan igyekeztek volna a mai Magyarországra jutni, akkor vagy a Traján-úton, vagy az erdélyi Kárpátokon át, miként Marczali véli, jöttek volna be; a besenyők az Etelközből Szent István és Salamon király idejében szintén Erdélynek törtek be, ez volt a természetes útjuk. Hogy a magyarok nem ezen az úton, hanem a vereckei szoroson át jöttek, ez bizonyítja, hogy az erdélyi átjárók a bolgár hadsereg miatt már nem voltak használhatók, de amit még valószínűbbnek tartok, nem is volt akkor még szándékuk mai hazánkba jönni, mert arra gyöngéeknek érezték magukat.

Ha őseink szabadon választhattak volna a Kárpátokon át vezető szorosok között, úgy nem a vereckeit választják, nemcsak az Etelköztől való távoli fekvése miatt, hanem azért sem, mert az nagy tömeg nép és marhaállomány átkelésére egyike a legkevésbé alkalmasoknak. Zord, északi fekvésű,

¹ V. ö. Szabó Károly: Magyar vezérek kora 44-55. 1.

kevés legelőjü, sok erdővel borított vidék, főleg abban az időben; a völgy keskeny, hol az elől haladó állatok nagyon hamar letiporhatták az utánuk jövők előtt a legelőt. Csak Kiev felől jövet határozhatták magukat erre az útra.

A kievi utat pedig összes hazai kútfőink, így a Névtelen, a Képes Krónika és csoportja, Kézai is megtörténtnek mondják, ellene pedig némileg biztos adatot vagy okot nem tudunk felhozni és így úgy a kievi második utat, mint pedig ennek alapján a vereckei átkelést megtörténtnek kell tekintenünk.

Őseink akkori helyzetét leginkább jellemzik bíborban született Konstantinnak feljegyzései. «A turkoknak nemzete szintén nagyon tart az említett besenyők nemzetétől, mert gyakran szenvedett tőle vereséget és majdhogy megsemmisült általuk. És ezért félelmesek a besenyők a turkok előtt úgjr, hogy fékentarthatják őket.»¹

Midőn pedig a görögök a besenyők ellen a már mai hazánkban lakó magyarok szövetségét keresték és Gábor deákot küldöttek emiatt hozzájuk követségbe, Gábor ezt a jelentést adja le a császárnak:

«A császár azt izeni nektek – így szólt a magyar fejedelmekhez -, támadjátok meg a besenyőket, foglaljátok el földjüket, telepedjétek oda, úgyis ott laktatok azelőtt, úgy közel lesztok birodalmamhoz, s ha akarom, hozzátok küldök és hamar megtalállak benneteket.» Erre a turkok fejedelmei egy hanggal azt kiáltották: «Mi bizony nem megyünk neki a besenyőknek, mert nem bírunk velők. Nagy a földjük, sok a népük és kemény legények. Ne is beszélj többet erről, mert nem szeretjük». Szükségesnek látom itt megjegyezni, hogy a kútfők a besenyőket nemcsak igen erős, de végtelenül vad és kegyetlen népnek is festik.²

Ha még ehhez hozzáképzéljük azt a benyomást, mit a magyarokra a görögök árulása gyakorolt, nem fogjuk csodálni, hogy a magyarok inkább a kazár fennhatóság alá akartak visszamenni, semhogy a besenyők és bolgárok örökös támadásainak tegyék ki magukat, mi a rabszolgasághoz veze-

i A m. honf. kútfői 110. 1.

² Th. Lindner: Weltgeschichte seit der Völkerwanderung. Berlin, 1902. II. kötet.

tett volna; a kazárok által kinevezett kende alatt előzőleg bizonyos állami és nemzeti függetlenségük és teljes egyéni és gazdasági szabadságuk volt és lett volna bizonyára továbbra is, ellenben a besenyők és bolgárok fogságába jutva, teljes rabszolgaságra lettek volna kárhozthatva és a byzanci rabszolga-kereskedők hurcolták volna őket és családtagjaikat a vásárra.

Most másodszor adták a magyarok a történelem megfigyelő szeme láttára válságos helyzetekben tanúsított gyors elhatározóképeségük bizonyítékát; az első eset volt, midőn a kazárok szomszédságát elhagyták, hogy felszabaduljanak fennhatóságuk alól; a jelen esetben pedig elhagyták Etelkőzt, hogy elkerüljék a besenyők és bolgárok túlsúlyát, a biztos rabszolgaságot és a megsemmisülést, mert ezzel járt volna, cserélték fel a szabadsággal, önállósággal és újból nekiindultak a világnak; amit cselekedtek, az az ő szabadságuk és az utódok magyar voltának megmentésére vezetett.

A vereckei szoroson történt átkelés után a Névtelen szerint Árpád elsősorban a kunokat telepítette le, amit el is hihetünk; alig hihető, hogy ez a velük előzetesen kötött megállapodásnak felelt volna meg, sőt valószínű, hogy védelmi célszerűségi szempontok indokolták ezt; a cél az volt, hogy a netalán utánuk jövő besenyők vagy a többi kun törzsek támadását a szövetséges kunok fogják föl, kik míg egyrészt a besenyőkkel szemben a többi kun támogatását megszerezni remélhették, másrészt rokonaik támadása esetén ezek kíméletére számíthattak.

Ugyancsak mi sem volt természetesebb, mi sem volt sürgősebb és fontosabb a magyarokra nézve, mint hogy új telephelyeiket elsősorban a besenyők ellen biztosítsák. Ezen célból a vereckei szoros megszállásán kívül szükségesnek látták a természettől fogva bizonyos védelmet nyújtó erdélyi nagy hegyek átjáróinak megszállását és ide Árpád, az átjárókat bizonyára bevágásokkal, fatorlaszokkal és rekeszekkel ellátva, a székelyeket telepítette le. Ha megnézzük a térképet, látjuk, hogy a besenyők földjéhez tartozó szereti völgy felé fordulva sűrűbben lakik a székely, ellenben a déli oldalon ritkább volt a település és ott inkább nagykiterjedésű gyepükkel (a későbbi Királyföld onnan kapta a nevét, hogy mint gyepű a királyé volt) lett a határ védhetővé téve. Ezek a

gyepük csak jóval későbbben lettek, a lovagrend eredménytelen kísérlete után a nagy szabadalmakat nyert szászok által benépesítve.

Azt, hogy a szövetséges kun vagy a magyar törzsekből vegyesen lettek-e a székelyek telepítve, aligha tudjuk megállapítani, – valószínűbbnek tartom a kun telepítést, mert a magyar törzssvezérek neveit ott hiába keressük.

Miután a magyarok Erdély mai határáig, Orsováig, az Aldunáig, a Duna mentén Vácig és onnan fel a Tátraig az egész területet megszállták és azt a Nyék, Megyer stb. telepekkel és összeköttetésekkel biztosították, most a Dunántúltra, Pannóniára került volna a sor, ámde a bajorok, kik ezen időben a morvakkal nagy harcokat vívtak és a szép Pannóniát oly célból, hogy a Duna vagy Tisza képezze országuk természetes halárát, melyet a morvák úgyis a frank birodalomtól vettek el, a maguk részére igyekeztek megszerezni. Szerződésre bírták tehát a magyarokat és megállapodtak velük, hogy Pannóniának békét hagyva, szabadon fognak átvonulhatni Olaszországba; vászonruhát is adtak nekik, ami érthető, mert az olasz meleg klímában prém- és bőrruhában bajos lett volna harcolni. A bajorok bizonyára remélték, hogy a magyarok Olaszországba jutva vagy végleg ottmaradnak, vagy megsemmisülnek.

Midőn a morva püspökök a bajor püspökök ellen a pápánál vádat emeltek, többek között azzal vádolták őket, hogy ők zúdítták a magyarokat Olaszországra, velük szerződtek, sőt fel is ruházták őket; mely vádakra Theotmar salzburgi érsek alárendelt püspökeivel 900. évben IX. János pápához egy reánknezve igen becses védekező levelet intéz, melyből a mosakodás és szépitgetés dacára a megírt tényállítás tűnik ki.¹

Marczali Pannónia elfoglalását az olaszok elleni hadjáratnak biztosítására való tekintetből 898 elejére teszi.² Ámde Pauler azon az alapon, hogy nemcsak Theotmarék levele, hanem más nyugati kútfők is ezen időben úgy beszélnek még Pannóniáról, mint nem magyar területről,³ annak megszállá-

¹ Magy. honf. kútfői 323. 1.

² Marczali id. m. 120. 1.

³ Annales Fuldenses. M. honf. kútfői 319. 1.

sát, teljesen indokoltan, csak az Olaszországból 900 elején történt visszaérkezés utánra helyezi.

A bajorokkal kötött szerződés alapján egy magyar csapat már 898-ban kikémlelte Olaszországot és a következő 899-es elején jelentékeny sereg tört oda be, midőn még a lagunák ellen is intéztek támadást; elég rosszra fordult ott a sorsuk és már visszafelé igyekeztek, midőn az olaszok vigyázatlanságát felhasználva, sikerült az olasz sereget tönkreverniök és Felső-Olaszország kifosztása és bebarangolása után csak 900 tavaszán tértek onnan haza.

Ekkor indultak azután Pannónia ellen, nem törődve többé a bajorokkal kötött szerződéssel, azt könnyen elfoglalták és csakhamar kezdetüket vették a kalandozások.

Ennek a 899-900. évi olaszországi hadjáratnak teljesen az a látszatja, hogy a magyarok a bajorok ösztönzésére készek voltak a mai hazából továbbköltözni, szakítani a keleti szomszédsággal és Olaszországban ismét a tenger és nagy folyók mentén telepedni le; de meggyőződtek, hogy ez igen nagy nehézségekkel járna, lemondottak a tervről és inkább a nagy morva birodalmat verték tönkre; szakítottak a németekkel is és Pannónia elfoglalásával végleg megalapozták a maguk és utódaik ittmaradását, jövőjüket. Ha Pannónia német kézre kerül, ami a magyarok nélkül elkerülhetlen volt, a szlávok nem járnak jobban, sőt talán rosszabbul.

A Budai Krónika azon előadása, hogy a magyarok egy más országban akartak letelepedni, de az ott látott sok sas-madár őket onnan elriasztotta, lehet, hogy Olaszországra, az Alpok vidékére vonatkozik és az onnan eredmény nélkül történt visszatérés népies mentségül szolgáltak a sasok.

Midőn őseink Olaszországba indultak, biztosítva hagyták ugyan a már megszállott részeket, amit az a sok Nyék, Megyer stb. nevű hely, továbbá az erdélyi székelyek telephelyei bizonyítanak, mégis akit veszély nélkül lehetett, mozgósították és családostul, podgyászoszul előre vitték a Dunáig, majd Pannóniába; ezért lett oly sűrűn megszállva Pannónia, hogy kis területeken több nemzetséget találunk ott, mint az ország más részeiben sokkal nagyobb darab földön; midőn a viszonyok és kalandozások némileg lecsendesedtek, úgy a X. század közepe táján látjuk, hogy a Dunán-

túlról több, de lehet, hogy sok nemzetség vonul vissza kelet felé és szerez ott birtokot.

Kézai¹ a törzsvezéreket elsorolva mondja: «A harmadik seregnek Gyula volt a kapitánya, aki másokkal együtt Pannóniába költözött, később az erdélyi részekben lakott.»² Vagyis Kézai ugyanazt mondja, mint amit itt kifejtettem: elmentek az olasz hadjáratba, majd Pannóniába és azután ismét a keleti részekbe, mert ott több birtokot szerezhettek, mint a túltömött Pannóniában.

A Kaplyon-nemzetségnél utal erre Karácsonyi is³ és szerinte a Kaplyonokon kívül számos más nagy nemzetség, így a Tomaj, Pok, Sente-Mágócs, Gutkeled «eredetileg» a Dunántúl laktak és onnan húzódtak a Tiszántúlnak kevésbé népes vidékeire, csakhogy ő ezt az elszaporodásnak tulajdonítja, én pedig a leírt módon magyarázom. Így történt a Kán nemmel is. Az elszaporodás nem ment olyan gyorsan.

Előbb felvettem a magyar határok kérdését és miután a Pauler szerint csak Szent István idejében végleg meghódított Erdély és Maros-vidék (Ajtony) kérdését még mindig nem látom tisztázottnak, így ezekre a kérdésekre is ki fogok terjeszkedni.

Erdélyt illetőleg már utaltam arra, hogy ezt Árpád a legtermészetesebb biztonsági követelmények miatt a széke-lyekkel szállatta meg.

A hunoktól való leszármazásról szóló szép székely monda valószínűleg kapcsolatos lesz a magyaroknak Olaszországba és Pannóniába való előremenetelével, midőn a vitézek legnagyobb része 898-ban keletről nyugatra vonult és talán csak a X. század közepe táján jött ismét keletre, akkor az a közbeeső néhány évtized adhatott alkalmat a monda keletkezésére, hiszen 4-5 évtized a nép emlékezetéből ma is kitörli az eseményeket és gyakran századoknak képzelnek néhány évtizedet.

Konstantin császár a 950-951. években írt művében több helyütt beszél Magyarországnak az akkori, tehát honfoglalás-kori határaitól.

¹ II. könyv, I. fejt. 19.

² Császár Mihály fordításától némileg eltér.

³ Dr. Karácsonyi János A m. nemz. a XIV. sz. közepéig 290. lap.

A 13. fejezetben ezt írja:

«A turkokkal pedig ezek a nemzetek határosak: nyugaton Frankország (Germania), észak felé Patzinakia (a besenyők országa), dél felé Nagy-Morvaország, amelyet a turkok teljesen elpusztítottak és elfoglaltak. A horvátok pedig a hegyeknél határosak a turkokkal».

A 40. fejezetben a határokról így ír:

«A turkok pedig a besenyőktől elüzetve, elmentek és azon földön szállottak meg, hol most is laknak. Abban a tartományban vannak régi emlékek. Az első Trajanus császár hídja, Turkia szélén, aztán Belagrada (Belgrád) háromnapos járásnyira attól a hídtól, amelyben van a nagy és szent Constantinus császárnak tornya. Aztán a folyó kifolyásánál van Sermion (Szerem), kétnapos járásnyira Belagrától és ezután van Nagy-Morvaország (ma Horvátország), a keresztesektől, melyet a turkok szintén elpusztítottak és melyen azelőtt Szfendoplokosz uralkodott. Ezek az emlékek és elnevezések vannak az Istros (Duna) folyam mentén. Ami azon túl esik, egészen a turkoknak lakóhelye és azt most az ott folyó folyamok szerint nevezik. Ezek a folyamok; a következők: az első a Timészész (Ternes), a második a Tutész (?), a harmadik a Morészész (Maros), a negyedik a Kriszosz (Körös) és ismét más folyó a Titza (Tisza). Határosok pedig a turkokkal: kelet felé (délkelet) a bolgárok, kiktől elválasztja őket az Istros folyó, melyet Danubiosnak is neveznek, észak felé (kelet) a besenyők, nyugat felé a frankok, dél felé a horvátok».

A 42. fejezetben ezt mondja:

«A Dunántúl pedig a turkok laknak Moravia földjén, laknak azonban innen is a Duna és a Száva folyamok közt. Az alsó Dunánál, szemben Distrával (hizilisztria) Patzinakia (Besenyőország) fekszik, mely onnét egész Sarkéiig, a kozarok váráig terjed».¹

Konstantin ezen háromrendű feljegyzése kétségtelenül tanúsítja, hogy Erdély és a Marosvíz vidéke Magyarország testének része volt, a Dunántúl pedig a Szávánál ment a határ; Erdélyt tehát nem kellett Szent Istvánnak meghódítania, mert már magyar föld volt és Ajtony sem volt bolgár khán.

¹ A m. honf. kútfoi.

Konstantin előadása önálló államnak Magyarország testében helyet nem juttat.

Erdélynek a honfoglalás óta idetartozását az is bizonyítja, hogy midőn Szent István Gyulát 1003-ban letörte, már előzőleg a Gyulák építették ott fel lakhelynek a római idők-től fogva elhagyott Gyulafehérvárat, mely éppen azért kapta a Gyula nevet,¹ mert ők újjították fel, – ezenfelül sok községet telepítettek, mit szintén a Gyula és Zsombor nevű községek bizonyítanak.

Ez a sok építkezés és telepítés nem történhetett máriól-holnapra, ahhoz évtizedek kellettek.

Ha úgy volna, ahogy Pauler mondja, hogy Erdély magyar fejedelmek alatt önálló fejedelemség volt, akkor is a honfoglaláskor lett meghódítva és pedig a magyarok által a magyaroknak, nem lehet tehát mondani, hogy Szent István hódította meg és hogy csak azótától mondhatta magát Szent István egész Magyarország királyának.²

Erdély önállóságára bizonyítékot hiába keresek, mert nincs. Kézai adata, mely szerint Gyula Pannóniában lakott és onnan jött Erdélybe, egymaga is lecfólja az önálló erdélyi fejedelemséget. Azért volt ő Pannóniában, amiért a többien, hogy Olaszországba vándoroljanak, azután résztvett Pannónia elfoglalásában.

Ha Erdély a honfoglalás óta önálló fejedelemség, akkor a Gyulák első ismert őseinek, Téténynek nevét is megörökítve találnók Erdély helyneveiben.

A besenyők az új hazában is gondot okoztak és bár a székelyek védték a határt, mégis ahogy Pannónia elfoglalása után a magyarok ismét sűrűbben szállották meg a tiszántúli részeket, kezdetét vette a magyar-görög barátkozás, hogy így ellensúlyozzák a besenyők és bolgárok szövetségét. Árpád dédunokájának, Termácsnak Bulcs társaságában 945 körül Konstantinápolyba történt követjárása alkalmával Konstantin császár őket szövetségeseinek mondja; egy-két évvel ezután

¹ Gyulafehérvár nevének eredete a Magyar Nyelv XII. kötet 360. és XIII. kötet 201 másként van magyarázva, de egyik magyarázat sem helytálló. Gyula méltóság Szent István idejében és után már nem létezett.

² Pauler Gy.: A m. n. tört. az Árpádházi kir. alatt. I. 41.

az öregebbik Gyula jár ott és keresztelkedik meg. Ezek a látogatások kitüntetésekkel jártak, a császár patríciusokká nevezte őket ki. Az az érdeklődés, melyet Konstantin az Árpádház személyes viszonyai iránt munkájában tanúsít, szintén a jóviszonyra mutat; ellenségről csak kurtán és csak a legszükségesebbet és legfeljebb még sok rosszat volt szokás írni. Ez a jóviszony azonban nem gátolt egyes, felelőtlen magyar csapatokat abban, hogy közbe-közbe Konstantinápolyig ne kalandozzanak el, kisebb-nagyobb zsákmányt gyűjtve és sarcolva. Felelőtlenek voltak, mert Konstantin maga is mondja, hogy nem engedelmeskedtek vezéreiknek.

Midőn Szent István trónra került, az 50 év előtti barátkozást felújította és nemcsak jó viszonyt tartott fenn a görögökkel, ahogy Pauler gondolja,¹ hanem úgy történt, ahogy Marczali írja,² hogy Szent István személyes vezetése alatt a görögöknek a bolgárok és szövetségeseik, a besenyők ellen a szövetségnek megfelelő tényleges fegyveres támogatást nyújtott, miről kellő bizonyítékok maradtak fenn. Ezen támogatásnak jelentékeny része lehetett a bolgár és a velük szövetséges besenyő hadak tönkre verésében, mi 1014-1019. években történt.

Ezt a hadjáratot kell annak tartanunk, melyet a Képes Krónika a Keán elleni hadjáratnak nevez. Ez a Keán valami bolgár vezér lehetett, de a külföldi források az ő nevét nem említik, lehet, hogy más neve is volt.³

Szent István kisebb legendája és temesvári Pelbart fenntartották annak az emlékét, hogy egy alkalommal, bizonyára 1014-1018 között történt, Bolgárország felől 60 díszesen öltözött, arannyal és ezüsttel díszített besenyő jött át Magyarországra, kik Szent Istvánhoz igyekeztek; ámde mielőtt Pannóniába jutottak volna, a magyarok bántalmazták és kifosztották őket, miért is Szent István súlyosan megbüntette a tetteseket. Ha a legendáknál szokásos túlzásokat figyelembe vesszük, az érkezettek közül követnek csak egy-kettőt tekinthetünk, a többit pedig egyszerű kiséretnek kell mondanunk. Menekülők vagy harcra készülő betörők díszesen nem szok-

¹ Pauler: A m. n. tört. az Árpádházi kir. alatt. I. 41.

² Marczali: Mill. tört. I. 295.

³ Florianus H. H. fontes dorn. II. XV.

tak öltözködni; Szent István oktatásait sem jöhettek hallgatni, mert olyanokat a király nem tartott. Ez a követjárás a bolgárok országa felől, tehát azokkal egyetértésben történt és így feltételezhetjük, hogy Szent Istvánt a görögök elleni hadjáratba harmadik társnak akarták megnyerni, ámde a szent király megmaradt a besenyők és a bolgárok elleni politikája mellett és az az álomlátás, melyről a legenda mint csodaszerűről beszél, Szent István helyes ítélőképességét tanúsítja, megtudván ítélni, hogy a visszautasított besenyők megtorlással fognak élni, ami be is következett. Betörték az előbbi magyar hazából azon az úton, melyen, ha az nincs elzárva, vagy ha akartak volna Magyarországra jönni, a magyaroknak is lehetett volna bejönniök Erdélybe, de véres fejjel vissza lettek verve.

Midőn a besenyők országa és népe szétmállott, nemzetük roncsainak egy része Magyarországon keresett menhelyet, hol be lettek ugyan fogadva, mert hiszen emberre szükségünk volt, de az egész országban, miként az írott kútfőkön kívül a helynevekből is meggyőződhetünk, szét lettek telepítve.

Legújabban Hóman Bálint szóba hozta a magyaroknak nyugatra való tudatos törekvését; szerinte miként előzőleg a germánoknál, úgy utóbb a honukvesztett magyaroknál is megnyilvánult a nyugatra való továbbköltözésre és elhelyezkedésre irányuló ilyen törekvés.¹

Kétségtelen, hogy a legtöbb középázsiai könnyen mozgósítható népnél, amelyik valamely okból vándorútra volt kénytelen indulni, megvolt bizonyos fokig a törekvés, hogy Európába jusson, melynek gazdag híre csodálatos módon odáig is elhatott;² de könnyű volt a választás. China fallal, hadsereggel védekezett Közép-Ázsia emberfölsége ellen: India szintén védekezett, mert termékeny vidékei túl voltak zsúfolva; Szibéria kietlensége miatt abban az időben sem volt vonzó, úgyhogy csak nyugatnak vándorolhattak, és minél jobban elterjedt Európa jólétének a híre, a törekvés: ide eljutni, annál erősebbé lett és egyik nép tolt a másikat errefelé.

A mai korban is azt látjuk, hogy míg Európa népefeles-

¹ Hóman Bálint: A m. honf. és elhelyezk. 58. 1.

² O. Franke: Beiträge aus chinesischen Quellen is említi, hogy a legtávolabbi népek is szereztek egymásról bizonyos tudomást.

legét kivándorlók alakjában a többi világrészek mindegyikének leadja, addig, az egy európai Oroszországot kivéve, Ázsiának kivándorlókat szállítani nem tud, sőt Japán nagy tömegeket zúdít Észak-Amerika nyugati partvidékeire, sikerrel yévén fel a versenyt Európa népeivel. Jogosan nevezzük tehát Ázsiát a népek ősi bölcsőjének.

Az az olaszországi hadjárat, melyről imént beszéltem, sem bizonyítja a tudatos nyugatra és délre való törekvést, ahogy nem bizonyítja azt az őshazából, Lebédiából és Etelközből való előrejövétel sem; csak úgy, mint más népeket, minket is a kényszer és a felismert célszerűség vitt előre; hogy ezt a célszerűséget az ősök felismerték és tudatosan kihasználták, ez észre és életrevalóságra mutat. A népvándorlásokat csakúgy, mint egyéb népmozgalmakat is, nem lehet általános elvek keretébe szorítani, mert rendszerint más pkok és más eszközök jelentkeznek. Az elveknek, melyeket felállítani megkísérelnénk, igen tágaknak kellene lenniök, hogy az ilyen népmozgalmak beléjük legyenek illeszthetök; az a nyugatra való törekvés pedig nagyon is szoros elv.

III. Törzsek és a megszállás.

Külföldi legértékesebb kútfőnk, bíborban született Konstantin császár felsorolván a hét magyar törzset: Nyék, Megyer, Kürtgyarmat, Tarján, Jenák, Karé és Kaza,¹ a nyolcadik, leggyöngébb Kabar törzsről megjegyzi, hogy «egy fejdelmök van, t. i. a kabarok három nemzetségének, mind a mai napig».² Megerősíti tehát ő is, hogy a törzsek nemzetségekből alakultak, melyeknek számát a hét magyar törzsből Kézai 108-ra teszi, de tel nem sorolja. A Névtelen élőbeszédében ígéretet tesz, hogy «kezdve van királyai és nemesseinek származás rendi», de csak az ígéretnél marad, mert a régi eredetű nemekről művében rendszeresebb feljegyzést csak egy-kettőt találunk. Kézai és a Képes Krónika csak a jövevényeket sorolják fel. Az ősieket, mint köztudatban levőket, nem.

¹ A m. honf. kútfői 125. 1.

² Ugyanott 124. 1.

Pauler a Jenakot Jenőnek, Karét Kérnek és Kazát Részinnek olvassa, amely olvasást helyesnek kell elismernünk.

A nemek, miként előző tanulmányomban¹ kifejtettem, nevüket vezetőjüktől, legkimagaslóbb tagjuktól kapták és annak változásával változott a név is mindaddig, amíg az Árpád-királyok korában a vagyoni jogi érdekek a név állandósítását követelték.

Ezen gyakorlat szükségképpen hasonló volt a törzseknél is és úgy a törzsvezér nemzetsége, mint maga a törzs, a vezér változásával nevet változtatott.

Kétségtelen, hogy a Konstantin császár által felsorolt törzsnevek az etelközi tartózkodás idejében élő törzsvezérek nevei voltak, ahogy azt történetíróink is kivétel nélkül elismerik. Konstantin művét 951 körül írta, de a vezérekre vonatkozó feljegyzései az etelközi tartózkodás és az onnan való kivonulás idején fennálló helyzetet vázolják, mert a nevek felsorolása után megjegyzi: «így összeolvadva laktak a kabarok a lurkókkal a besenyők országában»,² vagyis Etelközben, honnan a turkok 895-ben vonultak ki és a besenyők foglalták azt el, kik Konstantin idejében is bírták.

A turkok állami berendezkedésének azon része, mely a kende és a gyula közötti viszonyra vonatkozik, a kazárok berendezkedéséhez hasonlít, azt tőlük vették át és addig volt érvényben, míg a kazárok mellett laktak. De egyéb intézményeik, így a törzsek és nemek, a karkász, a kador, a bán és az ispánok, a besenyők intézményeivel egyezőbbek. Konstantin szerint a besenyőknél is megvan a törzsek és a nemek szervezete, - Konstantin felsorolja a besenyő törzsfőnökök neveit és pedig két nemzedékbeli nyolc-nyolcnak, kiktől a törzsek által megszállt tartományok is nevezettek és az új törzsvezérrel a tartomány neve is változott.³

A Konstantin által megnevezett hét törzsvezérünket kivülről más forrás nem említi, de megerősíti a nevek hiteles voltát az, hogy a Megyer-Magyar törzs emléke a nemek összességének, a nemzetnek és az országnak nevében, vala-

¹ A régi nemz. és a szent király jobbágjai.

² A m. honf. kútfői 125. l.

³ U. o. 116. l.

mennyié pedig számtalan helynévben van megörökítve; kétségtelen, hogy ezen nevek viselői, akár törzsek, akár vezérek lettek légyen, fontos tényezők voltak a honfoglalás korában.

Mint már az előző fejezetben említettem, őseink a «magyar» elnevezést a IX. század vége felé, akkor vették fel, mikor a kazároktól elszakadtak és Lebed törzse, a Nyék helyett újból a Megyer-törzs állt a nemek élére. Közvetlenül előbb Lenedről, a kendéről nevezték el Lebédiát.

Az idegenek közül pedig a keleti kútfők türk, baskír, a XIII. századtól kezdve madsgharijje; a szlávok a hunyor névből uger, venger; a nyugatiak eleinte avar, azután unger, ungar; a latin írók hungarus nevek alatt emlegetik őket; a XII. században egy görögből fordított szláv egyházi nyelvemlékben¹ így szólítják őket: paeonok, akik ugróknak nevezetnek, kik magukat magyaroknak mondják.

Konstantin szerint Lebédiában szabartoiaszfalói név alatt szerepeltek, ami I. auler Gyula szerint a magyarokat megillető basgurt (baskír) névnek görögös eltorzítása.²

Konstantin tudatosan tette a hét törzs élére a Nyék-törzset, mert abból származott Lebed kende, kit szívesebben látott volna továbbra is a nemzet élén, mintsem a Megyer-törzset.

Igazat adok Hómannak abban, hogy Árpádnak fejedelemmé történt megválasztása «nem volt idegen tanácsra támaszkodó ötletszerű elhatározás eredménye»,³ mint ahogy Konstantin előadásából egyes íróink teljesen tévesen következtetik, hanem mégis részemről hozzá kell lennem, hogy a nemzet az első fejezetben már részletezett okokból és körülmények között a régibb vezérlő törzs hatalmának visszaállítását tudatosan célozta.

Pauler idézett művének egyik jegyzetében⁴ a Lebédia elnevezés indokolására felhossa, hogy «az meg is felel a baskír, magyar és a török népek szokásának, vezéreikről nevezni el lakóhelyeiket». Ezt a szokást követték őseink, midőn Lebed kende nevéből az őshazát Lebédiának, új hazá-

¹ Magyar Nyelv VI. 1910. 293. 1.

² A m. n. tört. Szent Istvánig 20. 1.

³ A magyarok honf. és elhelyezk. 50. 1.

⁴ 46. jegyzet 142. c.

jukat Megyer-Magyar álmosról Magyarországnak, továbbá úgy, ahogy a besenyők tartományait törzsvezéreikről nevezték, a magyarok a nemek megszálló-helyeinek azok vezetői nevét adták.

Ha a törzsek nem a törzsvezérek nevét viselték volna, vagy pedig törzsenként szálltak volna úgy meg, miként a besenyők Etelközben, akkor a törzsek ezen megszálló helyeinek, vagy külön neveinek emléke az illető vidék elnevezésében a hazai krónikák korát megélte, a köztudatban még szerepelt volna. Az a sokszor állított törzsenként való megszállás sem a krónikákban, sem a helynevekben, még csak a szóbeli hagyományokban sem szerepel, annak nyomát sehol sem találjuk, azt tisztán és kizárólag az elmélet találta ki.

A törzsek vezéreinek Konstantin által megadott neveit már közöltem; a Névtelen így sorolja fel azokat:

Álmos Árpád atyja.

Előd Szabolcs atyja, kitől a Csák-nem származik.

Kende (Könd, Kundu) Korzán atyja.

Ond, Ete atyja, a Kalán és Kolsoi nemek őse.

Tas Lél atyja.

Huba, kitől a Szemere-nem ered.

Töhötöm (Tétény) Horka atyja, kinek fiai Gyula és Zombor, kiktől a Maglód-nem származik.

Kézai és a Képes Krónika szerint a törzsvezérek ezek:

Árpád.

Szabolcs a Csák-nem alapítója.

Gyula.

Örs.

Kende, fiai Kücsid és Kopján.

Lél, kitől a Zoard-törzs és nemzetség származik.

Vérbulcs.

Konstantin nem a fejedelmeket, Lebedet, Árpádot mondja az első, illetve második törzsek vezéreinek, hanem Nyéket és Megyert, ellenben a hazai kútfők Álmost és Árpádot, de álmos elnevezés alatt fejedelmet is értetünk; Nyék helyett a hazai kútfők Lebed fiát Kendét nevezik, kire mint ragadvány-név atyja méltóságáról ragadt a Kende név. Miután a fejedelem a nemek összeségének volt a vezére, így lehetséges, hogy a fejedelem törzsének vezére nem lehetett és Konstantin

ily módon helyesen nevezi Lebed helyett Nyéket, Árpád helyett pedig Megyert törzsük vezérének.

Abban az időben a törzsszervezet már nem lehetett őseinknél erős, mit a kazár befolyásnak vélek betudni; a kazároknak teljesen más szervezetük volt, semmint a magyaroknak, mely különbség szintén arra mutat, hogy nem voltak egyfajta nép; a kazárok a mongol-tatár fajtáknál szokásos khágán uralma alatt állottak, ki a kérdéses korban már nem volt ugyan mindenható, de a másod khágán és helyettese az ő nevében egyeduralomfélét gyakoroltak, mely egyeduralom ekkor egy tanács által korlátozva volt; törzseik nem voltak; az arab kútfők elég részletesen ismertetik intézményeiket, de törzsekről említést nem tesznek; tudnak azonban 4000 főből álló fegyelmezett testőrségről és 12.000 főből álló állandó hadseregről, mely testek üresedések esetén rögtön ki lettek egészítve. Néposztályuk kettő volt, első a mohamedánok, kik a katonákat adták, a másik a zsidók, kik a polgárságot képezték,¹ tehát a polgárság tért át a zsidó hitre.

A néposztályok között nemcsak a foglalkozás és a válás vont mesgyét, hanem az ezen az alapon kifejlődött különböző szokások és a különböző társadalmi állás is.

Kétségtelennek tartom azonban, már a testőrök nagy számára való tekintetből is, hogy az uralkodó udvarával állandó érintkezésben álló 4000 testőr eredetileg a legelőkelőbb társadalmi osztályt képezte, bizonyára különlegesebb állást foglaltak el, semmint a 12.000 egyszerű harcos, vagy a polgári foglalkozásúak. Az ő soraikból, mint legelőkelőbbek közül, kerültek bizonyára ki a főméltóságok, a vezérek, szóval az állam vezetői és így a valóságban nem két, hanem három társadalmi osztályról, a testőrök, a katonák és a polgáriak és talán mint negyedikről, a szolgák osztályáról lehet beszélnünk.

A kazárok szervezetével szemben a turkok törzsi, illetve ispáni, vitézi és szolgálai tagoltság alapján állottak; polgári osztályuk visszamaradt Lebediában; központi hatalmuk pedig távolról sem volt egyeduralmi. Egyes dolgokban, így a gyűléseken való meg jelenés miatt, kegyetlen szigort alkalmaz-

¹ A ni. honf. kútfői 245. 1.

tak, de azonkívül nagy szabadság uralkodott náluk és folyton gyűléseztek. Valamennyien harcosok voltak, de a döntés joga az ispánrend kezében volt.

Ha a kazárok szervezetét közelebbről volna módunk ismerni, talán találnánk a kazárok testőrei és a turkok ispáni rendje között némi átszarmazott hasonlatosságot. Hogy a turkok olyan könnyen ejtették el a törzsszervezetet, ezt is a kazár példának kell betudnunk, mert látták, hogy a kazároknak törzseik nincsenek és feleslegeseknek találták a maguk törzseit is; lehet, hogy a törzsvezéreknél a tekintély hiánya is innen eredt.

Arra nincs példánk, hogy a magyar vitézi rendnek megfelelő kazár katonai rend eredetileg miként volt ott szervezve és volt-e valamelyes önállóságuk. Nálunk a vitézi rend a kazar bírakat választotta és résztvehetett, minden döntési jog nélkül, a nemzet gyűlésein.

A kazároknál a mi ispáni rendünk által választott, nagy jogokkal bíró főbírónak, a karkásznak megfelelő méltóságról sincs tudomásunk.

Az arab írók megemlítik a kazároknál a vallási dolgokban uralkodó nagy türelmet, melynek az eredménye lett, hogy a khágánnak kilenc főbírája a négyféle vallásúak között osztott meg, úgyhogy ezután a vallás képezte az állami berendezkedésnél az alapot; ezzel az ősi szervezetük megsemmisült és ez valószínűleg előidézője volt a birodalom szétesésének.

Árpád, miként a Konstantin által közölt családi adatokból következtethetjük, a honfoglaláskor nem volt már fiatal ember, úgy a 60-ik életkor körül lehetett és a Névtelen szerint 907-ben halt meg. Vele körülbelül egyidősek lehettek a törzsvezérek is; volt közöttük bizonyára öregebb is, fiatalabb is, kiknek elhunytá után mint fiaik jöhettek a törzsvezéri állásokba előbb azok, akiket a Névtelen sorol fel, azután pedig a Kézai által felsoroltak; amazok voltak a második, emezek pedig a harmadik törzsvezéri nemzedék.

Árpád Álmosnak, Szabolcs Elődnek a fia; Gyula unokája Töhötömnek (Tétény); Kende még életben van; Léi Tas fia; de Ondot és Hubát nem tudjuk összekötni Örssel és Vérbulccsal, ahogy nem tudjuk ezeket a Konstantin által nevezett törzs-

vezérekkel sem összekötni, kivéve a Nyék és Megyer törzseket.

Olyan tévedés, hogy a Névtelen és Kézai egy, illetve két nemzedékkel későbbben élő történeti személyekről írnak mint honfoglalókról, könnyen megeshetett, miután vajmi kevés feljegyzés állhatott rendelkezésükre és sokban csak a kétes értékű hagyományokra voltak utalva. Tény, hogy úgy a Névtelen, mint Kézai előkelő szerepeket vivő személyiségeket sorolnak fel, kiknek neveit a helynevek megörökítették és kik után vagyonos nemzetségek maradtak.

A Névtelen és a Képes Krónika, valamint Kézai hitelét emeli a személyekben való egybevágás; utóbbiak aligha dolgoztak a korábban élt Névtelen után, mert ezen esetben egyugyanazon személyeket mondták volna törzsvezéreknek, ahogy a Képes Krónika és Kézai tényleg egyeznek is.

Az a körülmény, hogy a Konstantin császár által felsorolt vezérek nevét számtalan megszállóhely vette fel, amelllett tanúskodik, hogy a honfoglalás idején Nyék, Megyer, Kürtgyarmat, Tarján, Jenő, Kér és Keszi még vezérkedtek és a haza sok táján szerteszt saját nemzetségüknek, rokonságuknak és bizonyára egyes vitézeiknek is, szállásokat szerezve, azokat, a már említett szokásnak megfelelően, saját nevükről nevezték el és itt, az új hazában, fejezték be életüket; a Névtelen és Kézai által vezéreknek mondott fiaik és unokáik is szereztek új megszálló-helyeket, melyek ismét ezekről lettek nevezve.

Azt feltételezhetjük, hogy a Névtelen vezérei rövid ideig még tényleg vezérkedtek; de hogy Kézai vezérei is vezérkedtek volna, ezt már kétségbevonom. Ezeknek az életideje már oly időre esett, midőn törzsvezér többé említve egyáltalán nincs, midőn szerepük már megszűnt. Kézai tudomással birt a törzsvezéri családokból való származásukról, de nem volt tudomása a korról, melyben éltek és talán arról sem, mikor szűnt meg a törzsvezérek szereplése.

Bölcs Leo császár, ki 886-912 között uralkodott, a magyarok között fellépett fegyelmetlenségről és annak bizonyára Árpád által behozott szigorú megtorlásáról így tudósít bennünket:

«Ezt a népet (turkokat) pedig, jóllehet egyetlen főnek

uralma alatt áll, nem szeretettel, hanem rettegetéssel tartják féken, bűnöseiket a főnökök szigorú és súlyos büntetéseknek vetik alá; munkát s fáradalmat magasztosán elvisel, tűri az égető meleget és fagyaló hideget, s nomád életéből következő egyéb nélkülözéseit a szükségéseknek».¹

Bíborban született Konstantin császár pedig későbbben ugyan, midőn a magyarok már az új hazában voltak, de bizonyára még az etelközi tapasztalatok benyomása alatt így ír:

«A turkoknak az a nyolc törzse pedig nem engedelmességek saját fejedelmeinek, hanem szövetségük van a háborúkra nézve és amely részt megtámadják, azt teljes tanáccsal és törekvéssel megsegítik».²

Ekkor tehát nem a törzsfők, hanem az egymásközötti megállapodások, egyességek irányítják politikájukat, háborúikat és pedig úgy a védelmieket, mint a támadókat.

Azt nem merném elfogadni, amit Marczali mond, hogy Árpád választása nem más, mint a törzsszerkezet megbontása,³ mert ezen feltevésre alapot nem látok.

A törzsek bomlásának kezdetét jelentette a törzsvezéreknek való engedetlenség és Árpád, még ha akarta volna, sem tudta azt megakadályozni, mert csakhamar, ahogy az új hazába jönnek, a törzseket alkotó ispáni nemek széthúzódtak, mindegyik ott telepedett le, ahol akart, mely példát követték a vitézek is; ami teljesen megfelelt a nagy szabadságnak, mely a források szerint a magyaroknál uralkodott.

Béla király Névtelen jegyzője királyi urának tekintély és hatalom utáni törekvését vélte akkor szolgáltni, mikor a birtokok eladományozását már a honfoglalás idejében és a vezérlő fejedelem jogköréhez tartozónak tüntette fel, holott ennek gyakorlati kivitele is ki volt zárva. Új hazába jutottak, melyet nem ismertek; a régi lakosság Konstantin császár és mások tudósítása szerint ki lett űzve, sokan maguktól menekültek el, egyesek szolgaságba leitek vetve, aligha maradt itt olyan ember, aki Árpádnak a birtokok szétosztása iránt tanácsot adhatott, vagy kitől ilyen tanácsot Árpád elfogadhatott

¹ Böles Leo Taktikája XVIII. fejr. 45. p. A m. honi kútfői.

² A m. honf. kútfői 127. 1.

³ Idézett munka 44. 1.

volna. De Árpádnak, a kitűnő stratégának a biztosításra is kellett folyton gondolnia, tehát azzal kellett foglalkoznia; bizonyára ő volt az, aki egyes ispáni nemeket a fontos pontok, ahatarok megszállására kiválasztott és kiküldött; ugyancsak kétségtelennek vehetjük, hogy a jelentékenyebb várak megszállása iránt is ő rendelkezett és gondoskodott, hogy a megszállók kellő számú vitézzel rendelkezzenek. Hogy ő ezen túlmenve, még birtokok kiosztását is intézze, azt lehetetlennek tartom. Persze azok a genusok, amelyeket egyes pontokra Árpád kijelölt és kiküldött, az általuk őrzött határ vagy vár környékén foglaltak maguk és vitézeik részére földet, végleg ott telepedtek meg.

Az Árpád által külön ki nem jelölt nemeknél kétségtelenül nagy súllyal esett latba az is, hogy mely nemnek mennyi férfitagja és vitéze volt; a kisszámú vitézzel bíró, kevés tagú nemzetség nem léphetett oly súllyal fel, mint a sok férfitaggal és sok vitézzel rendelkező nagy nemzetség. A marhaállomány kisebb vagy nagyobb voltára, mint egyes írók állítják, tekintettel bizonyára nem voltak, hiszen viszonyaik már sokkal fejlettebbek, mintsem hogy ilyen legkezdetlegesebb ős idők mértékét alkalmazták volna, de különben is a marhaállomány sokaságára gyakran szintén a vitézek száma volt befolyással.

A törzsvezérek tekintélye már oly csekély volt, hogy aligha jutott nekik a birtokok megszállásának irányításánál, a már fentebb jelzett határon túl, jelentékenyebb szerep. Az azonban helytállóbb feltevés, hogy a viszályok, összeütközések elintézését bírákra, sőt valószínűleg a későbbi időkben is nálunk oly nagy szerephez jutott fogott bírákra (arbiter), mely kétségtelenül ősrégi gyakorlat, bízták.

Béla király Névtelenje munkájának LIII. fejezetében elmondja, hogy a 907-ben trónrajutott Zoltán fejedelem trónrajutása után némi idő múltával, «az ország minden előkelői közértelemmel és egy akarattal némely országbírákat (rectores) rendelének a vezérlő fejedelem alá, kik a szokásos törvény szerint végezve, a viszálykodók pereit és versengéseit intézzék el». A több országbíró kirendelése azon időre esik, midőn a birtokok megszállása folyt és a nemek, továbbá a vitézek közötti viszályok tömege bizonyára a birtokokkal kapcsolat-

ban merült fel; más perek miatt aligha volt szükséges a bírák számát szaporítani; hiszen abban az időben más viszályok ritkák lehettek, azokat győzte volna egy bíró is, főleg miután az ispáni nemek maguk is saját népeik fölött ítélkeztek és csak a nemek közötti viszályok kerültek a nemek országos bírójára, a karkász elé.

Az a mód, ahogy törzseink és nemeink a honfoglaláskor a birtokokat megszállták és az ő szélszóródásuk, az az igyekezet, hogy minden törzs az ország minden részében kapjon földet, nagyon emlékeztet az ispáni nemek és családok osztályainál későbbben követett gyakorlatra, midőn minden osztályos társ minden faluban, minden dülőben vett ki részt, ami azért történt, hogy bármely ág kihalása esetén osztályos voltát, öröklési jussát, könnyebben igazolhassa; de másrészt az is közrehatott, hogy a jó dülőből mindegyik követelt részt, ha meg rossz volt a dülő, a többi nem tűrte, hogy ne mindegyik kapjon a rosszból is részt.

Az első megszálláskor bizonyosan egyesek vagy csoportok, persze lóháton, nagy vidékeket kalandoztak be, keresve a letelepedésre alkalmas jó helyet, és ha valahol a föld megtetszett nekik, oda letelepedtek és telephelyüknek, ha a közelben hasonló nevű telep még nem volt, a törzsük nevét adták azért, hogy a törzsvezér könnyebben rájuk akadjon; persze ez a szétszaladás a törzsnek gyors halálát hozta magával.

Ha igaz volna, amit egyes íróink annyira szeretnek hangoztatni, hogy a hazát szerző ősök félnomádok voltak, akkor nem így jártak volna el, hanem megmaradtak volna törzseik kötelékében és csak későbbben bontakoztak volna ki ebből az ősibb, kezdetlegesebb állapotból; de mert már nem voltak félnomádok, hanem több igényük volt, érdekeiket jobban meg tudták mérlegelni és az új hazában talált viszonyokat hamar felismerték, így habozás nélkül bontották meg a törzsek kötelékeit és az országban szétszóródva kapkodták szét az ispáni nemek és a vitézek a birtokokat. Azok a vitézek azonban, kik kalandok után vágytak és így résztvettek a nyugati kalandozásokban, valószínűen csak Géza és Szent István idejében jutottak birtokokhoz.

Azt a szerepkört, melyet előbb a *törzsvezerek* töltöttek be, részben bizonyára a nemek vették át.

IV. Törzsek feloszlása.

Mint már érintettem, az országnak törzsek szerint való megszállásának elméletében nem hiszek és abban csak úgy tudnék hinni, ha azt a helynevek, vagy miként a besenyők-nél Konstantin szerint gyakorlatban volt, a tartományok nevei bizonyítanák. Nálunk azonban ilyen hely, tartomány vagy egész vidékeket átfoglaló nevek nincsenek és nem is voltak; ami helynév pedig létezik, az nem a törzsenként való letelepedést bizonyítja, hanem épen ellenkezőleg, kétségtelen bizonyítékát szolgáltatják ezek a helynevek annak, hogy a honfoglaláskor a törzsek és nemek az ország egész területén szerte-széttelepedtek le; miként a Képes Krónika az igazságnak megfelelően mondja, a nemzetségek szabadon választottak szálláshelyet.¹

De egyéb bizonyítékokat is kívánok felsorolni.

Ha a megszállás törzsenként történt volna, természetes, hogy Szent István korában a püspöki egyházmegyék és későbbben a vármegyék az egyes törzsek által megszállt területek határainak figyelembevételével alakultak volna ki; ehelyett azonban azt látjuk, hogy azok kialakulásánál semmiféle területi rendszer nem érvényesült; a püspökségek a legnagyobb összevisszasággal foglaltak egyházmegyéik részére tért; a veszprémi egyházmegye nemcsak Esztergom tőszomszédságában, hanem még a Dráván túl és Nógrád vármegyében is kapott hitközségeket, az esztergominak pedig az ország legtávolibb részeiben is voltak plébániái; az erdélyi, a nagyváradi, egri, pécsi, kalocsai és a többi egyházmegyék szintén csak évszázadok múltával kerekítettek úgy ahogy ki egyházmegyéiket.

Ugyanezt látjuk a várspánságoknál; sok várspánság a legtávolabbi vidékeken kapott a védelmi szükséglethez képest várjobbágyokat és szintén századok múltak el, mire a íbkonként kialakult vármegyék összefüggőbb területekhez jutottak. Ezek ismét olyan kétségbe nem vonható tények, melyek hivatottak jelentős bizonyítékul szolgálni a törzsszervezet korai felbomlására és a nemek és szabadvitézek szerteszét településére.

¹ Florianus H. H. Font. Dom. II. XIX.

Minden más elméleti feltevést döntően háttérbeszoritának ezek az ősi helynevek, melyek az illető törzsek és nemek neveit az ország sok táján ma is viselik; ezek ma is létező bizonyítékok, melyeket az emberi elme bármily bölcselkedése sem fog megváltoztatni, melyek örök időkhig hirdetni fogják az elmélettel és okoskodással szemben a megdönthetetlen történelmi igazságot, követelvén bizonyító erejüknek érvényesülését. Azok az ősi helynevek ősi neveiket mint elsőfoglalású birtokok kapták, egyre megy, akár a törzsvezértől, akár a törzstől, akár a nemtől, akár a törzsnek vitézeitől, – más címen a régi időkben nem kaphatták, ez felelt meg a szokásnak és a gyakorlatnak.

Dr. Csánki Dezsőnek eddig megjelent négy kötetében¹ leírt vármegyéknek majdnem mindegyikében akadunk a Konstantin által felsorolt törzsvezérek valamelyikének, sőt rendszerint minden vármegyében többnek a nevére, mely nevek-ről helységek vannak elnevezve és melyeknek ősi voltát azok az évszámok is tanúsítják, melyekben az illető helynevek előfordulnak; a helységnévtár hasonlóan sok ilyen helynevet sorol fel. Figyeljük mindkét gyűjteményből meg ezen neveknek megyénkint való elszórodottságát.

Nyéket találunk Budapesttel összenőve (a Névtelen ezen a tájon említi a Nyék-nemből való Kende és fia Korzán birtokát), Pest-Pilis, Borsod, Fejér, Hont, Tolna, Pozsony, Arad, Sopron, Bihar, Közép-Szolnok, Zaránd, Krassó, Vas, Bács, Bodrog és Komárom vármegyékben.

Megvert találunk Nógrád, Somogy, Pest, Zala, Komárom, Nyitra, Szabolcs, Békés, Bihar, Zaránd, Temes, Sopron, Zemplén, Baranya, Bodrog és Győr vármegyékben.

Gyarmat van Győr, Somogy, Szatmár, Nógrád, Arad, Hont, Nyitra, Vas, Bars, Temes és Pest vármegyékben.

Kürt Temes, Bács, Komárom, Somogy, Nyitra, Nógrád és Heves vármegyékben.

Jenő van Baranya, Fejér, Pest-Pilis, Veszprém, Zala, Bihar, Arad, Nógrád, Csík, Hajdú, Temes, Zala, Szolnok-Doboka és Krassó vármegyékben.

¹ M. o. tört. földrajza a Huny. korában I., II., III. és V.

Tarjánt találunk Komárom, Bihar, Győr, Heves, Nógrád, Borsod, Csongrád és Bács vármegyékben.

Karát Somogyban és Kolozsban.

Kért Somogyban, Nógrádban, Hevesben, Nyitrában, Zemplénben, Hontban, Biharban, Tolnában, Pestben, Szatmárban, Bács-Bodroiban, Sopronban, Abauj-Tornában, Temesben és Fejérben.

Kesző és Keszi van Pest, Nyitra, Vas, Szilágy, Zala, Nógrád, Fejér, Bars, Hont, Komárom, Gömör, Borsod, Tolna, Temes, Sopron, Somogy, Kolozs, Veszprém és Bács vármegyékben.

A Kabar-törzset, illetőleg Kabát Szabolcs, Hajdú és Bihar; Kazárt és Kozárt pedig Szatmár, Szolnok-Doboka, Vas, Pest, Nógrád és Szabolcs vármegyékben.

Némely vármegyében több hasonló nevű községet találunk, de ezeket nem vettem külön számításba.

A Pauler Gyula által idézett Nagy János szerint az Erdélyen kívüli Magyarországon van 16 Nyék, 14 Megyer, 15 Gyarmat, 2 Gyarmata, 6 Tarján, 12 Jenő, 23 Kér, 2 Kara, 15 Keszi és 1 Kaza. Erdély kihagyása azonban nem indokolt. – Az elpusztult községekkel együtt jóval több van, mint amennyit Nagy János számított.

Azokat a községeket számba nem vettem, melyek újabban vették fel a nevet, például a Bars vármegye felső vidékén fekvő Gyarmat nevű községek. Zsitva-Gyarmat azonban ősi név és így számbavettem. Ha Csánki Földrajzát befejezi, mit remélünk kell, úgy még több ily nevű elpusztult községről fogunk értesülni.

Nézetem az, hogy az ily történelmi nevű községek ősi voltát nem kell annyira bizonyítani, mint amennyire kívánhatjuk azok nem ősi voltának bizonyítását, ha azt valaki állítja.

Azt a feltevést is olvastam, hogy a törzsek állítólagos megszállási helyének tartott vidéktől távol fekvő birtokokat az illető nemzetségek utóbb, a XI-XIII. századokban szereztek; az ilyen birtokszerzések akkor már nem voltak gyakoriak és semmi ok sem forgott fenn, hogy az új szerzeményeknek az ősi nevet adják; – a szerző adta a maga nevét az ilyen új birtoknak, ha ugyan még nem volt neve, ha volt, úgy azt rendszerint meghagyták. Különben a későbbi Árpád-korban a legtöbb új szerzemény, adomány a régi gyeprü területeken,

az osztrák határon, a felvidéken, Erdélyben feküdt, a nagy uradalmak azokon keletkeztek és ott pl. Mosón vármegyében egy régi törzsvezéri nevet sem találunk, de már a következő nemzedék Tétény nevével ott is képviselve van, mi bizonyítja, hogy a nyugati határon a gyepüket hamar telepítették be; épen úgy nem találunk ilyen neveket Vas és a többi határszéli vármegyéknek azon részein, melyek gyepüknek lettek használva; a felvidéken Nyitrában találunk Megyert, Keszit, Kért, Gyarmatot és Kürtöt; Barsban Keszit és Gyarmatot, Honiban Nyéket, Kért, Keszit és Gyarmatot, mintha látnók az első *megszállás* vonalát és fölötte a nagy kiterjedésű gyepüket és kapukat. Szlavónia magyar vidékein sem találunk tárgyunkra vonatkozó helynevet.

Felette tanulságosak az erdélyi adatok, hol szintén sajnosán nélkülözzük még Csánki földrajzának befejezését; de már most is megalkothatjuk a következtetést, hogy Árpád idejében lett Erdély megszállva, másként nem találnók ott Kolozsban Karát és Keszit, Csikban és Szolnok-Dobokában Jenőt, Szolnok-Dobokában akabarokkazareredetű népeire emlékeztető Kozárt.

Az így szétszóródott törzsek szervezetüket ezen szétoszlással összetépték még azon esetben is, ha ezen szétoszlás valamely védelmi célból a vezérlet parancsára történt; ha a törzsvezérek meg is kísérelték néhány éven át vitézeiket összehívni, fáradságuk meddő maradt és a honfoglalás után 10-20 évvel még a névleges törzsvezéri méltóság is megszűnt, hiszen akkor nem utaztak címek után és a vezérek visszahúzódtak nemzetségeik keretébe, szerepüket pedig bizonyos fokig a nemek vették át, mert az úrt be késett tölteni; de a vitézek maguk szintén sokban pótolták a törzsvezéreket, összejöttek és szövetkeztek tetszés szerint, mint Konstantin császár mondja: «Szövetséget kötöttek egymással a háborúkra nézve és amely részt megtámadják, azt teljes tanáccsal és szövetséggel megsegítik». A vezér választása a német törzsek-nél is szokásban volt. Így megértjük a Névtelent, hogy minden hadjáratra maguk választanak seregüknek vezért és Kézait, ki szerint a vezér időről-időre lesz választva (23). De megértjük a daleminciek esetét is; midőn egy magyar csapatot hívtak a szászok ellen segítségül, azok meg is segítették őket, de egy másik magyar csapat megneheztelt a daleminciekre,

hogy nem nekik juttatták a prédát és háborúval fenyegették őket meg.

Az, hogy még egyazon vidéken is több telepnek juttatták ugyanazt a törzsnevet, a régi szokáson kívül arra szolgálhatott, hogy a törzsvezér a telephelyet könnyen megtalálhassa és ha az ilyen hely közelében ugyanazon törzs más nevű telephelyet is létesített, a törzs nevét viselő telep révén arra is rá lehetett akadni; mindenesetre csakis gyakorlati okokat tartottak szem előtt.

Marczali a törzsvezérek eltűnésére nem talál más indokot, mint annak a feltételezését, hogy a sok kalandozásban, háborúban elpusztultak, kihaltak.¹ Ennek a feltételezése azonban nem indokolt; tudjuk, hogy a törzsvezérek megszűnése után egyes véreik még szerepeltek a közéletben, így Léi, Bulcs, a Gyulák; ők és mások, pedig nemeikben is folytatódtak, így Előd és Szabolcs a Csák nemben; Bulcs a Léi nemben; Ond a Baár-Kalán nemben; Huba a Szemere nemben; Tétény (Töhötöm) a Gyula-Zsombor nemben; Könd a Kaplony nemben és Örs az Örsur nemben.² Csakis Tas és fia Léi nemzetsége tűnt úgy el, hogy maradékaiknak nyoma veszett.

Távol áll tőlem azt vitatni, hogy ezen nemeknek a törzsvezérektől való leszármazása nemzedékről-nemzedékre, ízről-ízre teljes hitelességgel, okiratszerűleg bizonyítva van; oly kevés adat, okirat vagy másféle bizonyíték maradt azokból az időkből, hogy ennek a lehetősége ki van zárva; de a leszármazásokat a szórványos adatok, a régi birtokok további birtoklása, a későbbi hiteles okiratok megemlékezése valószínűvé teszi; maga a családi hagyomány azonban értéktelen. A korbéli adatok ritka volióának figyelembevételével megnyugodhatunk abban, hogy a teljes bizonyítékokat a fél bizonyítékok pótolhatják.

A legvéresebb háborúból, ütközetekből is a többség életét ki tudja menteni; a háborúban a népek teljes megsemmisülése nem szokott bekövetkezni, a népek halála lassú lefolyású. A magyar olyan volt szent István kora után is, aminő a bejövételkor, – teste-lelke magyar. Ha azok, akik

¹ Id. munkája 200. lapján.

² Dr. Karácsonyi János: cA magyar nemzetségek a XIV. század közepéig az illető nemeknél.

a honfoglaláskor bejöttek, hasonló tulajdonságokkal, nyelvvel és mondjuk érzésekkel bírtak, mint a szent István korabeliek, úgy időközben a régiek nem pusztulhattak nagy számban el, mert különben sajátosságaikat nem találjuk az utódoknál meg. Szent István trónra jutásával nem tekinthetjük a régi emberek fajtáját, szokásaikat, intézményeiket és berendezkedéseiket megsemmisülteknek, mint ezt történetíróink egy része hiszi,¹ mindennek természetes folytatásának kellett lennie, mesterkéltén kieszelt folytatásokat vagy ugrásokat a természet nem ismer.

Pauler Gyula sem bocsátkozott a törzsszerkezet szétbomlása okainak és módjának kutatásába; mindössze annak a megállapítására szorítkozik, hogy a törzsszervezet a honfoglalás után még 60-70 éven át fennállott és Géza fejedelem idejére teszi felbomlásukat,² de ezen megállapítását sem indokolja. Ezen állásfoglalásának dacára az erdélyi Gyulát szent István idejében mégis törzsfejedelemnek, vajdának nevezi.³

Amit Marczali mond, hogy a kalandozások idején fejlődött ki a portyázó vezérek arisztokráciája és hogy a magyarok ekkor olvasztják magukba a morvák és talán a bolgárok harcosabb elemeit,⁴ ez túlmegy azon, amit a kútfők alapján mernék állítani. A külföldi kútfők ilyesmit nem érintenek, a hazaiak pedig az Etelközből jött nemesség uralma mellett tanúskodnak; Konstantin császár szerint az itt talált népek ki lettek űzve; azt is olvastam több kútfőben, a Névtelennél is, hogy maguktól menekültek el, a magyarok közeledését megtudva; Kézai elbeszéléséből pedig következtethetjük - miről még szólni kívánok -, hogy igen sokan a magyarok rabságába estek. Beolvasható elem itt aligha maradt, úgy hogy maga Marczali joggal írhatta, hogy szent István idejében Magyarország egynyelvű volt.⁵

Történetíróink a honfoglalás után a fejedelmek idejében szereplő előkelőségek közül Léit és Bulcsot emlegetik mint törzsvezéreket. Foglalkozzunk röviden velük.

¹ Dr. Erdélyi László Árpád-kor c. művében.

² Pauler id. m. 100 l. és a M. n. tört. az Árpád-kor alatt i. 140.

³ Ugyanott I. 41.

⁴ A M. n. tört. Szilágyi-féle kiadásban. I. 166.

⁵ Marczali id. m. 285.

Kézai szerint Léit és Bulcsot a magyarok gyűlése választás útján bízta meg a vezérkedéssel, Anonymus szerint pedig Zoltán fejedelem küldi őket háborúba, ez 955-ben történt; egyik sem említi ekkor törzsvezéri voltukat, bár Anonymus Verbulcsot, Kézai pedig Léit a honfoglaló törzsvezéreknek mondja, de ha azok lettek volna, úgy 955-ben már harc képtelen aggastyánok, ha ugyan még élnek. A munkáját 951 körül író Konstantin bizonyosan a 955-ben élt és elpusztult Bulcsról emlékezik azon alkalommal meg, midőn röviddel előbb Árpád dédunokájával Termáccsal 945 táján mint szövetségesekek Konstantinápolyban jártak; karkásznak mondja Bulcsot, kinek atyja Kál szintén karkász volt, tehát sem az apát, sem fiát törzsvezérnek nem mondja, csakis a karkász fejedelmi méltóság viselőinek.¹

Ha ez lett volna az a Bulcs, akit Anonymus honfoglaló vezérnek mond, akkor atyjának, Kainak szintén törzsvezérnek kellett volna lennie, mert hiszen az állás örökletes volt; Kál fia, Bulcs legfeljebb unokája lehetett annak a Vérbulcsnak, kit Anonymus törzsvezérnek említ, hiszen útítársa Árpádnak dédunokája, különben nézetem szerint a karkászi méltóság a törzsvezérséggel össze sem fért. Tény, hogy egy kútfő sem mondja a 955-ben élt Bulcsot vagy Léit törzsvezéreknek.

Az, amit idáig elmondottam, már magában véve kizárja azt, hogy a törzsek telephelyeit a letelepüléskor semleges zónákkal, mesterségesen létesített, több napi járóföldre kiterjedő lakatlan területből álló gyepükkel határolták volna a honfoglaláskor el, miként ezt még legújabbban is Hóman állítja.² De még ha összefüggő területen is telepedtek volna le, akkor sem látnám célját és lehetőségét a törzsek között vont gyepüknek. A magyarok sokkal inkább törekedtek már aljban az időben is az egységre, semhogy az afféle mesterkéltséget, komoly ok nélküli válaszfalakat húztak volna egymás között.³

Tény, hogy történelmi bizonyíték, adat sincs a törzsek állítólagos területei között állítólag létesített gyepükről, holott

¹ A m. honf. kútfői 128. lap.

² Dr. Hóman Bálint: «A m. honfogl. és elhely.» 76. pont.

³ Tagányi Károly «A gyepük és gyepüelvek» című tanulmányában a törzsek közötti gyepükről bölcsen meg sem emlékezik.

az ország határain berendezett gyepükről van több adatunk és bizonyítékunk, azokat a hazai kútfők is emlegetik.

Ha a törzsek közül határolták volna magukat, abból az következik, hogy a bezárt területen minden régi vár, föld a törzseké, a törzsfőké, pedig ez nem következett be és ezt idáig még a gyepüelmélet védői sem állították, sőt ők is állítják, hogy az mind a központi hatalomé, egyeseknek teljesen téves megítélése szerint pedig a fejedelem személyes tulajdona.¹

A törzsek gyors felbomlása különben annyiban szerencsésnek mondható, mert ezzel eleje lett véve annak a fejlődésnek, mely a külföldön, a németeknél, franciáknál stb. a törzsekre való szakadást eredményezte.

Hóman idézett füzete szerint a törzsek és nemek letelepülését térképen kívánja feltüntetni, ámde a történelmi valóságnak megfelelően igen nehéz lesz azt elkészíteni, főleg ha számbavesszük mindazt a sok össze nem függő területet, melyen letelepedtek; de azt sem tudjuk, mely nemzetségek tartoznak melyik törzshöz. Ilyen térkép, ha csak képzelt vonalakkal húzzuk meg a határokat, igazán értéktelen lesz. Nézetem szerint csak olyan térkép nyújthatna történelmi tanulságot, melyen minden – nagy és kis – nemzetség birtoka, melyről 1351 előtti időből tudomásunk van, meg lesz található; de úgy kellene a birtokokat feltüntetni, hogy kitűnjék, melyik birtokot szerezte a nemzetség a királyok uralma alatt és melyikről nincs erre vonatkozó adat. A történetírók feladata volna azután az ilyen térkép adataiból a következtetéseket levonni. Ez egy igen értékes, nagy történelmi irodalmi jelentőségű térkép volna, kiegészítené és áttekinthetővé tenné Karácsonyi alapvető munkáját.

A kis nemzetségek elhelyezkedése – főleg a gyepük közelében – valószínűleg még több tanulságot nyújthat, mint az ország belsejében letelepedett nagyoké; a soknak a története mindig tanulságosabb, semmint az egyeseké. Úgy vélem, hogy az első megszállás alkalmával a nemek aránylag kis területeket szálltak meg és csak utóbb gyarapították egyesek birtokaikat. Érdekes volna az ősi birtokok terjedelmét kataszteri holdakban is megállapítani.

¹ Ezl vitatja másokkal együtt dr. Erdélyi László «Árpádkor» című művében.

V. Fejedelmek.

A görög császári udvar a magyarok főhatóságaival és főembereivel mint fejedelmekkel érintkezett, ez volt a címük: «a turkok fejedelmei», mert Konstantin császár a kormányzatról írt művében az első fejedelmen kívül még a gyulát (gülász) és a karkászt is fejedelmeknek mondja, megjegyezve, hogy ezeken kívül minden törzsnek is van fejedelme. Azt is kifejezetten megmondja, hogy a gülász felebbvaló a karkásznál.¹ Ezt a kettőt az első fejedelem alatt állóknak tünteti fel.

Mi az első fejedelmet joggal hívhatjuk úgy, miként a nemzet II. Rákóczy Ferencet hívta és hívja, vezérlő fejedelemnek.

A turkok vezérlő fejedelmét a görög írók úgy tüntetik fel, mint aki a fejedelmi jogokat személyesen gyakorolja; György barát elbeszélése szerint Árpád Korzánnal együtt fogadja a görög császári követet;² ha a gyula lett volna az ügyek vezetője, akkor ez lett volna hivatva a tárgyalás vezetésére. Korzán Lebednek, a volt kendének unokája és nem volt ő a gyula.

A kendét Konstantin nem említi, az ő idejében, miként már említettem, ez a fejedelmi méltóság már megszűnt.

A gyula és a karkász a vezérlő fejedelem oldalán mint helyettesek és tanácsadók működnek. Amíg a kende állt az ügyek élén, addig a gyula az ügyek intézője volt.

A gyula fejedelmi méltóság atyáról fiúra szállt, öröklődött, amit a gyula családi ragadvány-név is bizonyít.

Pauler összekeveri a kendét a karkással és nem tartja örökleteseknek a méltóságokat, de a már eddig elmondottak és a még el mondandók alapján nem adhatok neki igazat,³ ahogy a legcsekélyebb történelmi valószínűség sem szól a kende és a karkász azonossága mellett.

A gyula a törzsvezérek köréből valónak és a fejedelem oldalán azok képviselőjének, megbízottjának látszik lenni, mire nézve utalnom kell arra a körülményre, hogy a törzs-

¹ A m. honf. kútfői 128.

² A m. honf. kútfői.

³ Pauler Gyula: A m. n. tört. szent Istvánig. 139-140.

vezérek méltóságának megszűntével a gyula eltűnik és tényleges szereplésének, sőt hírének nyomát többé nem találjuk és így kétségtelennek vehetjük ezen méltóságnak a törzsvezéri állásokkal való szoros összefüggését.

Felőle az utolsó értesítés Konstantinnál olvasható, azután sem bel-, sem külföldi kútfő nem említi, ami egyúttal bizonyítja azon felfogásomnak igazát, hogy a törzsszervezet már a X. század elején szétfoszlott és nem kétlem, hogy Konstantin értesítése jóval 950. év előtti viszonyokra vonatkozik, talán 30-40 évvel is korábbiakra, mert hiszen más értesítéseiben az etelközi időkre céloz és az Etelközben való tartózkodás idejéből viszonyokat igyekezett vázolni.

A gyula helyét, a méltóság megszűnte után úgy látszik a karkász töltötte be, legalább Bulcs karkásznak 945. év táján Konstantinápolyban követségben történt megjelenése erre mutat.

A görögök sem voltak fukarok a fejedelmi cím osztogatásában. A magyarokhoz leginkább hasonlító berendezkedésű török eredetű besenyőknél Konstantin szerint a nagy fejedelem mellett szintén több fejedelem létezett; azonfelül fejedelmeknek nevezi a 8 kerület élén álló törzsvezéreket és hozzáteszi «a 8 kerület 40 részre oszlik és apróbb fejedelmeik is vannak», tehát a kisebb hadiegységet képező nemeknek vezéreit is fejedelmeknek tekinti, mi arra mutat, hogy a legkisebb katonai egység parancsnoka is fejedelemfélének mondatik. Árpád fiát, a bolgár háborúban vezérkedő Tarkas leventét szintén fejedelemnek nevezi, mi felfogásomat, hogy a fejedelmi cím a vezérkedéssel együtt járt, megerősíti. Nyugat-Európában szintén szaporán osztogatták a magas címeket.

A karkász a nemek főbírája, akit Kézai kifejezése szerint a nemek érdekében választanak; azoknak a képviselője a fejedelem oldalán, egyúttal őre a nemzet szokásai, törvényei érvényesülésének.

Konstantin idejében ezen méltóság mintha szintén örökletes lett volna, mert az általa említett Bulcs karkász atyja, Kál szintén karkász volt; Kézai azonban szent István idejére vonatkoztatva, miként előbb említettem, választottnak mondja őt, épen úgy a Névtelen szerint is Zoltán vezérlő fejedelem idejében és Kézai szerint előzőleg a kudarokat, rectorokat

választották. Ehhez képest ezen méltóság sem lehetett örökletes, amit az is igazol, hogy a gyula és kende hivatali nevek, azok örökletes jellegénél fogva, családi ragadvány nevekké fejlődtek ki, ellenben sem a karkász, sem a kadar és nader nevet ősi család nem vett használatba.

A régi időkben a nyugati népek a görögökhöz hasonlóan osztogatták a címeket; így címezi királynak a Method-legenda 874 körül¹ az egyik magyar vezért; szent István az ország nagyjaival szemben a princeps címzést állandóan használja és még Kálmán király idejében is 1113-ban a későbbi erdélyi vajdák elődje királyi kiadványban princeps Ultrasilvanusnak² van írva.² Taksonyt, Gézát, Bulcsot és az erdélyi Gyulát a külföldi krónikások rexnek, királynak írják,³ hogy több esetet ne említsék. Ebből azonban nem következtethető, hogy az illetők tényleg azok lettek volna.

VI. Szent István király.

Géza vezérlő fejedelmet a legendák erőszakos, kegyetlen és önkénykedő természetűnek mondják. Pauler pedig azzal vádolja meg, hogy «az a kevés, mit (a nemzet) az őshazából magával hozott, a déloroszországi síkságon útközben szerzett, állami és társadalmi rendje, vallása elavult, itt-ott megmaradt, korhadtt töredékeit Gyeicsa jobbára szétrúgta, de helyébe valami újat, valami állandót tenni nem volt se ideje, se tehetsége».⁴

Ahogy Marczali a legendák állításai ellenére igazságot szolgáltatott Gézának,⁵ úgy Paulerről is feltételeznünk kellene azt, hogy nem a legendák beszéde alapján emeli a vádat, hanem azt kellően bizonyítja, ami azonban elmaradt. Azt nem akarom feltételezni, hogy a régi intézményeknek Géza által történt szétrugásának vádját azért emeli, hogy ezzel elméletének, mely szerint Szent István külföldi példák után új intézményeket létesített Magyarországon, az útját könnyítse.

¹ A m. honf. kútfői 354.

² Fejér Cod. Dipl. II. 59.

³ Monumenta Germ. Scrip. III. 92.

⁴ Pauler: A magyar nemzet története Szent Istvánig 113. 1.

⁵ Marczali: Mill. tört. 216. s köv. 1.

Ha a legendákat és Pauler vádját egybevetjük a Géza működéséről tudvalévő tényekkel, úgy más képet nyerünk Gézáról, mint aminőt ők nyújtanak.

Géza nemzetét a folytonos kalandozásoktól, harcoktól a békés foglalkozások, leginkább a földművelés felé terelte; I. Ottó német császárral békét kötött. Maga nejevel együtt megkeresztelkedett és támogatta a kereszténység terjesztését. Igaznak kell elfogadnunk a több írónk által hangoztatott feltevést is, hogy a belső rend biztosítása érdekében járt el és ezért tulajdonítja neki Szent István alkotásainak, talán jobban mondva működésének egy részét.

Már magában véve az a kitűnő nevelés, melyben fiát, Istvánt, részesítette és mellyel fiának azokat a magasan kiváló szellemi és erkölcsi tulajdonságokat juttatta, kizárja az apánál azt a vadságot és durvaságot, melyet a legendaírók ruháznak reá.

De Géza még két lényegesen fontos feladatot oldott kitűnően meg. Az egyik az a diplomáciai siker, mellyel fia házasságát előkészítette és keresztülvitte; amivel végtelenül megkönnyítette Szent István királyi voltának és a többi királyokkal való egyenjogúságának a fejedelmek és a népek által történt elismertetését,¹ valamint a pápai áldás elnyerését.

A másik nagy feladat volt megnyugtatni a nemzetet a kereszténység felvételének következményeire nézve. A nemzet nem volt a műveltségnek olyan alacsony fokán, mint aminőnek Pauler és mások szerint azon esetben kellett volna lennie, ha túri azt, hogy ősi intézményei szétrugassanak, megsemmisítenessenek és mint egy teljesen tudatlan tömeg tereitessék át ma ősi vallásáról a kereszténységre, holnap valamiféle bizonytalan körvonalú nyugati intézmények keretébe és idegen jöttek – még névről sem tudott – alakok uralma, majd a reá következő napon a királyság egyeduralmi járma alá, mert csak ezt lehet ezen tanokból levonni, melyek mellett teljesen egyeduralmi ténykedést kell tulajdonítanunk Gézának és fiának.

Bizonyosan Géza sem találhatta mindezt oly könnyűnek, mert nem kételkedem, hogy ha mindez olyan könnyen megy,

¹ Ezt a német történésírók is elismerik.

úgy ő maga is megtette volna a királysághoz vezető utat. De ahhoz mindenekelőtt a kereszténység felvételére kellett a nemzetet megnyerni és annak következményei iránt megnyugtani, mely utóbbi feladat mindenestre nehezebb volt, mint az előbbi, mert a kereszténység felvételének szükséges voltáról a történetek szerint a nemzet túlnyomó többsége meg volt győződve. A meggyőzést és megnyugtatót arra nézve, hogy intézményeiket, jogaikat és szabadságukat a kereszténység felvétele nem fogja érinteni, Géza csak megbeszélésekkel, a magyaroknál annyira szokásos gyűléseken végezhetette és természetes, hogy ezen alkalmakkor kijelentéseket kellett tennie, melyekkel megígérte, hogy a nemzet intézményei, szabadságai és jogai csorbulást nem fognak szenvedni.

Ez a feladata lehetett a legkényesebb, de azon tény, hogy Géza idejében lázongás, összetűzés elő nem fordult, bizonyítja, hogy Géza ezt is teljes sikerrel oldotta meg.

Nincs tehát alapja sem Pauler, sem a legendák vádjának.

Géza halála után Szent István az atyja által jól előkészített talajon tovább kívánt építeni és ezért a királyság megalapozásához fogott.

A nyugati népek már Taksonyt és Gézát is királyoknak címezték, sőt III. Ottó császár Szent Istvánt még megkoronázta tása előtt szintén annak szólítja, tehát ő maga is bátran nevezhette volna magát királynak, ahogy más népek uralkodói ilyen módon fel is vették a királyi címet.

Ámde azon idők nemzeteinek a középkor leghatalmasabb alakja, Nagy Károly császár és király, ki 768-tól 814-ig uralkodott, adott elsőnek példát arra, hogy a világ hatalmasai a keresztény egyház fejének áldását kérjék, akitől uralmuknak biztosítása tekintetében igen erős támaszt remélhettek trónjukon.

Nagy Károly évszázadokra kiható befolyást gyakorolt az akkori művelt világ fejlődésére és intézményeit igyekeztek mindenütt meghonosítani és utánozni. Az ő példájáról bőszes tudomással kellett bírnia úgy Gézának, mint Szent Istvának, – érintkezésük a németekkel, bizonyára világiakkal is és a püspökökkel, juttatta őket ennek a tudásához. Géza, ki mint pogány jutott a trónra, ettől eltekintve, az előbb jelzett okokból nem látta célszerűnek a maga részére kérni ezt a

pápai áldást, de bizonyára már ő egyengette fia részére az utat, hogy mint keresztény fejedelem mindazt megtegye és elnyerje, amit abban az időben egy keresztény fejedelemnek megtennie kellett és elnyernie lehetett.

A követjárás abban az időben nagyon szokásos volt, 973 húsvétján a Quedlinburgban időző élemedett korú II. Ottót egyidőben nyolc követ kereste föl: a római, görög, beneventói, magyar, dán, szláv, bolgár és orosz. Ne csodáljuk tehát, ha úgy Géza, mint fia sűrűn fordultak ehhez az ősrégi nemzetközi érintkezési módhoz, mellyel céljaikat el is tudták érni.

Nagy Károly azonban személyesen is ismételve járt Rómában, mely birodalmához tartozott és egy ilyen útja alkalmával 801-ben őt maga a pápa római császárnak kente fel és koronázta meg, megadva ezzel együtt a pápai áldást is. A magyar királynak felesleges lett volna személyesen mennie Rómába, hiszen ő Nagy Károly óriási világbirodalmával szemben csak saját kisebb országának királya lett; követek útján kérte tehát a pápai áldást és azt megkapva, a pápa ajándékképpen koronával, valamint apostoli előjogokkal tisztelte őt meg, elismervén ezzel azt, amit a többi fejedelem már elismert, Szent István és utódai királyi voltát.

Nagy Károly példájának akkor közismert volta, majd annak követese eredményezte úgy a magyaroknál, mint a szlávoknál, hogy nem lévén nyelvükben szavuk a király elnevezésére, a Károly, Karolus, Charal, Kari névből alakult ki a magyar király és a szláv Kral, Karol, mely fejlődés párhuzamosan történhetett.³

Egyes történetíróinknak a szlávokra való néha világos, sokszor homályos utalásai, hogy tőlük vettünk át, vagy utánoltunk egyes berendezkedéseket, helyet nem foglalhatnak. Úgy a morva birodalom, ez az akkor emelkedő hatalom, mely a honfoglaláskor a magyaroktól kapta a halálos dőfést, mint a csehek és a lengyelek Szent István ideje táján sokkal rendezetlenebb állami életet éltek, semhogy például szolgálhattak volna; királyuk sem volt, hanem fejedelmek alatt Nagy Károly hódítása óta a németektől függő, hűbéres viszony-

¹ Vesd össze Jacob Grimm és Wilhelm Grimm: Deutsches Wörterbuch V. 218.

ban álltak; és ha néhány évre, mikor a németek másfelé voltak elfoglalva, ezt a függést le is rázták, csakhamar újból hűségre és adófizetésre lettek kényszerítve. Chrobry Boleszló lengyel fejedelem 1000-1001-ben Lengyelországhoz csatolta úgy Morva-, mint Csehországot és függetlenítette magát a németektől; azonban már 1004-ben Szent István sógora, II. Henrik Chrobryt is, mint előbb a cseheket és morvákat, de a lengyeleket is, újabb hódolásra és adófizetésre kényszerítette. A lengyer uralom alól I. Bratiszlav fejedelem 1029-1039 közt szabadította fel a cseheket és morvákat, de ő is hűbérebe vette országait a német királytól. Törvényhozásuk, állami intézményeik nem adhattak tehát okot az utánzásra.

A déli jelentős hatalmú szomszéd, a keletrómai birodalom sem nyújthatott példát a magyaroknak; erősen hanyatló állam volt és miként a történetírók megállapítják, megbízhatlan, hűséget nem ismerő népből állt; a magyarok ezt kitapasztalták, mikor őket a besenyőkkel és bolgárokkal szemben a honfoglalás előtt cserbenhagyták; a görögök újabb rövid felvirágzásának kora csak Szent István uralkodásának későbbi idején kezdődött és bár állandó szövetségesek voltak, mégsem csatlakoztak a magyarok a keleti, hanem a nyugati egyházhoz, ami teljesen érthető. A görögök csak a besenyők és a bolgárok ellen tudtak nekik gyöngye segítséget nyújtani, másfelé tehetetlenek voltak; a görög egyház tekintély dolgában mélyen alatta állt a római egyháznak és a népek, melyek ahhoz csatlakoztak, sokkal kisebb jelentőségűek voltak a katolikus hitet követőknél. A görög egyház sehol sem hatott kiegyenlítőén, hanem inkább kiélesítette az ellentéteket és sehol sem volt támasza az államnak. Ezen a téren is a római egyház sokkal magasztosabb hivatást tartott mindig szeme előtt. A német császár, illetve király, közvetlen nyugati szomszédjuk, abban az időben nagy hatalmi tényező volt, uralta egész Közép-Európát, Olaszországot és fel északnak, az akkor még kezdetleges viszonyok között élő orosz nép földjéig terjedt ki hatalma; támaszt nyújthatott a morvák, csehek és lengyelek ellen, kik különben is hűbéresei voltak. A német uralkodók családi összeköttetése, műveltsége is sokkal vonzóbb volt.

Midőn Szent István, sőt már Géza vezérlő fejedelem

mindezeket alaposan mérlegelték, bizonyára ott lebegett előttük Nagy Károly császár hatalmas alakja, példája, és ítélőképességük bölcsességét tanúsítja elhatározásuk, mellyel a nyugati egyházhoz csatlakoztak.

Ez az elhatározás teljesen függetlenül minden idegen befolyástól, kizárólag a magyarság üdvét és javát tartván szem előtt, létesült és ezért becsüli a nemzet oly páratlanul Szent Istvánt.

Ahogy Nagy Károlyt a kútfők elbeszélése szerint a pápai áldás és koronázás büszkeséggel töltötte el és nagy tekintélyét még emelte, úgy a Szent Istvánnak küldött hasonló áldás,¹ a szent koronával való megkoronáztatása és felkenése Szent István tekintélyét is erősítette és elszántságát a kereszténységnek teljes diadalrajuttatására fokozta; mondhatjuk, hogy a nemzetre magára misztikus erővel hatott az; sorsára és fejlődésének további irányára nézve pedig döntő befolyást gyakorolt.

Miután Nagy Károly példája szerint lett a pápai áldás és a korona megadva, természetes, hogy amiként Nagy Károly a pápai világi hatalmat maga fölött állónak el nem ismerte és ez tőle követelve sem lett, hasonlóan el nem ismerte azt Szent István sem és az tőle szintén nem lett követelve; efféle akkor még a pápák nem gondoltak, hiszen Nagy Károly a pápának «Patrimonium Petri» cím alatt világi javakat hűbérbe adományozott, magát az egyház főkegyurának, patrónusának tekintette és okirataiban is használta a «defensor ecclesiae» címet, a pápától pedig hűségesküt vett át. Csak VII. Gergely pápa (1073-1085) támasztott főhűbérúri igényeket az egyes országokkal, közöttük Magyarországgal szemben de – mint tudjuk – ő is siker nélkül.

Nagy Károly hosszú harcok útján, fegyverrel kényszerítette a szászokat a kereszténység felvételére, mi 780-ban történt meg, azután Szászországban egyházakat, monostorokat épített, szervezte a püspökségeket, mely működésében Szent Istvánnak szintén példaként szolgált. De a szászok részéről ez a harc függetlenségükért is folyt, Widukind volt a híres vezérük, és mikor le lettek győzve, Nagy Károly állítólag 4500

¹ Thietmer id. műve.

szász férfiúi végeztetett ki. A mieink harca a pogánysáért távolról sem volt ilyen véres, mindössze arról tudunk, hogy Koppány lett felnégyelve, de az is nemcsak pogánysággal lett vádolva.

Nagy Károly óriási birodalmában a közigazgatást is fejlesztette; összegyűjtette Kapitulárék neve alatt egyes országainak törvényeit és azokat, ahol szükséges volt, pótolta. Nem bolygatta azonban a régi intézményeket, hanem legfeljebb kiegészítette, javította. A mi szent királyunkra persze az igazgatás és törvénykezés rendezésénél szintén nagy feladat várt, de miként Nagy Károly, úgy ő sem nyúlt a régi magyar intézményekhez; ebben is követője volt Nagy Károlynak.

Törvényei is mutatják, hogy a magyar viszonyoknak megfelelő törvényt alkotott és nem egyszerű utánzó volt.

Szent István képe tényleg úgy tűnik fel igazi mivoltában, mint aki az egyik kezében a keresztet, a másikban a kardot tartja. Egyrészt szervezője volt az egyháznak, másrészt karddal kezében védte állandóan országát a szomszédok és a békétlenkedők ellen.

Kortársa, III. Ottó sem lehetett az ő példaképe, dacára, hogy II. törvényének 2. szakaszában utal erre: «Mi is országunkat Isten akaratából kormányozván, mind a régi, mind a mostani császároknak példájokra, tanácsi elmékedésből szabunk módot a mi népünknek».

Ámde III. Ottó, aki 980-ban született és már 1002-ben meghalt, egy askéta lelkületű, nőtlen császár volt, telve világot boldogító nagy tervekkel; buzgó vallásosság jellemzi; legfeljebb Imre herceg láthatta benne eszményképét, ki a legenda szerint szintén askéta, önmagát sanyargató, a vallásban buzgó volt és tisztán halt meg. Ismervén a legendáknak igen kis történelmi értékét, azt hiszem, III. Ottó nem annyira Szent Imrének volt a példányképe, mint inkább a legendaíró lelki szemei előtt Ottó lebegett, mikor Imréről a legendát írta.

Szent István Ottónál sokkal gyakorlatibb, erősebb akaratú, kemény egyéniség, ki alkotásokra és harcokra, nem pedig rajongásokra volt hivatva. Uralkodása tele van sikeres háborúkkal; ezek közül a legelső a Koppány-féle mozgalom leverésére indította, mely nem ítélhető nagyarányúnak.

A legendák szerint Koppány a pogánysághoz való ragaszkodáson kívül azzal volt vádolva, hogy Géza özvegyét akarta nőül venni, hogy azután a trónt elfoglalhassa; de a legendáknak e részben sem adhatunk hitelt. A pogánykodásból lehet valami igaz, de részemről a lázadás főokát Szent Istvánnak a királyság behozatalára való törekvésében látom. A lázongás előtt Szent István már előtérbehozta a királyság kérdését, mely sokkal inkább fenyegette a régi intézményeket, a szabadságokat és jogokat, semmint a kereszténységre való átérés, melyről azt lehet mondani, hogy akkor már közóhaj volt. A királyság iránti ellenszenv, aggodalom, vezethette Koppányt és társait a felkelésre, melyet azonban István könnyedén fékezett meg, ami arra mutat, hogy a nemzet nagy részét Géza és István máris megnyugtatták.

A megnyugtató főeszköze volt azon eszmék kifejtése, melyek Szent Istvánt, mint királyt, uralkodása alatt vezetni fogják; mint további megnyugtató tényezők szerepeltek azok a szabadságígéretetek, melyekre a későbbi törvények és okiratok számtalanszor hivatkoznak; a Szent Istvántól nyert szabadságok visszaállítását, megerősítését a különböző néprétegek századokon keresztül mindannyiszor követelték, midőn valamelyes sérelmeik voltak; a harmadik rendelkezésre álló mód a törvények voltak, melyekben szintén megtaláljuk a régi intézmények és a régi néprétegek védelmét és régi jogaiknak biztosítását.

Ily módon lett a szent királynak nagy látkörű személyisége igazi forrásává és évszázadokon keresztül nagy erejévé a jogoknak és köteleességeknek.

A kormányzati eszmék kifejtését az Intelmekben találjuk meg, melyeknek szövege az eredeti alakban egyszerűbb lehetett és csak egy-két évvel későbbben lettek a királynak akkor még serdülő fiához, Imréhez intézett ünnepélyes alakba öntve. Ezen Intelmeket tehát úgy kell tekintenünk, hogy azok a nemzetnek a királyság behozatalakor tett királyi ígéreteket tartalmazzák úgy, miként a koronázási hitlevelek szokták ezt tenni és akik hajdanta azokat a törvénytárba felvették, még eredeti rendeltetésüket ismerhették.

A néprétegeknek megadott szabadságok további részletei, melyek szintén az előző szabadságoknak feleltek meg, a ké-

sőbbi okiratok tanúsága szerint egy Legenda című könyvbe lettek feljegyezve, mely Nagy Lajos király által hiába lett országszerte keresve, eltűnt.

Az Intelmek is erős bizonyítékul szolgálnak amellet, hogy Szent István a régi intézményeket fenntartotta, azokon nagyobb változtatást nem eszközölt, ezt ígéretszerűleg jelenti ott ki, sőt erre fiát is kötelezi.

Ha az Intelmeket olvassuk, első percben azt véljük, hogy a mű utánzata valamely külföldi hasonló alkotásnak; de ha bíráló szemmel vizsgáljuk meg, meg kell állapítanunk, hogy nagyon is önálló munka és a közvetlenség erejével hat; oly pontokat találunk benne, melyek kizárólag csak magyar szemmel nézve érthetők meg és csak a magyar viszonyokra vonatkoztathatók; ezekből néhányat felsorolok.

Teljesen magyar vonatkozású az Intelmek 7. fejezetének 1. pontja és csak a magyar közjog alapján érthető ez meg:

«mert a tanács állat királyokat, kormányoz országokat, védelmez hazát és csendesíti a hadakozást, győzedelmet szerez, elkergeti az ellenséget, megnyeri a barátokat, városokat épít és elrontja az ellenség táborát».¹

Tehát a tanács elé tartozónak nyilvánítja a király felelősségrevonását, mert csak az állatja a királyt, aki felelőségre vonhatja; a tanács beleszólhat a kormányzásba, a haza védelmébe; csendesíti a hadakozást, vagyis a békekötéshez is van szava; győzedelmet szerez, vagyis harcosokról és vezetőkről gondoskodik; elkergeti az ellenséget, vagyis közreműködik a hadvezetésnél; megnyeri a barátokat, vagyis szövetségest keres; városokat épít és elrontja az ellenség táborát.

Persze azok, akik a régi magyar közjogunkat nem ismerik és Szent István uralkodását a nemzeti intézményeket pusztító, egyeduralmi törekvésekkel telt korszaknak tekintik, azok csak üres szólásformáknak veszik a szöveg tartalmát. Pedig nem azok; mindezek a magyar közjog értelmében a nemzet mindenkori képviselőjének elvitathatlan ősi jogai voltak, melyek Szent István uralkodása alatt is érvényben állottak és a király által mint ilyenek el is voltak ismerve.

¹ Mill. Törvénytár fordítása.

A király felelősségrevonására ott volt az ispáni rend által választott, az ő képviselőitükre hivatott fejedelmi méltóság, a karkász, akit későbben nadernek, utóbb nádornak hívtak.

Albert király 1439. évi dekrétumának 2-ik cikkelye így szól:

«Insuper, quod regia majestas, palatinum regni, antiqua consuetudine ipsius regni requierente, eo, quod idem palatinus, ex parte regnicolarum regiae serenitati; et ex parte ipsiusregiae serenitatis regnicolis; iudicium et justitiam facere potest, et tenetur ex consilio praelalorum, ac baronum, et regni nobilium, pari voluntate eligat», vagyis:

«Ezenfelül, minthogy a nádor az országlakosok részéről a királyi felségnek és a királyi felség részéről az országlakosoknak törvényt és igazságot szolgáltathat s kötelessége is ezt tenni: azért az ország nádorát, így kívánván ezt az ország régi szokása, a királyi felség a főpapoknak, báróknak és az ország nemeseinek tanácsára velük egyetértőleg válassza ki».¹

A nádornak Szent István korában comes palatii, karkász, hivatása volt tehát még 1439-ben is és későbben is, az ország lakosai és a király között, valamint megfordítva felmerülő vitás ügyekben törvényt és igazságot szolgáltatni és pedig a magyar közjog szerint még közjogi sérelmek esetén is.²

Az ilyen jogok nálunk magyaroknál, minél régibb korba megyünk vissza, annál erősebbek; Szent István idejében bizonyára ott az ország tanácsának ülésén volt joga a karkásznak az élőszóval előadott panaszokat átvenni, megvizsgálni és a tanács állatta, mint az Intelmek mondják, a királyt

Azért mondtam, hogy az Intelmeknek ezen fejezetét csak mi magyarok tudjuk megérteni, csak a mi királyunk mondhatta ezt, mert ilyen nagyjogú karkász és ilyen nagyjogú országgyűlés, sem a frankoknál, sem a germánoknál nem volt.

Ilyen a negyedik fejezet is, melyről későbben fogok szólani.

Ilyen a 6. fejezet is, melyben az a mindenkor feltűnést keltő kitétel fordul elő: «lám gyöngé és töredékeny az egy nyelvű ország», amely pont tisztán és kizárólag a magyar

¹ Mill. Törvénytár fordítása.

² Timon Ákos: Magyar Alkotmány- és Jогtörténet 692. lap.

viszonyok ismerete mellett érthető meg, csak azokra vonatkozik, mert a lakosságnak rendkívül gyér volta szükségessé tette az idegeneknek idevonzását és letelepítését. Habár Szent István ezt a szó, szokás, fegyver és tudomány sokféleségének szükséges voltával indokolja, mégis azt hiszem, hogy Szent István gyakorlati felfogása mellett a főindok az idegeneknek idevonzása volt a népesség sűrítése céljából, amit azonban nem kívánt mint indokot előtérbe tolni. Így vagy úgy értelmezve, hiába keresünk ezen fejezetnek megfelelő értelmű intelmet vagy rendelkezést a külföld hasonló emlékei között; sem ezen fejezetre, sem pedig arra nem találhatunk példát, hogy a vendégeket és a jövevényeket Szent István a királyi palotában jelképesen a hatodik helyre helyezi.

A törvényekben is találunk több rendelkezést, melyek más országokban szóba sem kerülhettek. Ezek közül csak néhányra terjeszkedem ki. Elsőnek a rabszolgákra, kik hadifoglyokból lettek, vonatkozó rendelkezéseket említem fel. Kézai elmondja, hogy a püspökök, utóbb a római szentszék útján követelték a keresztény hadifoglyoknak szabadonbocsátását – és a pápa úgy Géza, mint Szent István idejében erős rendeleteket adott ilyen irányban ki és mégis nemcsak nem bocsátják őket szabadon, hanem Szent István törvényei a legnagyobb szigorúsággal kötik őket uraikhoz; mire szintén a kedvezőtlen népességi viszonyok kényszerítették a királyt és tanácsát, ahogy Kézai ezt meg is mondja. Hasonló rendelkezésekre más országoknak szükségük nem volt.

Ugyancsak önálló, a külföldi jogrendektől teljesen elütő rendelkezések az ispáni rendre, az örökösödési jogra, az adományokra és a mások vitézeinek elszerzésére vonatkozó megállapítások.

Egyik előző tanulmányomban¹ utaltam arra, hogy a kis vétségeknek rendkívüli szigorú büntetése hasonlóan a hazai viszonyokkal volt indokolva, mert a sarcolások és kóborlások megszűnése után nagyon elszaporodtak.

Még ki fogok arra terjeszkedni, hogy Szent István Intelmeit és törvényeit az ország legelső írott alaptörvényeinek tekintem és az Intelmek elsőrendű biztosítékai alkotmányunknak.

¹ A régi nemz. és a sz. király jobbágysai 18. l.

Úgy az intelmeket, mint a törvényeket egyesek felületes, értéktelen külföldi utánzatoknak jellemzik; úgy vannak velük, mint a meg nem értett mesterművekkel szoktunk lenni, melyeket, mert meg nem érijük, lebecsülünk; mihelyt azonban az ilyen mestermű mélységeibe behatolunk, mihelyt rejtett kincseiket felfedezzük, azonnal belátjuk kitűnő voltukat. Ezért állítom, hogy úgy az Intelmek, mint a törvények, mások leszólása dacára, rendkívüli értékű alkotások.

Miután Szent István egy hatalmas, akkor még fejlődésben lévő, de máris nagyarányú intézményt, a kereszténységet hozta be és a magyar intézmények annak szükségleteit nem voltak képesek kielégíteni, természetes, hogy a többi keresztény államok, különösen pedig a Nagy Károly-féle intézmények példája szerint szervezte azokat meg úgy, ahogy az egyház meg is követelte, mert egyetemes és egységes jellegénél tolvá egymástól különböző egyházi szervezeteket meg sem tűrhetett. Szent István megszervezte tehát a püspökségeket, azok mellett a káptalanokat, a monostorokat, a püspökök révén a papok nevelését és iskolákat, ezért is kapták azok a nagy javadalmakat; törvényben rendelte el a templomok építését. Miután az országnak az egyházi intézmények, a hitélet és az azzal kapcsolatos előírások védelmére törvénye nem volt, természetesen átvette az egyetemes zsinatok és egyes kapitulárék rendelkezéseit,¹ megalkotta a szükséges törvényeket és azok alkalmazása és továbbfejlesztése érdekében ismételve zsinatokat tartatott, melyeken a világi előkelőknek is helyük volt. Tudjuk, hogy az egyházi és világi intézmények, főleg a zsinatok és bíróságok illetékességi jogköre abban;iz időben a nyugaton sem volt még kialakulva és így ezen kialakulás nálunk is csak jóval későbbben történt meg, mit az akkori intézmények tanulmányozásánál nem szabad figyelmen kívül hagyunk, mert ha ezt szem előtt nem tartjuk, akkor hamis következtetésekre jutunk.

Kétségtelennek tartom azonban, hogy Szent István a püspöki egyházmegyék határait nem állapította meg, ahogy

¹ Szent Istvánnak kizárólag egyházi vonatkozású törvényeivel foglalkozik Karácson Imre «A XI. és XII. századbéli magyarországi zsinatok» című értekezésében. Ezzel a kérdés egész terjedelmében nincs kimerítve.

erről egyetlen egy k_uútfő sem tartalmaz tudósítást; a törzsek szerint való megszállást az egyházmegyék határainak megállapításánál nem vehette figyelembe, mert az nem történt meg, – a nemzetségek pedig sokkal kisebb terjedelmű birtokokat bírtak még akkor, mint később. Az egyházmegyék határainak kialakulása fokenként több száz év lefolyása alatt történt.

Azt is kiemelem, hogy Szent István Nagy Károly példájára úgy az Intelmekben, mint a II. decr. 1. fejezetében a király őrizete és «oltalmának szárnyai alá helyezettek» jelenti ki az egyházat és javait, tehát ő is védője és patrónusa az egyháznak, ahogy magát a 12. fejezet 2. §-ában tényleg nevezi is: «scilicet defensori christianitatis».

Midőn azt állítom, hogy Szent István Intelmeiben és törvényeiben sok az önálló, nem idegenből átvett részlet, akkor még távol áll tőlem vitatni, hogy Szent István és munkatársai, tanácsadói, nem ismerték volna a kapitulárékat, sőt hiszem, hogy bizonyára azok példaképen szemük előtt voltak arra nézve, hogy miként szerkesszék meg a törvényeket; de a mi törvényeink épen úgy, miként az Intelmek, önállóak, a mi viszonyainkra szabottak és oly gondolatokat is tartalmaznak, melyeket a kapitulárékban nem találunk.

Azonban a püspökök azokat nem szerkesztették, sőt jelentékenyebb befolyást sem gyakoroltak azok megalkotásánál; ha ők szerkesztik, akkor az egyházi követelményekre vonatkozó pontok, a kapitulárék mintájára, részletesebbek, szabatosabbak és kívánságaik a hadifoglyok szabadonbocsátását illetőleg – hiszen a püspökök külföldi származásúak lévén, honfitársaikról is lehetett részben szó – teljesülnék és nem kellett volna panasszal a pápához menniök.

Ez is mutatja, hogy milyen nagy tévedés az a felfogás, hogy Szent István idejében az idegen származásúaknak és a püspököknek döntő befolyásuk lett volna.

Mindenesetre meglepő, hogy Magyarországon abból az időből olyan felvilágosodott, atyai jóindulatú, bölcs eszmékkel telt művet birunk, aminők az Intelmek, melyeknek jelentékeny irodalmi becsük is van; birunk továbbá törvényekkel, melyek az akkori időknek és a magyar nép szükségleteinek megfelelőek voltak.

Szent Istvánnak szelleme, bölcsessége, tudása és emberismerete igen magas fokon álló lehetett, kiváló mesterek oktathatták és pedig nem egy, hanem több; mert hiszen sikerrel vitte keresztül a térítést, bölcsen kormányzott, okosan alkotott törvényeket és dicsőséggel forgatta a kardot, hiszen a sok háború közül egyben sem volt vesztes, mert a lengyel Boleszló elleni vereséget is kiköszörülte. De embereit is jól meg tudta választani és meg vagyok győződve, hogy egy-két külföldi mellett többségben voltak az oktatói, törvényalkotói, tanácsadói, államférfiai és vezérei között a született magyarok, kiknek már érteniök kellett nemcsak a kard forgatásához, hanem a tanításhoz, törvényalkotáshoz, tanácsadáshoz és az államigazgatáshoz is. Idegen embereknek, akik a magyar embert és viszonyait nem ismerték, mindez nem sikerült volna úgy, mint ahogy sikerült.

Egyes íróink még a Szent István-korabeli magyart is kultúranélküli, nyers és vad tömegnek szeretik elénkbeállítani, pedig már a honfoglaláskor sem volt az és semmivel sem volt a műveltség dolgában hátrább, mint a többi szomszédaink; gondoljunk csak azokra a magyarok által soha el nem követett nagy kegyetlenkedésekre és durvaságokra, melyek a németek és a morvák közötti vérengző háborúkban épen a magyarok bejövetelét közvetlenül megelőző időben kölcsönösen lettek elkövetve. És gondoljunk a most lezajlott háború kegyetlen békéjére és annak barbár következményeire.

Az alatt a száz év alatt pedig, mely a bejövetel óta Szent Istvánig letelt, négy-öt új nemzedék jött és tűnt el. A magyar sohasem volt nehézfejű, mindig tanulékonynak és alkalmazkodónak bizonyult; a tények tanúsítják, hogy az alatt a száz év alatt is tanult és alkalmazkodott.

A vitézi rendnek (serviensek) azon jogai közé, melyeket Szent Istvántól nyertek, az aranybulla és az 1231. évi szabadságtörvények tanúsága szerint számítják azt a jogukat is, mely szerint az évenként tartott országgyűléseken megjelenhetnek, de nem hogy a törvények meghozatalában döntően résztvegyenek, hanem hogy panaszaitak előadják és azok tárgyalását, valamint az azokban való döntést meghallgassák.

Ezen, magában véve ártatlannak látszó jog gyakorlásában azonban igen nagy veszély rejtett, mert a valóságban a

kevésszámú ispáni rendnél sokkal nagyobb számban jelentek meg az országgyűléseken a vitézek és az alsóbbrendűek, ezek között bizonyára akadtak olyanok, kik az ispáni rend egyes nagy vagyonú tagjai mögé csődülve, azok személyes hiúságát és törekvéseit nagy lármájukkal és zajongásukkal szolgálták. Ezek az elemek voltak azok, melyek az országgyűléseken, így Aba Sámuel idejében és későbbben is többször, véres jelene-
teket idéztek elő.

A vitézi rend az országgyűléseken az ispánrenddel való teljes egyenjogúságot látszik állandóan követelni és ez okozhatta az aranybulla kiadása körül II. Endre által tanúsított vonakodást, ki úgy látszik még az imént vázolt, ártatlannak látszó megjelenésüket sem tartotta célszerűnek. Midőn hosszabb vonakodás után az országgyűlés sürgetésére végre kiadta az aranybullát, a vitézek azzal megelégedve nem voltak és követelték, hogy ha már teljes jogot nem kapnak, legalább évenként két országgyűlés tartassék, melyeken a király is legyen jelen. (Ut omnes populi convenient bis in anno, ubi etiam ... Rex... personaliter interesse tenetur.)

Ezen terv megakadályozása végett fordult II. Endre III. Honorius pápához; lehetséges, hogy panaszt emelt az egri püspök és az egresi és szentgotthárdi cisztercita apátok ellen amiatt, hogy támogatják ezen mozgalmat, elég az hozzá, Honorius a püspökhöz és a két apáthoz 1222. dec. 15-én bullát bocsátott ki, melyben kötelezi őket, hogy a mozgalom ellen forduljanak, mert a nagy tömegek nem uralhatók és nem az észre hallgatnak, hanem a szenvedélyre és majd még a főurak és nemesek kikergetését, javaik felosztását fogják a királytól követelni.¹ Lehetséges azonban az is, hogy II. Endre panaszában túlozta a veszélyt.

Ezen pápai bulla is bizonyítja azt, hogy a mi országgyűléseinken nemcsak az ispánok, hanem mellettük a serviensek és más népek is megjelenhettek és tömeges megjelenésük egyes esetekben kárára volt a köznek.

Szent István bizonyára átlátta és kitapasztalta ezt és habár ő ígéreteinél fogva ezen nem változtathatott, Imre fia halála után olyan trónörököszt szeretett volna a nemzet által

¹ Theiner V.: Mon. Hist. Hung. I. 36. I.

elfogadtatni, ami sikerült is neki, ki ezen és talán általa károsoknak felismert egyéb intézmények megváltoztatására fog törekedni. Nézetem az, hogy ezen okból kívánta ő kizárni a trónöröklésből az Árpád-hercegeket. Ezt tanúsítja Péter viselkedése a trónon, ki magára zúdította az egész nemzet haragját, mert a nemzet intézményeit német módra meg akarta változtatni és németeket akart a tisztségekbe ültetni. Viszont Aba Sámuel mint ellenkirály az alsóbbrendűekkel, mikép a krónikások mondják, «a parasztokkal» barátkozott. Úgy az egyik, mint a másik méltatlan volt a trónra és a vérszerződés szerint a trónöröklésére hivatott I. Endre király váltotta őket csakhamar fel.

Az Árpád-fiak irányában követett bánásmódot a legendák hivatásukhoz képest a vallás szemüvegén keresztül nézik, de nem hihető, hogy eltávolításuknak állítólagos pogányságuk lett volna az oka; még Leventénél sem tételezhető fel a pogánykodás és midőn Endre és Béla trónra kerültek, buzgó keresztények módjára viselkedtek. A Gizella-féle mesék sem érdemelnek hitelt; Szent István sokkal több ember volt, sem hogy az ő udvaránál, az ő háta mögött ilyesmi történhetett volna. Őt magát befolyásolta az az aggodalom, hogy ha az Árpád-hercegek kerülnek a trónra, országa, népe veszélyben forog és ezért távolította őket el. Választása azonban nem volt szerencsés, Péter nem volt a nehéz viszonyok megoldására, a magyarok fölötti uralomra és vezetésükre hivatott ember és súlyos viszonyok közé, egy-két évre hűbéri sorsra juttatta országát.

Azon nem csodálkozhatunk, hogy a vitézek és a többi népelemek, kiknek szabadságait és jogait Péter úgy látszik korlátozni akarta, ismét a pogányság felé fordultak és a püspököket és papokat öldösték; hiszen Péter törekvéseit természetesen a kereszténységre téréssel kötötték össze és annak következményének tekintették. Ahogy az Árpád-fiak megnyugtatták őket, nagyon hamar tűnt el ismét a pogánykodás.

VII. Ispánok rendje.

Úgy Béla király Névtelen jegyzője, mint Kézai és a vele kapcsolatos krónikák, továbbá Rogérius és a legendák tanúsítják, hogy a Szent István kora előtti és utáni Magyarorszá-

gon a főtényezők, annak urai, a nemesek voltak. Nem kívánom azonban az ó tanuságtételükre fektetni állításaim bizonyítását, és pedig azért nem, mert bár jól ismerik adataikat, újabb íróink azokra súlyt nem helyeznek.

Abban igazat adok illető íróinknak, hogy a krónikások közül különösen a Névtelen jegyző bátor meséivel nagyban hozzájárult a régibb íróink által neki juttatott bizalom elvonásához, ami a többi krónikánk hitelét is megingatta. A legendák pedig semmivel sem jobbak a Névtelennél.

A Névtelen külföldi volt iskolatársát kívánta tájékoztatni a magyarok múltjáról és az előbeszéd szerint más külföldi olvasókra is számított; nemzeti hiúságból röstelte, hogy amit igazat írhat, az vajmi kevés, mert keveset talált a múlt-ról feljegyezve és büszke lévén nemzetére, hiúságból költött meséket írt, melyeket nem egyazon időben élt történelmi személyek köré csoportosított; hogy azonban az általa szerepeltetett személyek tényleg éltek és előkelő történelmi szerepet tölthettek be, azt az illetők nevét megörökítő helynevek eléggé tanúsítják. De ezen túl azután nem a történelmi igazság megörökítését célozta, hanem saját nemzeti hiúságának kielégítését.

A legendákkal is hasonlóan vagyunk; azok sem kutatták a történelmi valóságot és nem volt a céljuk az igazságot megállapítva azt megörökíteni, hanem, mint papok, kötelességükhöz képest elsősorban a vallás érdekeit tartották szemük előtt, másodsorban pedig céljuk hőseik dicsőítése, szentségük hirdetése, azoknak minél kitűnőbb oldalról való bemutatása és minél több csodálatos cselekedetüknek elbeszélésével való felmagasztalása volt. Őket nem ugyan a nemzeti büszkeség, de erős hitbuzgalom vezette.

Bármily dicséretreméltó, magában véve, úgy a nemzeti büszkeség, mint a hitbuzgóság, mégsem tekinthetjük sem a Névtelennek a krónikáját, sem a legendákat olyan kútfőanyagot szolgáltatóknak, melyre történelmet építhetnénk. Aki ezt teszi, az nem történelmet, hanem meséket ír, és az ilyen író végül maga is bizalomvesztetté válik. Nem mondom, hogy egyik-másik adatukat, különösen a szereplő személyeknek tényleges történelmi voltáról, a földrajzi dolgokról, az intézményekről és más efféléket fel ne használjunk, de ezt is csak alapos megrostálás után.

Midőn ezen fejezetben a krónikák és legendák felhasználását mellőzöm, teszem azt azon reményben, hogy céloimat nélkülük is el fogom érni, de utólag a tárgyalandó nemzeti alakulatokra vonatkozó állításaiknak hitelét el fog kelleni ismernünk.

Régi történetíróink a történelmi valósághoz közelebb járva, a genusokat más szemmel nézték, semmint az újabbak; amit annak az iránynak kell betudnunk, mely összes ősi intézményeinket, előkelőinket, sőt népünk nagyobb részét, ősi elnevezéseinkkel együtt, külföldi eredetűeknek kívánja feltüntetni; ez az irányzat szülte az efféle megállapításokat, hogy Géza vezérlő fejedelem «szétrúgta» a régi magyar intézményeket; hogy Magyarország a király magántulajdona; hogy néposztályaink a nyugaton akkor szokásos ministeriális alapon szervezkedtek; hogy a Szent István utáni nemzetségeknek semmi közük a honfoglaláskori genusokhoz; hogy az aranybulla a király földesúri jogából folyó gazdasági szabadságlevél, mert az ország a király jószágja és a nádor az ő legfőbb udvari tisztviselője; hogy a nádornak az aranybulla záradékában biztosított ellenőrzési joga arragoniai eredetű, holott Arragoniában az efféle intézkedés sokkal későbbi években kelt, semmint a mi aranybullánk; hogy az aranybulla előtti időkben csak királyi hatalmi tényekről lehet beszélni, nem pedig törvényekről, – és még sok más hasonlót is említhetnék.

Lehetetlen, hogy ez az irányzat a történelmi igazságot felderítse, előbbrevigye, és régi meggyőződésem, hogy ha ezt az igazságot szolgálni, a magyar történelem ismeretét bővíteni és tágítani akarjuk, akkor első kötelességünk a külföldi utánzások keresésének teljes elejtése.

Már említettem, hogy a magyarok a kazároktól elválva, az ispáni, szabadvitézi és szolgai osztályokra tagozódtak; politikai és társadalmi osztályoknak kell ezeket a tagozatokat vennünk, mert nemcsak egyenlő jogaik nem voltak, hanem lényeges szervezeti különbségekről is van tudomásunk.

A legelőkelőbb, bátran lehet mondani, uralkodó osztály volt az ispánok rendje, mely csak egymaga birt igazi politikai jogokkal; főbirája a karkász volt; ez az osztály képviselte az államot.

A karkászt az ispáni nemek tagjai saját érdekeik védelmére és bírójuknak választották; ő képviselte a fejedelem előtt a nemeket és egyúttal ebből folyólag ellenőre volt a fejedelemnek.

Kézai szerint 108 nemzetség jött be az új hazába, de a királyok korában már sokkal többet találunk; a szaporulat kisebb részét a jövevények teszik ki; a nagyobbik részre nézve előző értekezésemben¹ azon véleményemnek adtam kifejezést, hogy a szent király jobbágyai és a várjobbágyok soraiból sokan emelkedtek fel az ispáni nemek sorába; ámde most, midőn az új haza megszállásának körülményeivel tüzetesebben foglalkozom, véleményemet ki kell egészítenem oly irányban, hogy a birtokok megszállásakor az ispáni nemek is szétváltak és a szétvált nemek részei új neveket kezdtek használni, azon ősről nevezve magukat el, ki az illető telephelyet a honfoglaláskor megszállotta. Zárt egység ők nem lévén, bármikor történhetett ilyen elszakadás és ebben az akkori vagyoni érdekek még nem gátolhatták őket. Így alakult ki az erdélyi Gyuláknál a Maglód és a Gyula-Zsombor nem.

A nemek, még ha 200-220-ra is szaporodtak, együttesen aligha adtak ki 2000 felnőtt férfitagnál többet, sőt valószínűbb a kevesebb.² Uralmuk fenntartására ez oly csekély szám, hogy teljesen érthető, ha az előkelő jövevényeket szívesen látták a maguk körében; nem is Géza fejedelem vagy a királyok elfrankosítási törekvésének előmozdítására irányult az előkelő jövevények befogadása, hanem inkább a nemek érdeke kívánta szaporodásukat oly célból, hogy a vitézi rend nagy tömegét ellensúlyozzák.

Szent István királynak és utódainak törvényeiből megállapíthatjuk a nemek tagjainak címét, mely őket nézetem szerint már az őshazában megillette. Ez a cím az ispán cím, mely a latin nyelvnek használatbavételekor comesre lett a latinban fordítva.

De a törvényekből meggyőződhetünk egyes jogokról is, melyeket gyakoroltak és ezen gyakorlat fejlődéséről.

Az ispán szót és jelentését ősrégi magyarnak tartom.

¹ A régi nemz. és a sz. király jobb. 7. 1.

² Ugyanott 17. 1.

Maga a szó a törökökkel, esetleg a perzsákkal való érintkezés során ragadt át hozzánk, a gyula, kadar, nader, bán,¹ jobbágy és más ilyféle szavakkal együtt. íróink egyrésze azonban a mi ősi intézményeinket leginkább szlávoktól, néha a frankoktól átvett Szent István-kori alkotásoknak tünteti fel és a megfelelő szavakat szláv eredetűeknek hirdeti. Ez azonban igen nagy tévedés; a szomszéd szláv népeknek azon időbeli elnyomott, alárendelt helyzete, intézményeik kezdetleges volta, aligha adott okot a magyaroknak bármiféle intézményük utánzására. A német szótárak a német *Gespanschaft* szót a magyar *ispán* szóból eredetnek mondják, pedig az ő alaposáguk mellett bizonyára keresték annak eredetét a szláv nyelvben is, de nem találták.

A szláv szótárakban, mint összehasonlíthatót, csakis a *span* szót találom;² de ez tejet és tejtestvért jelent; tudtommal még szláv nép sem használta ezt a szót olyféle értelmű szó képzésére, mint aminőt a mi *ispán* szavunk kifejez.

Perzsiában azonban találunk *Ispahan* és *Ispán* nevű, ma is virágzó városokat és a török szavak között jól ismerjük a *spahi* szót, melyet szótárában *Bartal* is felsorol; ez könnyű fegyverzetű lovas katonát, *spahioglanus* pedig nemes ifjút jelent. Ez már megfelelő elnevezés a magyar nemek tagjai részére és ebből a török szóból eredtettem az *ispán* szót.

Egyes íróink *Jirecek H.-ra* hivatkozva az *ispán* szót szintén szláv eredetűnek állítják, holott *Jirecek Hilferding* és *Miklósié* nyomán a *zsupa* szót nem tartja szlávnak, hanem vagy a sanscrit «*gupa*», vagy a görög «*gopé*» szavakból eredezteti azt; ugyancsak ő a német «*Sippe*» szót is a *zsupával* egy törzsből eredőnek véli. A «*soupania*» szót legelőször *Konstantin császár* a magyar honfoglalás után, 951 táján említi, ami szintén keleti eredetre utalhat. Persze a szláv írók a magyar *ispán* szót az elszlávosodott *zsupán* szóból mondják létesültnek; de ezen állítást, mint indoknélkülít, felületesség volna egyszerűen elfogadnunk; semmi okunk sem volt azt az állítólagos sanscrit, vagy görög, esetleg német eredetű *zsupa* szóból képezni akkor, mikor ott keleten tőszomszédságunkban, kör-

¹ Magyar etymologiai szótár.

² F. Miklosic: *Etym. Wörterbuch der slav. Sprachen.*

nyezetünkben állott rendelkezésünkre a mi ispán szavunk értelmének sokkal megfelelőbb spahi, meg az Ispahan szó is.

Jirecek szerint a cseheknél és a morváknál a zsupa elnevezés a XIV. században terjedt el. Tény, hogy sem az orosz, sem az ószláv nyelv a zsupa szót nem ismerte.¹

Kézai a hun vezéerekről azt írja: «qui Hunorum lingua Spani vocabantur», amely közlése a szó eredetének kérdését, már a többszöri áírás miatt is, nem érintheti.

Ezekután legcélszerűbb lesz a leghitelesebb kútfőket, az első királyok törvényeit szólaltatni meg, melyek bizonyítani fogják az ispán szó jelentését és a súlyt, mellyel azon időkben az ispáni nemek birtak; de a törvények a honfoglalás idején és után létezett többi néposztállyal is megismertetnek bennünket.

Kezdem a szent király Intelmeinek 4. fejezetével, melynek bevezetését a Turóczy Krónikának leghitelesebbnek tartott szpvege szerint veszem, kihagyván a későbbben beszúrt, Szent István korában nem létezett bárók és nemesek szavakat.

«A főemberek, ispánok, vitézek hűsége, ereje, serénysége, emberségtudása, bizodalma a királyságnak negyedik ékessége.

1. §. Mert ők oltalmazzák az országot, a gyöngéket ők védelmezik meg, legyőzik ellenségeidet, öregbítik birodalmadat.

2. §. Legyenek ők neked, fiam, a te atyáid és testvéreid.

3. §. Senkit pedig ezek közül szolgálásra ne vess, avagy szolgáltnak ne nevez. Vitézlő rend legyenek, ne szolgálarend. Uralkodjál felettek mindnyáján harag és kevélység és gyűlölség nélkül, békességesen, szelíden, emberségesen; megemlékezőn szüntelen, hogy minden ember azon egy állapotban legyen és semmi fel nem emel, ha nem az alázatosság és semmi meg nem aláz, ha nem a kevélység és a gyűlölség.

4. §. Ha békességtűrő leszesz, királynak mondatol és király fiának, és szeretni fognak minden vitézeid; ha haragos, kevély, gyűlölködő, békéletlen, ispánok és főemberek felett fennhéjázó, bizony a vitézek ereje királyságod romlására válik és idegen nemzetnél^ árulják el a te országotat.

5. §. Ettől félj és azért jószágos cselekedetek példájával igazgasd az ispánok élete módját, hogy megövezvén magokat

¹ Jirecek H.: Das Recht in Böhmen u. Mähren I. 30., 31.; II. 31., 105-107. 1.

a te szeretetteddel, mindenha sérelmetlenül ragaszkodjanak a királyság méltóságához és a te uralkodásod minden tekintetben békességes legyen.»

Az egész fejezetet figyelmesen átolvasva, meg kell győződnünk, hogy abban nem a tisztviselő ispánokról, kik akkor tisztviselői értelemben, mint látni fogjuk, nem is léteztek, van szó, hanem az ispáni rendről. A 3-ik szakaszban a király egyenesen vitézlő rendnek mondja őket és nem képzelhető, hogy néhány tisztviselőről fiának ilyen oktatást adjon.

Ezen fejezet biztosíték arra nézve, hogy Géza vezérlő fejedelem az ispánok rendjének előzőleg birt jogait és szervezetét nemcsak hogy meg nem semmisítette, hanem hogy helyettük Szent István nem szervezett semmiféle új, külföldi szokás szerinti ministeriális rendszerű vezető osztályt, annál kevésbbé, mert Szent István törvényei bőven szólnak az ispáni rendből származó ispánokról, de vár- és megye-ispánokat egy szóval sem említenek.

Az ispáni szervezet az elnevezés török, arab, perzsa eredetének tanúsága szerint, még azon esetben is ezen szomszédok behatása alatt alakulhatott ki, ha feltételezzük, hogy a kazárok 4000 testőrének példája valamely befolyást gyakorolt a szervezet fejlődésére. Abban aligha tévedek, ha feltételezem, hogy itt Európában a latin comes nevet, ami kíséret jelent, épen azon okból kapták, mert a vezérlő fejedelmeket, majd a királyokat, úgy a bel-, mint a külföldi háborúban testőrök módjára mindenkor kísérték.

Szent István II. tk. 2. fejezete így szól:

«És az ispánok és bírák legyenek az egyház előjáróival egyetértők az igazságtételben, mint Isten törvénye parancsolja».¹ Már itt is az ispánok alatt a nemek tagjait kell értenünk.

Ennél még világosabb a 14. fejezet:

«Ha valaki az ispánok közül megkeménykedvén az ő szívében, lelke idvességével nem gondolván, ami távol járjon a hívők elméjétől, felesége vérében fertőznek, engesztelje meg az asszony rokonságát ötven tinóval, mint a királyi tanács végezte, és böjtöljön a kánonok rendelkezése szerint.

1. §. Ha pedig valamely jóra való vitéz esik azon vétekbe,

¹ Az idézeteket Mill. Törvénytárból vettem.

adjon a rokonoknak tíz tinót ugyanazon tanácsi végzésből, és börtöljön, amint mondtuk.

2. §. És ha közrendű ember cselekszi azon gonoszságot, békéljen meg öt tinón az atyfiakkal és alázza magát börtölésben, mint elől mondatott».

Itt tehát három különböző büntetés van megállapítva, mi azon meggyőződésre vezet, hogy háromféle néposztály az, melynek tagaira a különböző büntetések alkalmazandók. Az első néposztály az ispánok rendje, a latin szövegben comités.

Történetíróink szerint ezen elnevezés alatt a megyék, a várak ispánjai és a néhány udvari és országos hivatalnak viselői értendők, mely magyarázat szerint a most idézett és több más hasonló fejezetben előírt büntetések kizárólag ezen, legfeljebb 60-80 ispán miatt lettek volna törvénybe iktatva; talán még sem volt az a kevés ispán a bűnözésbe annyira elmerülve, hogy miattuk kellett volna külön büntető rendelkezéseket venni fel a törvénykönyvbe. Ha azonban az ispánok, comesek alatt a nemek összes tagjait, tehát az egész ispáni rendet mondjuk értendőknek, akkor rögtön más képe van a törvénynek és annak velejét azonnal meg tudjuk érteni. Ehhez képest megfordítom az eddigi felfogást és állítom, hogy a nemek tagjainak ősi nevét, az ispánt, sajátították ki későbbben a megyék, a várak ispánjai és az egyéb tisztségek viselői.

A jóra való vitézek neve alatt is azonnal felismerjük a szabad vitézeket, vagyis a szent király jobbágyait és a várak jobbravaló népeit.

A harmadik rendű büntetés a közrendű embereket, az alárendeltebb várnépeket és a szolgasorsú réteget sújtotta.

Hasonlóan a nemek tagjait kell értenünk a 20. fejezet esetében is, mely az ispánokat és a vitézeket tiltja a szabad embereknek szolgaságra vetésétől.

A 21. fejezet elrendeli, hogy minden seniornál, vagyis a nemek rangidős, tekintélyes vezetőinél, az ő vitézeik megmaradjanak, tőlük el ne szereztessenek. Ebből következik, hogy voltak vitézeik és a törvény azokat az ispáni nemek szolgálatában védelmezte.

A 33. fejezet egyrészt idéznem kell:

«1. §. Mert ha valaki az ispánok közül ezen köztanácskozás határozata után oly nyakas engedetlen leend, hogy

mást a házánál keres halálra és dúlja annak javait, és a ház urát otthon találván, vele viaskodik vagy megöli őt, bűnhőd-jék a kivont kardról való törvény szerint.

2. §. De ha azon ispán esik el ott a bajban, fekügyék megtorlatlanul.

3. §. És ha valamely vitéz más vitéz udvarát vagy házát támadja meg, fizessen érte tíz tinóval. Ha pedig amaz maga el nem jövend, hanem az ő vitézeit küldi oda, száz tinót adjon a támadásért.

4. §. Ha közember más hasonló sorsúnak a kunyhójára tör, bűnhőd-jék öt tinóval».

Ugyancsak lehetetlen feltételezni, hogy az ezen törvényben előforduló ispán alatt a megyei és udvari ispánok volnának érthetők.

5. A 43. f. a nemek tagjainak bíraskodási jogát érinti;

a 44. f., mely arról szól, hogy az ispánok adják vissza azt, amit a vitézeiktől erőszakkal vettek el;

az 50. f., mely a király vagy ispán udvarán előljárókká tett szolgák tanúskodásáról szól;

az 53. f., mely a király rágalmozóiról beszél és

az 54. f., mely azokról intézkedik, akik a király udvarló népe között koholnak hazugságokat, valamennyi az ispáni nemek tagjait érti az ispán elnevezés alatt.

Szent László I. k. 41. f. és II. k. 11. f. már nemesről (nobilis) és nem ispánról beszél, de ez egyértelmű.

A 16. f.-ben említett azon ispánok alatt, kik bizonytságot voltak hivatva tenni a lólopással gyanúsítottak mellett, ismét a nembeliek értendők.

Szent László III. k. 1. f. 3. §. szerint «egész Magyarország fejedelmei esküvel fogadták, hogy a tolvajnak nem kedveznek, sem el nem rejtik azt», latinul: «totius Ungariae principes sacramentum fecisse stb.», vagyis a törvényhozókat, az ispáni nemek tagjait érti a fejedelmek alatt.

A 2., 15., 20., 21., 25. és 28. fejezetekben említett ispánok alatt a nemek tagjait lehet csak érteni.

A 12. f. szövege ez:

«Ha valaki nemes ember udvarában követ el tolvajtságot, jelentsék meg azon udvar urának vagy az: ő poroszlójának.

1. §. És ha történetesen úgy esnék, hogy egyikük sem

lenne otthon, várni kell tíz napig; ha tizenegyed napra sem jó meg egyik is közülök, állassák a tolvajt a bíró eleibe és bánjanak vele törvény szerint».

Ebből világosan kitűnik, hogy az ispáni nemekből valóknak bíraskodási joguk volt, így megértjük, hogy a nemesek lakóházait kúriáknak hívták, mely elnevezés alatt a középkorban Nyugat-Európában olyan hatósági színhelyet értettek, mely rendszerint egyúttal a hatóságot bíró egyénnek lakhelye volt.¹ Nálunk az úri székek a nemesi kúriához voltak kötve és még a XVI. században is a felvett jegyzőkönyvekben rendszerint toda teszik, hogy a nemesi kúriában ültek össze.

Kálmán kir. I. k. 2. f. értelmében a zsinatokra úgy az ispán, mint az ispánok, «tam comes, quam comités», tehát itt már nemcsak az ispáni nemek tagjai, hanem a várispánok is megnevezetnek.

A 7. f. azt rendeli el, hogyha két ispán között támad versengés, azt a zsinaton kell megvizsgálni; a két ispán alatt a nemek két tagját kell értenünk. A zsinatok úgy tűnnek fel, mint a vármegyei közgyűléseknek előfutárjai.

A 13. fejezetben az van rendelve, hogy ha ispán ispánnal vagy a maga népével civódik, akkor a zsinat bölcsessége vagy a szomszéd ispán ítéljen közöttük. Itt is csak a nemek tagjairól lehet szó, hiszen a várispán a maga népe fölött nagy hatalmat gyakorolt és ha ő civódott a maga népével, annak bírója nem lehetett a zsinat. Ezen szakasz egyenesen a fogott bírákra, arbiterekre utal akkor, midőn a szomszéd ispán ítélkezését ajánlja.

A 24. fejezet a püspökök és ispánok zsinatáról beszél, mely elnevezés csakis a megyei vagy várispánokra nem vonatkozhatik, hanem a nemek tagjaira.

«38. fejezet. Ha valakit a király a vár népéből netalán valamely ispánhoz vagy főszolgájához bocsát, az maga menjen a hadba; ha pedig nem megyén, térjen vissza azon vár népe közé, ahová való.»

Egészen világos, hogy a szöveg csak az ispánnemekre vonatkozik.

«40. fejezet. Minden ispán, kinek az ő tulajdon falvain

¹ Hajnik Imre: A magyar bir. szerv. és perjog. 31. lap.

annyi szabad népe legyen, hogy lovakat kaphat és száz pénz adójövedelmet szedhet össze, egy vértés vitézt állítson a királynak; ha pedig negyven pénz a jövedelme, adjon katonát vért nélkül; ám ha annál is kevesebb, tartsa meg élésére.»

Valamelyik írónk lesajnálja a várispánokat, hogy olyan kevés a jövedelmük, hogy a királynak katonát sem tudnak adni, holott nem róluk, hanem az ispáni nemek tagjairól van szó.

Az 51. fejezet ismét a nemek fiainak bíraskodási jogát bizonyítja. A 65. fejezet ispánjai alatt is ők értendők.

Az aranybulla 13. cikkelye a jobbágyurakról, a 30. cikkely a négy jobbágyúrról: a nádorról, a bánról, a király és a királyné országbírájáról, a 19. cikkely pedig a várak jobbágyairól beszél; hogy ezen szó jelentését megértsük, tudnunk kell eredetét és értelmét. Bágy, Bágyon, Bagyan, B agy in és talán Bát és Batytyán nevű ősi községek bizonyítják, hogy a jobbágy összetett szó; a szónak első része a jobb, világos értelmű, a bágy pedig minden valószínűség szerint a bag, beg török-perzsa szóból jön és magyarban urat jelent; tehát a jobbágy szó annyit tesz, hogy jobb úr. Miután török-perzsa eredetű, így természetes, hogy őseink régi otthonukból hozták a szót magukkal és értelménél fogva a jobb, előkelőbb elemeket értették alatta; ezért alkalmazták a nádorral és társaival, majd általában a nemességgel, továbbá a szent király jobbágyaival szemben, de átragadt az a várak és végül a földesurak alattvalóira is.

II. Endre 1231. évi törvényének¹ 15. cikke úgy rendelkezik, hogy a külföldi hadjáratokban az ispánok és a zsoldosok, továbbá a várjobbágyok, a hivatalból kötelezettek és a birtokokkal gazdagon megajándékozottak tartoznak résztvenni. Az ispánok alatt ezen esetben szintén a nemek tagjait kell értenünk, mert a várispánok hivataluknál fogva várjobbágyaikkal együtt úgyis kötelesek voltak elmenni. Ezen magyarázat megdönti több írónk állítását, hogy a nemek tagjai a külföldi háborúban nem voltak kötelesek résztvenni.

Ugyanazon törvény 8. és 9. fejezetei² elmondják, hogy a királynak, királynénak, az érsekeknek, püspököknek, bárók-

¹ Marczali: A m. tört. kútf. kézikönyve. 136. 1.

² Ugyanott 138-139. 1.

nak és nemeseknek utazásaik közben való ellátása az ország népének elviselhetetlen sanyargatásával és terhével jár, ezért tilalmaztatik, hogy a néptől bármi is ellenérték nélkül elvitessék; ha pedig mégis valamelyik vendéglátó nem elégítetné ki, úgy három falujabelinek esküjére, a király bírájának vagy a falu urának, legyen az érsek, püspök vagy nemes ember, személyes ítéletével teljes kártérítés adassék a vendéglátónak.

Ezen szakasz ismét világosan bizonyítja a nemesek jogát a népeik fölött való ítélkezéshez.

Azt hiszem, hogy felesleges volna a törvények értelmének feltárása után okiratokra is hivatkozni, mindössze arra utalok, hogy az Árpád-kori okiratoknak nagy tömege, sőt Anjou-kori okiratok is a szereplőket gyakran comeseknek nevezik anélkül, hogy az illetőkről feltételezni lehetne, hogy valamely ispáni állást töltöttek volna be; így nevezik őket az okiratok, mert arról való tudásukat akarták kifejezni, hogy az illetők valamely ispáni nemnek voltak a tagjai és midőn a comes szót az okiratokban olvassuk, mindig a szónak ezen jelentésére is célszerű ügyelnünk.

Midőn az ispán elnevezés mindinkább a kizárólag ispánok vagyis nembeliek által betöltött hivatalok viseléséhez lett kapcsolva, használatba jött a de genere és a nobilis jelzés és ha Pauler II. kötetét olvassuk,¹ látjuk, hogy a szerepet vivő minden főember valamelyik nemből való; ekkor már az oklevelek világa mellett meg tudjuk ezt állapítani, előbbi időkből azonban ennek bizonyítását az oklevelek kis száma nehezíti. Ebből folyik, hogy valamely nemnek előfordulási ideje szerencse dolga, csak véletlenül maradt fenn egyes feljegyzés vagy okirat az illető nemről. Az a kiválogatása a nemeknek, amiről Hóman² beszél, semmiféle történeti jogosultsággal nem bír és legfeljebb arra szorítkozhatik, hogy melyek az ősi és melyek a jövevény nemek vagy melyeknek tagjai emelkedtek magasabbra.

Most már megértjük a Margit-legenda ismert dicsekvését is, midőn Bodomérei Tamás ispán feleségéről, Olimpiadis

¹ A Magyar Nemzet Története az Árpádházi királyok alatt.

² A magyarok honf. és elhelyezkedése. 42. 1.

apácáról megjegyzi, hogy nem kell úgy érteni, mintha az valami közispánnak lett volna a felesége, hanem úgy ő, mint a többi nővér is, kiket ispánleánynak mondanak, «voltanak vármegeye ispáni és nagy urak». A közispánok alatt persze a nemek tagjait érti.

A mi ispánjainkhoz hasonlóan szervezett nemesi osztály Európában sehol sem volt található és már ez a tény is kizárja azt, mintha ahhoz a mintát bármelyik szomszédtól átvettük volna; úgy a német, mint a lengyel és morva nemeség a mienkétől teljesen eltérő fejlődésű intézmények voltak.

Előző, már idézett tanulmányomnak nagytekintélyű bírálója, Marczali Henrik, a nemek vagyoni viszonyaira vonatkozóan általam mondottak helyességét elismerte, de mindazt, amit politikai szerepükről és jogaikról állítottam, tévesnek mondja. Mely bírálatnál szemben utalnom kell arra, hogy azokban az időkben, de más korban is, a politikai tényezők a földbirtok tulajdonosai voltak. Ha a nemek Szent István idejében tulajdonosai voltak a nagybirtokoknak, akkor a politikai jogokat is bírták, mert ha nem bírták volna ezeket, akkor a politikai hatalmon lévők hatalmukkal kidobták volna őket birtokaikból. A politikai hatalom szorosan összefügg a vagyon hatalmával.

Ami a bírálatban a jobbágygenerációkra vonatkozó idézéseket illeti, megjegyzem, hogy az ispánok nemei és a szent király, valamint a várjobbágyok generációi között lényeges különbségek voltak; ezek a különbségek közjogiak, melyekhez a nemesi kúriához kötött bíraskodási jog is számítandó, és magánjogiak, aminő a másféle örökösödési jog, a vásártartási, kimérési és efféle más kisebb jogok tartoztak. Nem lehet tehát ezen nemek mindannyiát egyenlőknek tekintenünk és mondanunk, a szétkülönböztetés pedig igen könnyű. Épen azért a bírálatban idézett adatok az én tanulmányom eredményét nem másíthatják meg.

Pauler Gyula elismeri, hogy a magyarok törzsek, nemek és ágak szerint telepedtek az új hazában le;¹ elismeri, hogy Géza fejedelem a nemzet főembereit, a nemek, ágak vezetőit és a következő rendet, a nemeseket, összehívta és Szent István

¹A m. n. tört. az Arpádházi kir. alatt. 7. 1.

trónrajutása felül beszélt velük;¹ elismeri – mint már említettem – azt is, hogy a XII. és XIII. századokban a nemek adták az országnak a vezéreket és ennek dacára azt állítja, hogy Szent István által kinevezett tisztviselők közül, – kiket szláv szóval «span»-oknak neveztek – képződött ki az új nemesi társadalmi osztály.²

Ha elismeri azt, hogy a magyarok törzsekbe és nemekbe szervezve jöttek be az új hazába és elismeri, hogy azoknak a nemeknek utódai a XII. és XIII. századokban éltek és léteztek, akkor el kellett volna ismernie, hogy azok Szent István korában és időközben is fennállottak és léteztek, vagy legalább kútfőileg kellett volna mindazt bizonyítania, amit állít. Nem mondja meg, hogyan és miért estek szét az ősi intézmények, sőt nem is bizonyítja ezt a szétesést. Nem mondja meg, hogy mi bizonyítja azt, hogy Szent István az egyházon kívül külföldi mintára még valamit szervezett volna. Semmiféle bizonyítékkal sem dönti meg Szent István és utódai törvényeinek, az okleveleknek és a krónikáknak e részben megcáfolhatatlan szavát. Nem dönti meg, szemben Pesty Frigyes alapos tanulmányával, a várispánságok, a vármegyék keletkezésének és kialakulásának történetét. Épen ezért elfogadhatatlannak tartom az általa felépített elméletet és vele szemben gróf Széchenyi István híres mondásának adok igazat, hogy a magyart sohasem lehetett idegen népek kaptafájára húzni, amiként ezt Szent István is Intelmeiben oly meggyőzően fejezte ki. Szent Istvánt a történelmi adatokból sokkal igazabb jellemnek ismerjük, semhogy összehasonlíthatnók őt az olyan atyával, ki fiának nagyképpen pompás oktatást ad, de ő maga a legfontosabb ügyekben szemérmetlenül másként cselekszik. Én komolyan veszem az ő intelmeit, melyekben fiát az ősi intézmények fenntartására kötelezi és már ezért sem tartom lehetőnek azt, hogy Szent István népét az ősi intézményekből kiforgatta volna.

Midőn Szent István törvényei az ispánok rendjéről beszélnek, egyáltalán nem azt a benyomást nyerjük, mintha valami újonnan, külföldi példára létesített szervezetről volna

¹ A m. n. tört. Szent Istvánig. 110. 1.

² A m. n. tört. az Árpádházi kir. alatt. 25. 1.

szó; sőt ellenkezőleg, a rendelkezésekben említett osztályok meggyökeredzett, már osztályokká kifejlődött régi népalakulások képét mutatják és már az örökösödési rendben is különbséget tesz a törvény az ispánok, valamint a többi néprétegek között. Előző tanulmányomban¹ kimutattam, hogy Szent István II. tk. 35. fejezetében az ispáni nemek örökösödési rendjét állapította meg, melyet a tanács, tehát az országgyűlés, «egyakarató kérelmére» iktatott törvénybe a király, ki előbb az 5. fejezetben a szabadrendelkezési jogot mondotta szabálynak ki, de a nemek már akkor felfogták a szűkségét a fiági öröklésnek és kívánták a 35-ik fejezet felvételét. Látjuk tehát, hogy megvolt már az ispáni nemeknél a tudás és az érzék ilyenekhez és fölötte álltak annak a műveltségi foknak, melybe őket újabb történetíróink beleképzelik.

Azonban az 5-ik fejezet szerint való öröklés a többi osztályoknál állandó alkalmazásban maradt 1351-ig, midőn a vitézi rend a nemekkel egyenlővé tétetvén, előzetes átmenetek után az ispáni rend öröklési rendjét nyerte szintén el.

Az Anjou-korban az ispáni rend ősi jogai és hatalma alapján fejlődhetett csak ki az a tan, mely minden magyar nemest a szent korona hatalmának részesévé tesz, mely tan megörökíti régi jelentőségüket.

VIII. Vitézlők rendje és a szabadok osztálya.

Amíg a magyarok a kazárok szomszédságában laktak, a vitézek rendje a polgári foglalkozású szabadok osztályától intézményileg, különösen a bíraskodás dolgában, bizonyára el volt különítve; ide az új hazába azonban a polgári szabadok nem jöttek velük, hanem ott maradtak a kazárok szomszédságában és a magyarok távozása után kelet felé, tehát a kazárok közé vonultak el.

Az új hazában őseink évszázadokon keresztül nagy hiányát érezték az iparral és kereskedelemmel foglalkozó elemnek, habár a hiányt eleinte a kalandozások idején hadifoglyok szerzésével, később pedig a bevándorlások támo-

¹ A régi nemz. és a szent király jobb. 13. 1.

gatása útján igyekeztek pótolni. A hadifoglyok közül a jobb elemet, mely leginkább lett volna alkalmas az ipar és kereskedelem üzésére, egyideig leginkább udvarnokoknak használták, midőn pedig a pápa kívánságára földet adtak nekik, miután igényeiket a föld hozadéka kielégítette, így megmaradtak földjüknél. Voltak ugyan az első hadifoglyok között is olyanok, különösen úglátszik olaszok, kiket több városba telepítettek, de ezek száma csekély lehetett.

A hadifoglyok szerzésének megszűnése után az ország kedvezményeket nyújtott a külföldről letelepülőknek; de miután üres föld még mindig igen sok volt, így ezek sem nagyon űzték az ipart és kereskedelmet, hanem inkább a nekik juttatott földeket és szőlőket művelték, vagy szarvasmarhát tenyésztettek, miként ezt a városokban még később is látjuk, úgy hogy közülök sem lehetett az ipar és kereskedelem üzésére szükséges elemeket kellő számban kiállítani.

Más nyugatibb országokban leginkább a lakosság sűrűbb volta következtében nehezebbé vált megélhetési viszonyok kényszerítették a nép jelentékenyebb részét az ipari és kereskedelmi foglalkozásokra, mely kényszer nálunk csak egyes kisebb vidékekhez volt kötve és épen ennek tulajdoníthatjuk azt, hogy az ipart és kereskedelmet űző osztály nálunk olyan lassan tudott újból, úgy ahogy kifejlődni.

Szent István törvényei szerint az ispánok rendje után következett a vitézlők rendje, kiknek politikai jogai azonban csekélyek voltak.

Nincs okunk kételkedni Kézai előadásában, hogy bírákat, a kadarokat maguk választották és így külön gyűléseik is lehettek, ahogy tényleg 1267-ben Esztergomban tartottak egy országos gyűlést, melyből azok az összes nemesek, kik királyi szervienseknek mondatnak, panaszaikkal a királyhoz fordulnak, kérve, hogy őket a Szent Istvántól nyert szabadságaikban óvja meg.

Bizonyára hasonló gyűlést tartottak az aranybulla és az 1231. évi törvény meghozatala előtt is, mely alkalmakkor szintén a Szent István által részükre biztosított szabadságok visszaállítását kérték, sőt többet is kértek, ami kitűnik III. Honorius pápának a Szent Istvánról szóló fejezetben már említett bullájából. Ezen bulla szerint kívánságuk oda irányult,

hogy évenként két országgyűlés tartassék és azokoji a király mindenkor személyesen jelenjék meg. Nekik ugyan nem Volt döntési joguk az országgyűléseken, csak panaszukat adhatták elő és azok elintézését meghallgatták, de ez a jog annyiban volt nagyjelentőségű, mert az ott való tömeges megelégedésükkel és ottani viselkedésükkel befolyást tudtak gyakorolni nemcsak az őket érdeklő, hanem gyakran az országos ügyek elintézésére is.

Követeléseik ellensúlyozására a pápa az eгри püspökhöz és két cisztercita apáthoz, kik, úgylátszik, kívánságaikat támogatták, bullát intézett, melyben figyelmezteti őket a kívánság káros voltára, mit azzal indokol, hogy nagy tömegek tömörülése és erőszakos fellépése nem hozhat jót. Erdélyi¹ a nép lázadásáról beszél, midőn a bullát ismerteti, elmondva, hogy ezen lázadaskor a király előtt megjelent nagy tömegek adták elő a főurak és nemesek kiűzését és birtokaik szétosztását célzó követelésüket; de ez teljes félreértése a bullának, amely csak a lehetőségekről beszél és nem tényleges lázadásról.

Az évenként tartandó két országgyűlésből nem is lett semmi.

A serviensek nemcsak országos gyűléseket tartottak hanem a Zala vármegyében, a Zala folyón innen és túl lakó királyi serviensek: «Universi servientes Regis citra et ultra Zalám constituti», királyi engedélyt nyertek a sokféle hatalmaskodási ügyekben való ítélkezésre; de ezen engedély csakis saját sorsosaikkal szemben és úgylátszik, csakis helyi okokból adatott meg. A Kehidán 1232-ben keltezett, az erről fennmaradt egyetlen okirat kiemeli, hogy a maguk elé idézett Oguz bán közlök való volt, tehát közlök emelkedett a báni méltóságra, «qui unus erat de nobis».²

A vitézek törekvései a valóságban oda irányultak, hogy az ispáni renddel egyenlő jogokat kapjanak.

Az ispáni rend a királyok által is támogatva, amit a pápa említett levele is tanúsít, ellentállt és nemcsak nem teljesítette a vitézek igényeit, hanem még azon követeléssel is fellépett, hogy miként a többi országos állásokat, csak az

¹ Árpádkor. 187. 1.

² Wenzel Árpádkori új okmt. XI. 249. 1.

ispánok nyerhetik el, ugyanúgy legyen az összes, vagy legalább egyes püspöki állásokkal is;¹ tehát a műveltség tekintetében részben hozzájuk legközelebb álló vitézirendüeket is ki akarták az egyházi méltóságokból zárni.

Ámde az ispáni rend fölött egy nagy előnye volt a vitézi rendnek, ez tagjainak nagy száma és ez biztosította számukra a küzdelem sikerét. A vitézi rend harc képes tagjait Szent István idejében 30,000-40.000 főre merem becsülni.²

Ezen tömeg mellett az ispánoknak rendje legfeljebb 2000 felnőtt férfitagot tudott felmutatni, mely szám nem volt elégséges, hogy az emberanyagban folyton szaporodó szükségletet kielégítse; vezetők kellettek a folytonos háborúkban, a várispánságok, a megyék élére; csakhamar alispánok, kamaraispánok, szolgabírák és számtalan más efféle tisztviselők váltak szükségesekké; a külföldi vállalkozások, Horvát-, Szlavon-, Dalmátországok, a bánóságok sok főembert igényeltek. Azoknak a galíciai, oroszországi harcoknak meddőségét szintén az ember hiánya okozta. Őseink ismételve elfoglalták Szerbia egy részét, Dalmáciát, Lodomériát, de nem tudták megtartani, mert nem volt hozzá elég emberük; ahogy seregeink ezen országok valamelyikében megjelentek, hatalmunk előtt azok behódoltak; de ahogy valamely kénytelenségből a sereget kivontuk, vége volt uralmunknak is, ami egyenesen az emberhiányra mutat és ezért nem tudtuk ezeket az országokat végleg országunkhoz csatolni.

De az emberhiányhoz még egy igen fontos körülmény járult, mely a vitézi rend kielégítését mulhatlanul követelte; ez a körülmény az ispáni nemeknek az ország területén való egyenlőtlen eloszlása volt. Árva, Túróc, Liptó, Zólyom, Máramaros, Szepes vármegyékben, továbbá Erdély területén egy csomó vármegyében egyetlenegy nemzetség sem volt odahaza és így ezen vármegyék az országgyűlésen az első három században képviselve nem voltak; de ehhez képest az ispáni rendhez kötött tisztviselői állásokat sem tudták volna betölteni, ha az elven túl nem helyezkednek; azt hiszem, ez volt az első ok arra, hogy a vármegyék kialakulásakor, hiszen a

¹ Fejér: Cod. Dipl. V. 1. 106. I.

² V. ö. Pesty Frigyes: Magyaror. várisp. 91. lapon tett számításával, ki a vármegyéket is figyelembe vette.

többi vármegyében is hiány lehetett ilyen célra a nemek tagjaiban, elfogadták nemeseknek a vitézi rend tagjait és ez adhatott nekik jogot és okot arra, hogy magukat már jóval 1351 előtt is olyan királyi servienseknek mondják, kiket nemeseknek neveznek.

Ily körülmények között természetes volt, hogy a vitézi rend küzdelme sikerrel folytatódott és Nagy Lajos király idejében végre eljött a kedvező megoldás és az 1531. évi törvényben ki lett mondva a nemesség egységes volta.

Előzőleg a vitézek rendjével egyenlő törvény uralma alatt állottak a többi szabadok is, így a vármegyék jobbik elemei és az udvarnokok, kiknek osztálya a hadifoglyok előkelőbbjeiből alakult ki. Az udvarnokokat illetőleg Szent István II. tk. 55. f. mondja azt ki, hogy «ítélik meg a szabadok törvénye szerint», de a szabademberek között nem tanúskodhattak,

Pesty Frigyes azt véli, hogy midőn a vitézek rendje a nemesek, vagyis ispánok jogait elnyerte, akkor a várjobbágyok egy része szintén szabad nemessé tette önmagát j¹ ez kivételesen megtörténhetett, de úgy vélem, hogy abban az időben az ilyesminek megakadályozására jobban tudtak ügyelni, semmint későbben és a várjobbágyok soraiból későbben is történt nemesítések nem igazolják Pesty felfogásának igazát.

Szent László II. tk. 11. fejezete a vitézeken kívül más szabademberekről is beszél, kik tehát polgári foglalkozásúak voltak.

IX. Várispánságok.

Pesty nagyjelentőségű munkájában² szintén abba a tévedésbe esik, hogy Szent István a várispánságok mintáját a külföldről vette, mely nézetét leginkább a nádorispán és a főispán elnevezéseknek szerinte is szláv eredetére alapozza. Ámde az ispánokról szóló fejezetben kifejtettem nézetemet az ispán szónak ősi voltáról, melyet a kazárok szomszédságából hoztunk magunkkal; már a szónak ősi eredete is igazolja magának az intézménynek szintén ősi voltát.

¹ Pesty: Magyarorsz. várispánságok. 144. 1.

² Pesty Frigyes: A magyaror. várisp. tört. 8. 1.

A honfoglaláskor a bejövő magyarok a mai hazában talált, leginkább a rómaiak, de a szlávok által is épített várakat és erődített helyeket igyekeztek azonnal elfoglalni és megszállani és azokon a pontokon, melyeken várat nem találtak, holott létesítését szükségesnek látták, ott, ha még oly kezdetlegeset is, vagy kőből építettek vagy pedig földvárakat létesítettek. Utóbbiakat maguk tudtak építeni, ha pedig kőből nem tudtak, nagyon hamar hoztak az olasz hadjárat alkalmával ahhoz értő munkásokat, kiket rabszolgáknak tekintettek, de azok csakhamar szabad lakosokká váltak.

Különben kellett ismerniök a várat, mert a vár szó magukkal hozott ősi szavuk.

Az a nézet, melyet egyes íróink magukénak mondanak, hogy a magyarok azon időben a várakban és a házakban való lakást kerülték és csak sátrokban tanyáztak, az előkelőbbeknél is feltételezett félnomád állapotukra van fektetve. Ez a feltételezés nem állhat meg már csak azért sem, mert az őshazával szomszédos médeknél, perzsáknál, kazároknál is voltak lakóházak, ha nem is kőből vagy égetett téglából, de fából és vályogból építve; voltak várak és városok; de ez az állítás ellenkezik az emberi természet azon törekvésével is, hogy a legtöbb ember, ha a kényelmet és védelmet, főleg a hideg és eső ellen igénybe veheti, bizony azt igénybe is veszi és semmit sem lehet olyan könnyen megszokni, mint ezt. Itt pedig nemcsak kényelemről és az időjárás elleni védelemről, hanem a saját és családja részére nyújtott biztonság érzetéről is volt szó. Árpád vezérlő fejedelemtől sem hiszem azt, amit a Névtelen állít, hogy a Csepelszigeten telepedett volna le; lakott ott is, de nem kételkedem, hogy Aquincumban volt az ő igazi palotája és Korzán azért telepedett oda, Aquincum tőzsomszédságába, a budai határban fekvő mai Nyékre, hogy Árpád mellett legyen. Ott Aquincum fölött volt később is az Árpádok palotája és más érveket is lehetne emellett felhozni.

Nem Szent István szorította tehát a várakba népeit, hanem a honfoglaláskor azonnal ők maguk vonultak azokba be.

Kizártnak tartom azt, hogy a magyarok a váraknak az akkori harci eszközök mellett igen nagy védelmi jelentőségét fel nem ismerték és azonnal a honfoglalás után ki ne hasz-

nálták volna. Azt hiszem, hogy az akkor 200-220-ra szaporodott ispáni nemzetség legkisebbje is tudott magának olyan várszerű, ha még oly kezdetleges épületet emelni vagy földvárat létesíteni, mely megfelelt bizonyos kezdetleges védelmi céloknak és ezt nevezte az ő ispánságának, székének, latinul kúriájának. Szent István törvényei ilyen kúriákra, ilyen ispánságokra utalnak és ezekből képződtek ki a várispánságok.

Tehát az első alakulás szerint az ispáni nemek által megszállt várak, erődített helyek a hozzátartozó birtokokkal ispánságoknak mondattak, melyeken az ispán jogai igen nagyok voltak, a teher pedig a védkötelezettségen kívül bizonyos természetbeni járandóságnak a fejedelem részére való beszolgáltatásából állhatott.

Nézetem szerint minden nem egy vagy több ilyen erődített helyet szállott meg és vitézeit is az erődített hely körül igyekeztek letelepíteni; ámde vitézeik között voltak olyanok, akik már másfelé telepítették le családjukat, másfelé szereztek földet; így történt azután, hogy a vártól nagyon messze eső vidékeken is laktak egyes várak jobbágjai; viszont sok faluban több várnak is volt jobbágya. Így, hogy néhány példát hozzak fel, Pestynek idézett munkája felsorolja, hogy a bolondóci, tehát trencsénvármegyei várispánságnak Hont, Nógrád, Gömör, Nyitra, sőt Bihar vármegyékben lakó várjobbágjai voltak; a szolgagyőri, Nyitra vármegyében fekvő várispánság jobbágjai pedig Bars, Nyitra, Komárom, Pozsony, Győr, Veszprém, Esztergom, Fehér, Tolna, Sopron, Pest, Zala és Hont vármegyékben voltak elszóródva. A komáromvármegyei Anyala község a szolgagyőri, banai és komáromi; a barsmegyei Füs pedig a pozsonyi, szolgagyőri és barsi várispánság között volt felosztva.

Így válik érthetővé, hogy a várispánságok nemhogy zárt területű megyéket képeztek volna, hanem saját területeik sem függték össze, mert az első alakulásnál a vitézek szétszóródtak, ami csakis a honfoglalás idejében történhetett; ha később keletkeztek volna a várispánságok, kétségtelen, hogy a várak összefüggő területet kaptak volna; azt hiszem, ez a körülmény feltevésem helyességét magában véve is erősen megalapozza. De ez az alakulás kizárja a Szent Istvánnak tulajdonított alapítást is.

A várispánságok ezen területi helyzete, miként Pesty megállapítja, az illető várbirtokoknak a XIII. században és későbbben történt szétadományozásáig fennállott.

Pesty is igyekezett ezen szétforgácsolt területi állapotnak okait felderíteni, de nem tudott eredményhez jutni, mert más irányban kísérte meg a megfejtést, az általam elmondottól eltérő megoldás pedig meggyőződésem szerint lehetetlen.

Szent István törvénye a vitézeknek tiltotta a régi úr, a régi ispán elhagyását, azoknak elcsábítását, mely tilalom kétségtelenül már a fejedelmek idejében is fennállott; a vonatkozó 21. fejezet így szól:

«Akarjuk, hogy minden úrnál megmaradjon az ő vitéze és senki más rá ne beszélje azt, hogy elhagyván régi urát, hozzá szegődjék. Mert ebből támad a perpatvarkodás».

Érthető tehát, hogy a várától távoli helyen letelepedett vitéz, kit későbben várjobbágnak neveztek, messze helyekről volt kénytelen a megállapított időre vára ispánjánál jelentkezni.

Pesty megállapítása szerint az általa okiratilag ismert 82 várispánság az ország területén fölötte egyenlőtlenül oszlott el, mely megállapítást Pesty azon időre érti, midőn már oklevelek beszélnek róluk. Legtöbb volt ekkor az ország nyugati oldalán, hol a honfoglaláskor bizonyára a legtöbb és a legjobban épített várakat találták, melyek még több századon át voltak fenntarthatók. Ellenben az ország többi vidékein a hevenyében épített kő- és földvárak nagyobb része csakhamar hasznavehetetlenné vált, azokat tehát elhagyták, de a belviszályok alkalmával is sokat erőszakkal romboltak szét, és pedig hol a királyok, hol a szomszédok. Ami várat ezeken a vidékeken fenntartottak, azokat Pesty jegyzékében mint várispánságokat megtaláljuk. Az ország határain néhány várispánság, így Árva, Liptó, továbbá a horvátországiak későbbben keletkeztek. A turóci vár is későbbben épült ugyan, de előzőleg a turóc-visegrádi vár töltötte be az annak jutott szerepet.¹

A fennmaradt várak Szent István ideje után vették fel a várispánság nevet; Szent István törvénye még csak ispánságról és az ispán udvaráról beszél:

¹ Mályusz Elemér: Turóc vm. kialakulása.

II. tk. 35. f.: «Hajoltunk a tanács egyakaró kérelmére, hogy kiki ura legyen az ő tulajdonának, szinte úgy a király adományának is, míg él; kivéve a püspökséghez vagy ispánsághoz tartozandókat».

50. f.: «Ha valaki a szolgák közül a király vagy ispán udvarán előljáróvá leszen stb.».

Az előbbi fejezetből látjuk, hogy az ispán magántulajdonát képező javak az ispánság, tehát a király javaitól teljesen el vannak különítve és a 42. f. a király javainak jövedelmét így védi:

«Ha ki az ispánok közül a király részét elsikkasztja, adja meg, amit sikkasztott és a kétszeresével bűnhődjék».

De magát az országos vagyis királyi ispánsági vagyoniállagot is védi:

II. tk. 6. f.: «Akarjuk azt is, hogy valamint másoknak adtunk hatalmat az ő javaikat bírniok, úgy a mi javaink is, vitézeink, szolgálaink és valamelyek, a mi királyi méltóságunkhoz tartozandók, épségben maradjanak.

1. §. És senki valamit azokból el ne ragadjon vagy sikkasszon, se valaki az elől mondottakban a maga számára kedvezést keresni ne merészeljen».

A királyi méltósághoz tartozás hangoztatása mutat arra, hogy ezek a javak közjavak voltak.

Az egyházaknak és az ispánoknak is voltak saját javaik és saját vitézeik, mely utóbbiak ezen időben jogilag ugyan olyan elbírálás alá estek, mint a királyéi. Képtelenség az az állítás, hogy azok a király magántulajdonát képezték.

Az idézett törvényfejezetek arra mutatnak, hogy Szent István az ispánságokat már azon állapotban találta, aminőknek a törvény feltünteti, tehát nem voltak új intézmény, hanem olyanokká már a vezérlő fejedelmek alatt fejlődtek ki. Utaltam már arra, hogy a kereszténység és a királyság felvételekor a szent király az aggodalmaskodók megnyugtató végett kénytelen volt, Intelmeinek megfelelően, az ispáni rendet is biztosítani, hogy a megkeresztelkedés és a királyi cím felvétele kapcsán régi szabadalmaik sérelmet szenvedni nem fognak. Intelmeit bizonyára másként írja meg, ha ő az előző időkben fennállott intézményeken lényeges változtatásokat eszközöl.

Tehát az ispánságokra nézve sem tett többet, mint amennyit a szabad vitézek, a várjobbágyok és mások irányában vitt keresztül. A törvények idézett rendelkezésein kívül összeíratta a várak tartozékait, a várjobbágyokat és azok szolgálmányait, melyeket a várispánok voltak kötelesek behajtani és azok egy részét maguknak megtartva, a többit a királyi udvarba beszállították. Szent István törvényei nem tartalmaznak rendelkezést arra nézve, hogy milyen rész illeti a jövedelmekből a királyt. Ámde valószínű, hogy a freisingeni Ottó püspök (1150 körül) által megadott arány, két rész a királyé, egy rész az ispáné,¹ régi gyakorlat volt, mely még a vezérlő fejedelmek korából maradt fenn. Nem komoly dolog, itt bírságokra és effélékre gondolni, itt csakis terményekről volt szó.

Már bizonyára a fejedelmek és a szent király idejében sok kisebb, roskatag várféle el lett hagyva és a bent ülő nembeliek saját házaikba húzódtak; már a XII. században is roskatag kis várakról olvasunk,² ami későbbben is folyt, míg végre 1150 körül freisingeni Ottó 70-re vagy talán többre (70 vel amplius) teszi számukat és a tatárjárás idején Rogerius 72 megyéről beszél. Tehát 1150 óta már nem változott a számuk.

De az ispánságok számának ezen állandósága más következtetés levonását is megengedi; ez az, hogy 1150-ig már a szervezet megváltoztatása megtörtént és már meg lettek állapítva azok a várispánságok, melyeknek valamely okból további fenntartása szükségesnek látszott és a sokból csak 72 maradt fenn. Az intézmény más irányban is még 1150 előtt lényeges átalakuláson ment keresztül.

Szent László II. tk. 17. f. rendeli, hogy a végek, tehát a végeken fekvő várispánságok ispánjai, ha megengedik a lóval és ökörrrel a határon túl való kereskedést, fosztassanak meg az ő ispánságuk tisztétől.; III. tk. 15. f. pedig ugyanazt rendeli, hogy fosztassék meg az ispánságától az az ispán, tehát várispán, aki megtöri a király és a nagyok törvényét.

Az I. tk. 41. f. a nemesek és ispánok között már megkülönböztetést tesz, mert az utóbbiak kinevezett várispánok.

¹ Dr. Marczali: A m. tört. kútfők kézikönyve. 120 1.

² Például Képes krónika. LXII.

Ezen törvények tehát már királyilag kinevezett tisztviselőknek tüntetik föl a várispánokat, kik kötelességük nemteljesítése és megszegése esetén elmozdíthatók, holott Szent István törvényeiben még a nemekhez kötött örökölhető állásokban láttuk őket. Ezen változást más aligha idézte elő, mint maga Szent László; a Szent Istvántól Szent Lászlóig uralkodó királyok egyike sem létesíthetett ilyen intézkedést részben a folytonos belzavarok, részben a rövid idejű uralkodás, tekintélyhiány, háborúk és egyéb bajok miatt. Szent Lászlóról törvényei tanúsítják, hogy rendkívüli eréllyel, kérlelhetetlen szigorúsággal igyekezett az országban a rendet helyreállítani. Bizonyára sok okot szolgáltatott maguk a várispán urak is azoknak a kegyetlen törvényeknek a megalkotására, melyekben még a tyúktolvaj is akasztással lett sújtva és midőn első (1078. évi) törvényének bekezdésében mondja, hogy «módot keresénk benne, miképen lehetne a gonosz emberek szándékát megakadályoztatnunk és előmenetelt szereznünk a mi nemzetünk ügyének», akkor ezalatt bizonyára nemcsak a tyúktolvajokra gondolt, hanem elsősorban azokra, az uralkodása kezdetén még nagyszámú várispánokra, kik bizonyára nemcsak belviszályokat keltettek és egymással viaskodtak, hanem a gonoszoknak is védelmet és menhelyet nyújtottak.

Ezért mondja törvényének első fejezetében: «Mindenekelőtt végeztük és eskút mondtunk reá, hogy akármely főember közelvalója találtatnék lopás vétkében egy tyúk áránál feljebb, senki semmiképen el ne rejthesse vagy meg ne oltalmazhassa azt».

A hatalmaskodásokat pedig ily módon igyekezik megakadályozni (II. tkv. 11. f.):

«Ha valamely nemes vagy vitéz más nemes ember házára megyén és ottan viaskodik és a ház asszonyát bántalmazza: ha van annyit érő vagyona, két részt adjon belőle bírságul az ő rossz cselekedeteiért, a harmadik pedig feleségének és fiainak maradjon.

1. §. Hogyha pedig vagyona nincsen, megnyírt fejjel, kötözötten, ostorozva hordozzák körül a piacon és úgy adják el szolgáltatásra.

2. §. Más szabad emberek, ha kik vele valának, ötvenöt bizánci pénzzel fizessenek meg vétkökért. A szolgák pedig

azonképen bűnhődjenek, miképen az ő uraik. De ha mások szolgálai urok tudtán kívül elegyednek a harcba, azokat adják el és áruk felerésze legyen az ő bűnök bírsága, felerésze pedig urokat illesse».

A nagy zabolátlanság megfékezése céljából Szent László az ő erélye mellett bizonyára nem maradt csak a törvény útján való megfékezésnél, hanem az illető bűnösök menhelyeit, az erődített helyeket is bontogatta és ezzel apasztotta az ispánságok nagy számát és amely várat meghagyott, azt saját kezébe vette, mert hiszen kezdettől fogva azok királyi birtokoknak voltak nyilvánítva és tekintve; azután az átvett várakba maga ültetett választása szerint, de valószínűleg a tanács, az országgyűlés meghallgatásával az ispáni rendből ispánokat, kiket, mintahogy törvényei szólnak, el is mozdíthatott. Az ispánrend árpádkori utódainak dicséretére legyen mondva, hogy hazafias szellem hatotta őket át saját hatalmaskodó vérségükkel szemben is.

Úgy vélem, hogy az ispánok rendjének nemei az első foglaláskor a váraikon kívül saját részükre nem nagy területeket szállottak meg, egyrészt emberhiány miatt, másrészt a várak és a várakhoz csatolt birtokok őrzése és kormányzása eléggé elfoglalta őket; a vár jövedelmének reájuk eső részéből pedig elég jövedelmük volt; midőn azonban a királyok a várbirtokokat eladományozni kezdték, sokan igyekeztek valamelyik várbirtokot adomány útján megszerezni és így hamar fogytak el azok.

Azt hiszem, célszerű lesz példa kedvéért a Divék nemzetségnek általam ismert, de Karácsonyi által is részben ismertett múltjából felemlíteni, hogy ezen nemzetség vitézeivel a honfoglaláskor – minden arra mutat – Trencsén, Nyitra és Turóc vármegyékben az északi határszakasz védelmére telepdedvén le,¹ ezen megyékben várakat szállott meg vagy azokat építette. Karácsonyi két ilyen várat említ meg, az egyik a delzsényi vár Nyitra vármegyében, a divéki völgyben, a mai Dlzsín határában romjai ma is láthatók; a másik pedig a turócvisegrádi vár Turóc vármegyében, rommaradványai szintén megmaradtak. A delzsényi vár a XIII. században

¹ Mályusz Elemér: Turóc vm. kialakulása. 30-37. 1.

még létezett és a nemzetség kezén volt, valószínűleg a nemzetség határvédelmi hivatásánál fogva nem lett előbb elpusztítva; alighanem Csák Máté rombolta le. A turócvisegrádi várat azonban IV. Béla a nemzetség ottani birtokával együtt átvette.¹ Valószínűnek tartom, hogy a nemzetségnek határvédelmi hivatásánál fogva Trencsén vármegyében is volt vára, szintűgy bossányi és tőkésújfalusi birtokaik mellett a nyilramegyei kolosi vár hasonlóképen kezükön volt, mely utóbbi a vár birtokaival együtt – mint királyi várföld – adományozás útján a XIII. században egyházi kézre került és legutóbb közalapítványi birtok volt.

Az ilyen birtokokat és várakat hívták Szent István törvényei ispánságoknak és a királyok ilyeneket pusztítottak el.

A felesleges, csak a viszályokat támogató várak lerombolását nemcsak a már fent elmondott okokból tulajdonítom Szent Lászlónak, hanem azért is, mert a tatárdúlás idején a várak hiányáról nyerünk értesülést, tehát az előbbi sok erődített hely menhelynek már nem volt felhasználható, mert valamely okból már előbb elpusztultak. A Szent László és 1150, sőt mondjuk IV. Béla között uralkodott királyok közül ilyen erélyes lépésre Lászlón kívül csak egy lett volna még képes, ez Kálmán király; de ő inkább bölcselkedő, könyves király volt, ki ugyan vitézül forgatta a kardot, de az ispán-nemzedékek kezében lévő várak elvételére és lerombolására talán nem szánta volna el magát. Kétségtelen, hogy Szent Lászlónak a horvát sikereken kívül valamely nagy, marandó belföldi cselekményt tulajdonított az utókor, de az egyház is; szentté avatták, nevét dicsfény, elismerés övezte, kell, hogy olyasmit művelt, amiért megérdemelte a nagy tiszteletet. A sok fölösleges, az ország békéjét, nyugalomát veszélyeztető erődített helynek elpusztítása, megszüntetése és a vármegyék körüli intézkedései adhattak erre alapot. És midőn így cselekedett, nem tett egyebet, minthogy kiterjesztette a várak birlalóira is a közbiztonság biztosítása érdekében törvényeiben indított tevékenységét, ezekkel teljesen összhangban.

A várak a honfoglalás ideje óta állandóan országos köztulajdonnak, vagy mint akkor és mai napig mondták és

¹ Karácsonyi: A m. nemz. a XIV. sz. közepéig. 400. és köv. 1.

mondjuk, királyiaknak voltak tekintve; a várakat megszálló ispánrendű nemek Szent László idejéig nemzedékről-nemzedékre ispánjai voltak ugyan az illető várnak, de Szent László kezébe vette a várakat és azok ispánjait belátása szerint nevezte ki, amit utódai is folytattak.

A várispánságok további sorsáról Pesty Frigyes idézett munkája ad felvilágosítást.

X. Vármegyék.

Újabb történetíróink egyhangúlag Szent Istvánt tartják a vármegyei szervezet megalkotójának. Pesty Frigyes ugyan állítja, hogy a várispánságok más feladattal alakultak, semmint a vármegyék, de ő is Szent Istvánt ismeri el, a hagyományok alapján, mindkét intézmény megalapítójának.

Régi történetíróink között azonban akadnak, kik nem ezen felfogás hívei; így Bartal György a várszerkezet alakulását a honfoglalás koráig viszi mély belátással vissza és az előbbi fejezetben célom volt az ő igazát bizonyítani.

Mielőtt a vármegyék kérdésének taglalásába fognék, az újabb írók felfogásának jellemzéséül idézem a legnagyobb tekintélyű képviselőjüknök, Pauler Gyulának utolsó felfogását.

Szerinte «István, mint a német királyok, kezdettől fogva arra az álláspontra helyezkedett, hogy a magyar föld is az övé, a királyé».¹ Másutt még elmondja, hogy az országot, mint a saját birtokát, uradalmakra osztotta Szent István föl!

Alább ismét így ír: «István régi frankmódú grófságokat kontemplált, kerületeket, melyeknek összes lakossága egy királyi tisztviselőnek kormánya alatt állott volna, csakhogy e tisztviselőnek neve nem lett gróf, hanem a szláv spán», később a magyar szájban ispán, ami eredetileg törzsfőt jelentett, de a magyarok minden nagyobb hatalomkörrel bíró előljáróra alkalmazták, úgy mint mi most a legtágabb értelmezéssel mindenféle előlülöket elnököknek nevezünk. E spánoknak István jószágokat, birtokot, egy-egy uradalmat, lehet

¹ A m. n. tört. az Árpádházi kir. alatt. I. 23.

mondani, adott, hogy a jövedelmekből tisztók fejében bizonyos részt élvezzenek, a többit neki beszolgáltassák.¹

Ezeknek indoklásául a 47. jegyzetben felhossa, hogy «István egy megye valamennyi lakosát egyesíteni akarta» és hivatkozik a német comitatusokra, Szent István törvényeire, melyekről kizártnak tartja, hogy csak a várjobbágyok ügyeivel foglalkozzanak, a többiekkel pedig nem; hivatkozik végül a Legenda majorra, mely bizonyítja, hogy Szent István mindenkinek szóló törvényeket alkotott; tehát mind a három bizonyíték hivatva van tanúsítani, hogy a vármegyei intézménybe minden lakos be lett vonva.

Pauler tehát azt, hogy István vármegyéket állított fel, annyira bizonyítottnak látja, hogy nem tartja szükségesnek azt újból bizonyítani és nem látja szükségesnek az ellenkezőről tanúskodó Intelmek és törvények hitelét megdönteni; a lényeg bizonyítását ily módon elkerülve, lényegtelen hivatkozásokkal támogatja azt a feltevését, hogy a vármegyék intézményébe az ország minden lakosa be lett vonva. Az erre szolgáló háromrendű bizonyíték közül a német comitatusok említése azért értéktelen, mert nálunk comitatusokat Szent István nem alkotott és így nincs mit összehasonlítani a német intézménnyel.

De a legenda sem támogatja fejtegetéseit, mert a legenda nem azt mondja, hogy egyazon törvény alá esik az ország minden lakosa, hanem csak azt, hogy Szent István olyan törvényeket alkotott, melyek mindenkire kötelezők, vagyis kiterjeszkedett minden népréteg szükségleteire. Ami teljesen mást jelent, mint amit Pauler annak tulajdonít és ilyen értelemben a legendának igaza is van, mert láttuk Szent István törvényeiből, hogy az akkor létezett három néposztály, az ispánok rendje, a vitézek rendje és az alsóbbrendűek mindegyikéről intézkednek azok, de nem egyenlően, mint Pauler feltevéséből következtetni kellene, hanem a három osztályhoz képest különbözően. A törvény tehát mindegyikre kötelező volt ugyan, de azon megkülönböztetés szerint, melyet a törvény megállapít. A legenda tehát a helyes értelmezéssel inkább Pauler felfogása ellen, semmint mellette tanúskodik,

¹ Ugyanott 25. 1.

mert azok a törvények, melyekből senki és semmi sem lett kizárva, sem a vármegyéket, sem azokat a meseszerű idegeneket, akik, mint a vármegyék főnökei, a várbirtokokat adományba kapták, nem ismerik, szóba sem hozzák és így a legenda szerint sem léteztek, mert a legenda azt állítja, hogy a törvényekből semmiféle népréteg és intézmény kizárva nem lett.

Pauler azonban az ő álláspontjára nézve súlyosan hátrányos beismerést tesz akkor, midőn előző műveiben hangoztatott felfogását most már úgy állapítja meg, hogy Szent István a kerületeket «kontemplálta», azok lakossága egy királyi tisztviselő alatt «állott volna» és az összes lakosságot «egyesíteni akarta». Ebből következik, hogy szerinte a vármegyék létesítése a szent királynak nem sikerült és csak a várispánságok megalkotásánál maradt. Azonban szándékokat, melyek gyakran óráról-óra változhatnak, bizonyítani igazán nem lehet és nem érdemes, hiszen keresztülvitelüknek megkísérlése sincs bizonyítva, mert amit Pauler a kerületek főnökeinek adományozott nagybirtokokról mond, szintén meg nem állhat, mert egyetlen egy ilyen esetet sem tud felhozni és láttuk az ispánokról szóló fejezetben, hogy efféle idegenekről a törvényekben szó sincs, hanem csakis a régi ispánrendről. Hogy pedig a várispánságokat nem a szent király alkotta, az kétségtelen.

Akár így, akár amúgy fontoljuk meg a dolgot, a lényeges az, hogy Pauler tantételei sehogysen állanak meg és azokat az érintett beismeréssel, akaratlanul ugyan, de elejtette.

Ha egy olyan óriási tekintéllyel bíró egyéniség, aminő Pauler volt, esik a nagy tévedések sorozatába, akkor ezek a tévedések nagyszámú követőkre találnak és iskolát alkotnak; azok a természetes fejlődést nemcsak megakasztják, de kirtásuk is vajmi nehéz.

Többi történetíróink sem hoznak fel számbavehető bizonyítékot a vármegyéknek Szent István által történt megalapozásáról, mindössze megismétlik a Pauler által kifejtett elméletet.

Az a német vagy frank elv, hogy a magyar föld a királyé, vagy mint Pauler, Marczali és Erdélyi mondják, a király az ország földesura, mert az ország a királyjósága, Magyarországon

sohasem állott fenn és ennek ellentmond Szent Istvánnak a magántulajdon védelméről alkotott törvénye, az ispánok rendjének egész birtoklási és örökösödési joga, de ellentmond a szent koronának az ispánok ősi jogaiból kifolyólag kialakult tana is.

Dr. Illés József¹ a vármegyék keletkezését illetőleg a honfoglaláskor itt talált szláv zsupániákra gondol, melyekkel a magyarok nem törődtek és hagyták őket létezni; Szent István pedig szintén túrvén őket, ezzel «tette lehetővé annak (vagyis a vármegyének) országos megszervezetté kifejlődését». Ugyancsak Illés szerint a nyugatról, a bajorok felől gyakorolt befolyás a Gau-rendszert tartotta nálunk ébren. Tehát mind a két oldalról jövő idegen befolyásnak véli betudni a magyar vármegyék létrejöttét.

Mindez olyan feltevés, melyet nemcsak nem támogat valamely megállapítható tény vagy bizonyíték, hanem annak a magyar vármegyei rendszer kialakulásának története egyenesen ellentmond. A zsupániák a szlávoknál is a magyar vár-ispánságokból fejlődtek, a Gau-nak pedig semmi köze a mi megyeinkhez, ahogy különben Illés is elismeri a két rendszer közötti különbséget.

Hogy a magyar ispáni rendszer mellett a magyarok itt még valamely régi, az előbbi lakóktól visszamaradt intézményt is túrtek volna, ez teljesen ki van zárva és Illés ennek bizonyítását meg sem kísérli.

Miután Szent István nem alkotta meg a vármegyéket, így utódai között kell keresnünk azokat a királyokat, akiknek kezdeményezése alapján a vár-ispánságokból kialakultak a vármegyék, mert kétségtelennek tartom, hogy valamely törvényhozási intézkedések nyújtottak alapot arra, hogy egyes vár-ispánságok közül képződtek Jassú fejlődéssel ki a vármegyék.

Szent László törvényeit ismerem fel olyanoknak, mint amelyek nemcsak a vár-ispánságok számának apasztásához, hanem a vármegyék első, kezdetleges alapjainak letevéséhez is vezettek.

Miként az előző fejezetben kifejtettem, Szent László az

¹ A jogtört. kutatás módszertani követelése és a megyék eredete. 1912.

ott felsorolt okokból a még akkor létezett várak közül a feleslegeseket elpusztítva, csak a legszükségesebbeket hagyta meg, de azokat is oly módon vette saját kezébe, hogy élükre királyilag nevezte ki a várispánokat, miáltal véget vetett a várispánságok örökletes voltának. Erdélyben a kinevezést bizonyára ő bízta a vajdára.

Szent László előtt természetesen szintén nem lebeghetett a későbbi vármegye képe, mindössze a viszonyoknak megfelelő javítást igyekezett keresztülvinni és az ő vázolt intézkedései hozták létre azokat a várispánsági alakulatokat, melyekből utóbb a vármegyék kifejlődhettek.

Miután sok kisebb és megbízhatlan kezekben lévő várispánságot megszüntetett, valószínűleg még mindig 72-nél többet hagyott meg. Azok a fegyelmi büntetéseknek tekinthető eljárások, melyekre az előző fejezetben hivatkoztam, bizonyítják a kinevezési rendszer életbeléptetését.

Hogy ezek a kinevezések az ispáni rend megbízható és érdemes tagjai közül történtek, ezt az ispáni rendnek akkori nagy hatalma kétségtelenné teszi.

A comitatus, vagyis vármegye elnevezés Szent László korában még nem szerepel.

I. könyvének 18. f. említi a jövevény papokat, akik a püspökökhöz vagy ispánokhoz állottak be; az itt említett ispánok alatt nem érthetünk várispánokat, mert akkor a törvény őket a vár papjainak mondaná, hanem itt szó van az előkelő, nagyvagyonú ispánokról, kik az általuk alapított nemzetségi monostorok részére tartottak papot.

Provincia és districtus aligha jelent abban az időben vármegyét, hanem a várhoz tartozó ispánság területét. Azt vélem, hogy a mill. Törvénytár fordítói, midőn ezen kifejezéseket vármegyére fordítják, túlmennek azon a kereten, mint ameddig elmehetünk.

Ugyancsak helytelenek ítélem az I. tk. 29. f. 1. §. fordítását; «a comité suo» nem útitársat, hanem az ispáni rend egyik tagját jelenti, kinél a pap alkalmazva van.

Az I. tk. 40. fejezetében említett comes alatt aligha érthetünk várispánokat, mert valószínűleg a nemek tagjainak kellett abban az időben a tized beszédése körüli teendőket végezniök mert csak ők, kik poroszlókkal is birtak, tudtak ilyen ügyek-

ben, rendszeresített vármegyék és teljesen kialakult várispán-ságok hiányában, sikerrel eljárni,

A II. tk. 11. fejezetében nobilisekről, nemesekről beszél; ezek az ispán-rend azon tagjai lehetnek, kik váraikat már elvesztették és garázdálkodásaikra szigorú büntetés lett ezen törvényben is szabva. Ugyanez áll a III. tk. 12. fejezetében említett nemesekről; hogy pedig ezeknek poroszlójuk volt, ezt ezen fejezet tanúsítja.

A 13. fejezetben a bitang jószágról intézkedvén: azt «ad civitatem eiusdem provincie» rendeli behajtani; a 20 f. pedig szintén civitast mond. A fordítók ezen kifejezések alatt vármegyéket értenek. Azt hiszem, hogy ez nem megfelelő fordítás, mert vármegyéről akkor még nem beszélhetünk, csak későbben, midőn a Szent László által megindított újíto intézkedések továbbfejlődtek, tehát Kálmán király idejétől fogva lehet vármegyéről szó.

Azt, hogy már Szent László az országgyűléseken megjelenő nagy tömegeknek és a töméntelen panasznak a vármegyékbe való elterelésére gondolt volna, szintén nem merem feltételezni. Szerintem ő kizárólag a sok várban tanyázó ispánoknak és társaiknak a közbiztonság érdekében való kizavarását célozta, ami a közbiztonság megvédésére hozott törvények egész irányából tűnik ki.

De következtethető ez Kálmán király törvényeiből is, ki már nem volt kénytelen a vétségek büntetését⁵¹ súlyosítani, sőt azokat enyhítette és nagy lépéssel, bátor intézkedésekkel kísérelte meg a vármegyék megalakítását, kifejlesztését. Kálmán bölcsesége már belátta, hogy alaposabb újításokra van szükség, mint aminőket Szent László törvényei eszközöltek. Ő már egyenesen a vidéki központokba, a püspöki székhelyekre kívánta a nagy tömegpanaszt és a panaszokkal a nagy tömegeket is irányítani és ezzel elérte volna az országgyűlés tehermentesítését is.

I. törvénykönyvének 2. fejezete így szól:

«Mínthogy a mi népünk sokszor hol az utazás nagy nehézségei miatt, hol szegénységétől felettébb terhelttévén, akármi ügyében-bajában a királyi udvarhoz nem mehet, rendeltük, hogy esztendőnként kétszer, úgymint Filep Jakab apostolok ünnepekoron és szent Mihály nyolcad napján min-

den püspökségben zsinatot tartsanak; és arra úgy az ispán, mind az ispánok, mind más egyéb tisztet és hatalmat viselő előljárók gyülekezzenek a püspökhöz; a hová valaki, bárha pecsét nélkül idézve is, el nem jövend, perét veszti».

A törvényben «tam comes, quam comités» van mondva, ami kétségtelenül azt jelenti, hogy a püspöki székhelyen lévő ispán és az ispán-rendnek az egyházmegye területén lakozó tagjai, más előljárókkal együtt kötelezve lettek a püspökök és ispánok zsinatján megjelenni. E részben a törvénytár magyar szövege kiegészítésre szorul.

Kálmán király a kir. udvarhoz való utazás nehézségeivel és a szegénységnek az eddigi gyakorlat által történő megterhelésével indokolja a vármegyék életrehívásának első komoly kezdeményezését. Az egyházi méltóságoknak tevőleges bevonása következtében a püspökök és az ispánok zsinatának nevezi (24. fejj.) az intézményt, mely zsinatokat, a püspökségek egész területére kiterjedő jogkörrel, a püspöki székhelyeken rendelt megtartani.

Ezen törvényben ismét elmarad a Szent László által kezdeményezett megkülönböztetése a várral bíró és a várral nem bíró ispánoknak, midőn az utóbbiakat Szent László nemeseknek nevezte; Kálmán alatt az ispánrendből származók valamennyien ismét ispánoknak nevezetnek, úgy, miként Szent István idejében sem volt a comesen kívül más elnevezés. Azt kétségtelennek tartom, hogy az országgyűléseknek a tömegektől és az ott emelt panaszoktól való tehermentesítése is lebegett Kálmán királynak és törvényhozóinak szemei előtt és bizonyára az ilyen kísérletekkel való elégedetlenség indította a servienseket arra, hogy az országgyűléseken való megjelenési és panaszemelési joguknak fenntartása és biztosítása érdekében kieszközölték ezen jogaiknak az aranybullába és a többi vonatkozó törvényekbe való felvételét.

A zsinat elé utalt fontosabb ügyek az ispáni nemekből származó ispánok közötti versengés (7. f.); egymással vagy népeikkel való civódások (13. f.); két apátúr közötti perek; a király vagy a herceg nagyobb tisztet viselő főszolgáinak perei. Azok alatt a bírák alatt, akiket a 10. f. a zsinaton való megjelenésre kötelez, csakis a kadarokat érthetjük; miután ezek választott bírák voltak és maga az intézmény az ő válasz-

tóik előtt nem lehetett népszerű, így Kálmán király törvénye jónak látja büntetés fenyegetésével kötelezni őket a zsinaton való megjelenésre.

Kálmán törvényében a következő fejezetek említik a vármegyéket.

11. f. «Ha a király és herceg nagyobb tisztet viselő főszolgái akár egymás között, akár előbbkelőkkel viszálnak és megvetésből bírások eleibe nem mennek, a megyés ispán a bíróval vizsgálja meg ügyöket.»

12. f. «A herceg főszolgái, kik a király megyéjében vannak, és a király főszolgái, kik a herceg megyéjében vannak, perlekedjenek az ott való ispán és bíró előtt, a kisebb tisztbéliek pedig a bíró előtt.»

36. f. «Mikor a király vagy a herceg valamely megyébe bémegy, adjon a megye hadra való lovat alája stb.»

37. §. «Akármely ispán megyéjébe ránduljon a király, ottan két megyei bíró kísérje és ezek igazítsák el emberséges módon a nép között való egyenetlenségeket; és őket, ha ellenek zajdul a népnek panasza, ítélje meg a nádorispán.»

Úgy vélem, hogy azok a megyék, melyekről ezen törvényfejezetekben szó esik, az egyes püspökségek – tehát az egész egyházi dioecesis – területét magukban foglalták és a megyei ispánok az így létesített egész területnek voltak a zsinat világi főnökei. Ehhez képest az ily megyében létezett összes várispánságok a törvényben megállapított igazságszolgáltatási ügyekben a zsinat, illetve a megyei ispán alá tartoztak. Egyéb ügyekben azonban függetlenek maradtak és kudarjaikat is megtartották, amiről az okiratok tanúskodnak,

Ezen felfogásomat támogatja az aranybulla cikkelye:

«A megyés ispán a serviensek jószágán ítéletet ne tegyen, hanem pénzt vagy tizedet illet a dolog.

A megyei várispánok egyáltalában senkit ne ítéljenek, hanem csak a magok vára népét».

Az elnevezésekre nézve állítom, hogy midőn Kálmán király a püspökök és ispánok zsinatjait létesítette, az egy-egy ilyen zsinathoz tartozó várispánságok összeségét a püspöki egyházmegyék mintájára megyéknek, dioecesis, az ispánságok területét pedig ismét egyházi mintára parokhiáknak nevezte el. Az előzőleg már az ispánokról használatba vett latin

comitatus elnevezés a diocessissal szemben végül is uralomra jutott és a görög *μερῆς, μερίδος* szóból, ami részt, darabot jelent, mint a zsinati megye része, kapták a megyék nevüket. Nálunk 1093-ban «megaia», 1208-ban «megeye» és 1217-ben «mege» alakban találjuk a szót írva.¹

A medza szóból tehát a megye neve sem származhatott, mert hiszen mikor a megye szó nálunk már előfordul, a megyék és egyházmegyék határainak kifejlődéséről még szó nem lehetett. A tót medza pedig határt, mesgyét jelent.

Midőn II. Endre király 1214-ben azt írja a pápának, hogy «quem etiam nuper a nobis licentiatum peregrinationis causa, supra honorem sibi debitum, extra regnum, cum comilatu duorum episcoporum, Geuriensis et Vesprimiensis, conduci fecimus», ez alatt azt kell értenünk, hogy a király az illető főpapot az ország határán túlra a győri és veszprémi püspökségekben levő várispánsági megyék vitézeivel kísértette el.²

Ezen oklevél tanúsítja, hogy 1214-ben a püspökök és ispánok zsinatának intézménye még fennállott, sőt az intézmény későbbi szerepléséről is vannak adataink; 1288-ban Bene ispán, a várispánsági seregnek őrnagya mondja, hogy serege «comitatus tamen diocesis Barana»-hoz tartozik.³

Dr. Gábor Gyula idézett művében az Anjou-korból is hoz hasonló eseteket fel, melyek közül érdekes a Gömör megye ispánja és bírótársai által 1344-ben kiállított okirat feje: «Comes Parochiae Gumer ac quatuor iudices nobilium de eodem».⁴

A várispánságokat és ezen zsinatokat kell a vármegyék előkészítőinek vennünk, melyekből a vegeyesházi királyok korában fejlődtek ki a vármegyék. Ha azokat Szent István király hozta volna életre, akkor Kálmán királynak nem lett volna oka és módja a többszázadra kiható püspöki és ispáni zsinatok intézményének megalkotásához fognia.

¹ Magyar oklevélszótár. 1902-1906.

² Fejér: God. dipl. III. 1. 166. 1.

³ Anjou-kori okirat. I. 40. 1.

⁴ Fejér: Cod. Dipl. IX. 6. 11. 1.

XI. Hadifoglyok és szolganépek.

A letelepedés után a magyaroknak igen nagy gondot okozott a lakosságnak rendkívüli gyér volta, mit a régi lakosság kiűzése és elmenekülése idézett elő; képtelenek voltak földjeiket megmívelni és ez lehetett annak is az okozója, hogy az első letelepülésnél a nemek kis területeket szállottak meg, úgy hogy igen nagy területek maradtak, mint nemzeti tulajdon, a király kezén; nem volt sem munkáskezűk földjeik megmívelésére, sem állatorzójuk, sem iparosoknak, kereskedőknek való népük, mert miként Konstantin mondja, a honfoglaláskor az itt talált lakosságot kiűzték,¹ nagy részük magától elmenekült; ha ellenszegültek, mondja Kézai, leölték őket, úgy hogy az ország néptelenné vált, pedig előbb is májritka lakosságú volt.

Piligrin passauai püspöknek, ki VI. Benedek pápa útján a magyarok fölötti egyházi főhatóságot igyekezett elnyerni, a pápához 974-ben intézett jelentésében az foglaltatik, hogy Magyarország lakosságának nagyobb részét tették ezen időben ki azok a keresztények, kik a világ minden tájáról mint hadifoglyok lettek odacipelve: «Christiani autem, quorum maior pars populi est, qui ex omni parte mundi ilmc tracti sunt captivi».² Tehát az a néhány százezer hadifogoly, kiket a világ minden tájáról a magyarok hazacipeltek, Piligrin szerint az ország lakosságának nagyobb részét tette ki, ami bizonyítja a régi lakosság távozását.

Még van erről egy másik erős külföldi bizonyítékunk; Csehországnak 1039-ben hozott törvénye bizonyos bűnök elkövetőinek Magyarországon való eladását rendelte el. Tudták tehát, hogy itt van rájuk vevő.

A magyarok azonban távolról sem voltak az egyedüliek, kik az előbbi lakosságot kiűzték úgy, miként őket üzték ki Etelközből a besenyők. Hasonlóan jártak el a szlávokkal a németek is, kik Lausitzból és Brandenburgból az összes lakosságot kikergették.³

¹ A m. honf. kútfői. 113. és 122. 1.

² Dr. Marczali Henrik: A m. tört. kútfőinek kézikönyve. 58. 1.

³ Th. Lindner: Weltgeschichte. II. 254.

A lakosságban való hiány volt az okozója annak, hogy Szent István Intelmeiben a soknyelvű országot dicsérte, mert óhajtotta az idegenek bejövetelét és királyaink a vendégek betelepülését lehetőleg könnyítették; Kálmán király a régi lakosságot hívogatta vissza és törvényileg biztosította régi földjeiknek a lehetőséghez képest való visszaadását, mely törvény így szól:

«I. k. 19. f. A régi lakosok, akiket kiűztek, ha másutt földjük nincsen, térjenek vissza.

1. §. Mindazonáltal, ha földjeik monostoroknak avagy egyházaknak adtak és ők mást bírnak, abban maradjon a dolog».

Ebből láthatjuk, hogy a honfoglaláskori lakosság helye Kálmán idején még pótolva nem lett és földjeik, hacsak valamelyik monostor vagy egyház kezére nem jutottak, még mindig pusztán állottak.

Ugyancsak Kálmán király a 80. fejezetben így rendelkezett: «A szabad jövevények, mint a tótok és más idegenek, akik másnak a földjén munkálnak, csak az ő szabadságukért adjanak dénáradót; ennek felette egyéb dénárokat valami munkáért, senki ne vegyen rajtuk». Lehetőleg könnyítette tehát a jövevények helyzetét, kik leginkább szlávok voltak.

Árpádházi királyaink azonban, miként különösen IV. Bélánál¹ látjuk, legszívesebben fogadták a keletről jövő rokonépek, a kunok és besenyők letelepülését és azt lehetőleg előmozdították, tették ezt bizonyára azért, mert azok a magyar elemet szaporították; tudom, hogy léteznek, akik nem hiszik, hogy azokban az időkben ilyesmire is figyelemmel voltak a királyok, de ezeknek ajánlom, tanulmányozzák azt a lelkes magyar érzést, mely az Árpádházi királyainknál és az akkori magyarságnál megnyilvánult és akkor igazamat elismerik.

Azok a kiterjedt vidékek, melyek főleg a hegyvidékeken, ahova a magyar, úgy látszik, nem szívesen költözött, a nép kiűzése következtében lakatlanul álltak és azoknak későbbi betelepítése idézte elő Paulernél azt a felfogást, hogy azok még érintetlen ősi rengetegek voltak; pedig nem úgy van; ősi, emberlakta helyek voltak ott nagyszámban, amit a leletek és a kurgánok stb. bizonyítanak.

¹ Rogerius mester Siralmas éneke.

Őseink Etelközből rabszolgákat, foglyokat aligha hoztak magukkal; egy menekülő nép nem tud foglyokat cipelni, mindegyik örül, ha a saját és családjá életét, a hosszú utón bizonyára úgysis meggyérült ló- és marhaállományát, podgyászát meg tudja menteni. A sok asszony, gyerek, a nagy tömeg ló és állat őrzése, megvédése és táplálása elég gondot okoz, nemhogy még gyakran ellenséges érzületű foglyokra is gondot viseljenek. A krónikákból tudjuk, hogy későbbi időkben megtörtént, hogy a foglyaikkal visszahúzódó magyarokat foglyaik megtámadták és sokakat leölve, elmenekültek.

Arra is kell emlékeznünk, hogy a magyaroknak utolsó, a bolgárok ellen viselt hadjáratuk alkalmával gyűjtött nagyszámú hadifoglyaikat követelődzésükre a görög császár magához váltotta és azokat a bolgároknak visszaadta;¹ de a támadó besenyők is sok foglyukat vihették el, úgyhogy aligha is rendelkeztek ilyenekkel és legfeljebb alig számbavehető számút hozhattak magukkal. A Kiev felé történt előnyomulás sem lehetett alkalmas foglyok gyűjtésére; sohasem tudhatták, mikor támadják vagy a szlávok, vagy a besenyők, vagy a kunok őket meg; ilyen helyzetben a hadifogoly terhet képez és veszélyt hozhat.

A veszély elhárítására való törekvés vezette őket abban is, hogy az új hazából az ott talált lakosságot kiűzték; hiszen őket magukat is így űzték ki a besenyők eddigi otthonukból, az Etelközből.

Következett az Olaszországba való betörés, honnan már bizonyára hoztak magukkal szépszámú foglyot, sokáig időztek ott, volt idejük gyűjteni; ezek utódai lehettek az Árpád-kor elején már nálunk található olaszok, kik közül a legkorábbi települők a székesfehérváriak, esztergomiak, nagyváradiai és a Patak-mellettiei lehettek.

A Pannóniába való betörés idejére is célozva, Kézai egy rendkívül érdekes, az általam itt elmondottakat is megerősítő tudósítást vett fel művébe,² melyből az is kitűnik, hogy az általa vázolt események idejében igen sok hadifogoly volt az országban.

¹ A m. honf. kútfői. 107. 1.

² M. Florianus: Kézai. II. f. 65-67. pontok.

«Mivel azonfelül némelyeket érdekel, hogy kik az udvarnokok, várnépek és egyéb béresek, szabadosok és rabszolgák, kikkel egész Magyarország tele van, továbbá honnan veszik eredetüket, ezt is méltónak tartottam, hogy jelen munkácskámhoz függesszem.

Úgy történt, hogy a magyarok, amint Pannóniát birtokukba vették, a keresztény és pogány foglyaik közül, a népek szokása szerint némelyiket, akik ellenszegültek, legyilkolták, másokat, a derekabbakat, magukkal vitték a csatára és a zsákmányból valamelyes részt juttattak nekik, ismét másokat pedig különféle szolgálatokra alkalmazták és állandóan sátraik körül szokták tartani, ezen foglyok azután csupán csak az állattartás hasznából és zsákmánylásból éltek, mint a kunok».¹

Pannónia elfoglalásakor tehát a harcos és a munkás-kéz pótlására is gondoltak már; a derekasabbakat, megbízhatóbbakat a zsákmányból részesedő katonáikká tették, az egyéb munkára alkalmasakat pedig sátraik körüli munkára és állataik gondozására tartották meg, kik azután az állattartás hasznából és a zsákmányból nekik is juttatott részből éltek, mely részesedéssel magukhoz kötötték őket.

Hasonlóan jártak el a kalandozásoknál, melyeknek főcéljuk épen az országnak hadifoglyokkal való betelepítése volt; persze főleg a kisebb csapatok egyéb zsákmányt is igyekeztek szerezni, de a nagy hadjáratoknak leginkább a foglyok összeszedése volt a céljuk, azért menekült előlük mindenki, mert magukkal vittek férfit, asszonyt, gyereket, nemest, nem nemest, papot, szerzetest, keresztényt, nem keresztényt, bizonyára csak a betegek és öregek maradtak vissza. Szent-Gallenben csak egy félkegyelmű barát és egy befalazott ajtajú viskóban lakó tehetetlen nőremete várta be a magyarokat.

A tehetősebbeket azután megfelelő váltságdíjért elbocsátották és többször megtörtént, hogy nagyobb összegek ellenében lemondottak a további zsákmányolásról. Midőn pedig a magyarok a hitet és keresztységét felvették, beszéli tovább Kézai, a római egyház Géza fejedelemnek és Szent István királynak erős rendeletben adta, hogy foglyot többé ne zsákmányoljanak és miután foglyaik között sok a nemes ember,

¹ Császár Mihály fordítása. 68. 1.

keresztény foglyaiknak adják vissza szabadságukat. Minthogy azonban az ország igen tágas volt, lakosai pedig alig voltak, a nemzet a pápa kívánságához nem adta meg beleegyezését, minek következtében a pápa utóbb úgy rendelkezett, hogy a foglyok földet műveljenek és a föld terményeiből éljenek, mint más keresztények; azok a foglyok, akiknek nem volt földjük, a pápa kívánságáról értesülvén, saját szántukból vállalkoztak, hogy annyi bért fizetnek a földesuraknak, amennyit azok kívánnak.

Vagyis a nyugati országokban divatos hűbérrendszer behozatalát kérték.

A földesurak azonban ezután sem tették szabadokká foglyaikat, hanem egy részüket udvaruk szolgálatára rendelték, másokat pedig béreseknek használták; miután az udvari szolgálatra rendelt foglyoknak többsége szláv volt, szlávul udvornici nevet adták nekik és ebből jött használatra a magyarban az udvarnok szó. Mint Kézai mondja: «quos patrio nomine udwornicos vocauerunt». A szomszéd németeknél a szláv már sokkal régebben kedvelt rabszolga volt és a németek hozták divatba a rabszolgáknak sclavus elnevezését.

Kézai ezután folytatja, hogy a magyarok egy része a hit igáját nehezen tűrte, mert a zsákmányolásról le kellett szokniuk és hogy némileg kárpótolják magukat, a már meglévő foglyaikra súlyos munkát és terheket róttak. A püspököknek ez nem tetszett, hiszen nemcsak keresztények, hanem talán saját honfitársaik, véreik is voltak közöttük; szóvátették tehát ezt a pápa előtt, ki a püspökök hangos szavát meghallotta és midőn a jelenlévő követektől Szent István dicséretes életéről értesült, úgy mondják, ily szavakban tört ki: «Én csak apostoli vagyok, hanem ő valódi apostol! Rábízom ezért, hogy országának egyházait a saját belátása szerint rendezze és a foglyokat, akiket megvált, bírja egyedül ő».

Ez annyit jelentett, hogy a pápa a keresztény foglyok szabadon bocsátására, majd utóbb letelepítésükre irányuló kívánságát elejtette és Szent Istvántól mindössze egyesek megváltását kívánta, sorsuk rendezését pedig teljesen reábizta.

A nemesek csak kellenül engedtek Szent István akaratának, de a király és a püspökök kényszerítésére a keresztény foglyokat váltság ellenében a királynak átengedték; a király

a családos fogoly váltságdíját, házát is beleértve 100, a nőtlenségét 24 bizánci aranyban, vagy ugyanannyit érő szolgálatban állapította meg, mely áron a fogoly maga is megválthatta magát.

Ahány keresztény foglyot Szent István csak talált a magyaroknál, mondja Kézai, azokat mind megváltotta, azoknak a leszámításával, akiket az ország nemesei az egyházak birtokába adtak. A megváltottakat azután a király könnyebb szolgálattal várainak szolgálatára rendelte.

Azokról a foglyokról azonban «akik a pogány népekből kerültek ki, a pápa semmit sem mondott. Mert a szent-szék úgy akarja, hogy a pogányok alávetettjei legyenek a keresztényeknek. Ezért is ezen foglyokat (a pogányokat) uheg-eknek nevezik, mert az egyház minden egyes magyarnak megengedte, hogy ilyeneket bírjon és tartson». Bizonyára sojk pogány foglyot találtak a magukéi között és a pápa tilalma sem hatott, mert mint Szent László törvényéből kitűnik, újabb hadifoglyokhoz is jutottak.

A Kézai által említett uhegek a Szent László király III. deer. 2. fejezetében megnevezett szolganépekkel, kiket az Ilosvai codex törvény szövegében többesben ewnek (inek) találunk írva, ugyanazonosak, mert a reájuk vonatkozó törvény teljesen belevág a hadifoglyokról eddig mondottakba. Nagyföntosságánál fogva ezen törvenycikkelyt egész terjedelmében ide iktatom.

«Azt is parancsoljuk, hogy azon király követe hirdesse meg nyilván mindeneknek, nemeseknek és nem nemeseknek, elsöben a püspököknek, apáturaknak, ispánoknak, azután pedig a kisebb rendűeknek, hogy akiket a várak népeiből vagy az inek nevéen nevezett szolgáló népek közül Endre király és Béla herceg idejétől fogván és a Sarchas nevű bíró összeírása óta megtartóztattak, akárkik legyenek, azokat Nagyasszony napja ünnepén mind a király eleibe állassák.

1. §. Hogyha valaki ellenkezni talál, kétszer adja meg az árát; vagy ha valakinek mentsége vagyon, jöjjön a mondott ünnepen az udvarhoz és mentse magát.

2. §. Szinte azon ünnepnapon jöjjenek az udvarhoz azok is mindnyájan, akiket üzbégeknek mondanak; és valamit a király ítélőszéke végez rólok, annak utána abban maradjanak.

3. §. És akárki legyen, aki az elől mondott napon túl tartóztatna magánál valakit azok közül, akiknek akkoron elbocsátását parancsoljuk, adjon kétannyit érte és ötvenöt pénzzel fizessen a parancsolat áthágásáért; és ha valami gyanúság támadna felőle, mint ki a másét tartogatja, mert akit megtartóztatott, lopó és lator hírében áll vala, próbával igazolja magát. Ha vétkes leend, őt is mint lopót ítéljék meg.

4. §. Akiket közönségesen üzbégeknek nevezünk, akárki szolgálatában legyenek, Nagyasszony napján vigyék a király eleibe őket.

5. §. Amit ha valaki elmulatna, kétszer megannyit adjon érte és annakfelette bűnhődjék a törvényszegésért ötvenöt pénzzel».

Ebből a törvényből először is azt tudjuk meg, hogy a fejedelmi méltóság viselője, a karkász, hibás írással Sarchas, 1070 táján még működött, akkor még ezen név alatt ismerték és ő, vagy talán lehet mondani, hogy hivatala írta össze a várak népeit – bizonyára az alábbvalókat – és az ineket, kik ehhez képest reá voltak bízva, vagy mint Kézai mondja, az ő szolgálatára bocsátva, vagy még helyesebben, alája voltak rendelve.

Az in szóról, melynek többese eunek, inek, a Nyelvtörténeti Szótár adatai bizonyítják, hogy az szolgát, szolgálónépet jelent. Az uheg szó pedig valószínűleg elrontott eunek, de ezt döntse el a nyelvtudomány; a fenti szövegben az uheg egyenesen szolga értelemre mutat.

Ugyancsak megtudjuk a törvényből, hogy úgy Endre és Béla királyok, valamint az összeírás ideje óta újabb hadifoglyokhoz jutottak a magyarok; ezeknek és az üzbégeknek, mely néven a szökevény szolgákat nevezték, további sorsa fölött akar dönteni a király. Hogy mi volt az eredménye a törvény rendelkezésének, arról adat nem maradt, de ahogy Kézai még elmondja, az udvarnoki szolgálai viszonyt, melyben az ország nemesei foglyaik közül többet továbbra is benne tartottak, Kálmán király szüntette meg és valamennyi ilyen foglyot saját urasága alá vett, de egyes püspököknek adott belőlük; hogy pedig a nemesség az elvételt rossz néven ne vegye, a nemességtől az ő urasága alá jutott hadifoglyokat a nemesség érdekében választott nádor alá, «palatino regni, qui pro utilitate

nobilium preficitur», helyezte, vagyis remélte, hogyha az udvarnokokat a nemek által saját körükből és a saját érdekeik védelmére választott nádor alá helyezi, az elvételt kevésbé fogják nehezteni.

Kézai hitelét nagyban emeli, hogy tudósítása teljesen megfelel a már idézett Szent László-féle törvénycikknek; de Kálmán király I. törvénykönyve 77. fejezetében is találunk oly rendelkezést, mely a régi hadifoglyok és utódaik helyzetén lényegesen segített és melyet a Kézai által hivatkozott Kálmán-féle intézkedésnek tekinthetünk. Ezen törvény így szól:

«Magyar nemzetbeli szolgát, vagy akárkit, aki Magyarországon született, ha idegen nemzet is, avagy szolgálóleányt, kivéve a más tartományokból hozott más nyelven beszélőket, senki el ne adjon».

Tehát a külföldről hadifoglyokként vagy pénzért behozott, nem magyarul beszélő szolgák további adásvétele meg lett ezentúl is engedve, de a régi, már megmagyarosodott foglyokra és utódaikra nézve ez meg lett tiltva. Úgy vélem, hogy ezen törvény eredményezte a régi hadifoglyok végleges megtelepülését, magyar honosságuk kétségtelenné tételét és a kérdésnek a napirendről való lekerülését. Ez a törvény a keresztény és nem keresztény foglyok között többé különbséget nem tett, mert bizonyára pogány már nem volt közöttük.

Kézai szerint Kálmán király változtatta «oly sokfélékké» a béreseket, a szolganépet, és ez meg is fog felelni az igazságnak, mihez képest a korábbinak állított oklevelek hiteles voltának megbírálásánál ezt zsinórmértékül bátran elfogadhatjuk. Ez a sokfélévé változtatást úgy kell értenünk, hogy megállapította állandó foglalkozásukat, mert, mint a pápa is óhajtotta, figyelembe kívánta vétetni a foglyoknak nemes vagy nem nemes származásukat és ahhoz képest könnyebb vagy nehezebb munkára osztotta őket be. Egyes íróink ezt a besztást igazi kasztrendszerre fűjják fel, amitől igen távol áll; a mai ezerféle foglalkozási ágak sem tekinthetők kasztoknak. Különben igen hamar megszűnt ez a különbség.

Az ország minden részében találunk Udvarnok nevű községeket, melyek a királyok által a nemesektől megváltott udvarnokok telephelyei, kiknek soraiban Európának majd minden népéből kikerült hadifoglyok voltak találhatóak, ne-

mesék, úgy mint nem nemesek. A telepítést a pápa ösztönzésére, Kézai világos feljegyzése szerint, még Géza vezérlőfejedelem kezdte meg és Kálmán király fejezte be. Kézainak köszönhetjük, hogy ezen szép és részletes tudósítás reánk maradt.

Már említettem, hogy az udvarnokok, mint előkelőbb hadifoglyok utódai, a szabadok osztályába tartoztak, miről Szent István II. tk. 55. f. tanúskodik.

Az udvarnokok már Szent László idejében is a nádor bírósága alá tartoztak, miként Szent László III. tk. 3. f. ezt bizonyítja. Lehet, hogy már Szent István rendelte őket a nádor bírósága alá.

A többi alacsonyabbrendű várszolganép, a béresek, az inek és üzbégek a harmadik osztálynak voltak a tagjai, akik között a rabszolgák (úgylátszik az inek előbbi neve) nagyon hamar eltűntek, közéjük olvadtak.

Láthatjuk abból, amit a három osztályról, vagyis az ispánok, a vitézek és a polgári szabadok, valamint a szolgák osztályáról vagy rendjéről elmondottam, hogy mennyire téves Paulernak az az állítása, hogy a vezérlőfejedelmek idejében csak két osztály domborodott ki: a rabszolgák és a szabad magyarok osztálya és ezen «két elem között határozatlan tömeg gomolygott, melyből a kereszténység befolyása alatt mind újabb s határozottabb osztályok fejlődtek». Valamint annak nagy része téves, amit a nemesség kialakulására nézve egyesek feltételeztek.¹

XII. Bírák.

Szent László törvényeiben előforduló Sarchas bíró tekintetében semmiféle kételyt nem táplállok arra nézve, hogy az tényleg a régi Karkász (Karkchas) bíró volt, hiszen az összes régi törvénszövegekben Sarchas, Archas és Sarkas van írva.²

Pauler nem hisz a törvény szövegében és a Sarchast tulajdonnévnek tartja,³ miután pedig az ő álláspontja szerint a Karkász és a Kende egyugyanaz, már ezen az alapon is

¹ Pauler Gy.: A m. n. tört. az Árpádházi kir. alatt. I. 136. és 25. l.

² Mill, törvénytár jegyzete. 77. l.

³ Pauler: A m. n. tört. Szent Istvánig. 140. l.

lehetetlennek nézi a Karkász nevű bírónak az Árpád-királyok korában való szereplését annyival inkább, mert szerinte már Géza vezérlőfejedelem az ősi intézményeket megsemmisítette; ha tehát a karkásznak Szent István kora utáni előfordulását, működését elismeri, akkor a külföldi példák utánzásáról szóló egész elmélete romba dől. Az ilyen történelmi alappal nem bíró mesterséges elméletek sorsa, hogy az igazság legkisebb érintésére össze szoktak omlani.

Részemről nem találok okot, mely Pauler véleményeinek elfogadására indíthatna és pedig annál kevésbé, mert az a szerep, melyet Szent László törvényének tanúsága szerint a karkásznak kellett betöltenie, teljesen egyezik azzal a szereppel, melyet Kézainak krónikája szerint néhány évvel később Kálmán király a nádorra bízott.

A karkásznak összeírása, melyről a törvény beszél, még Szent László uralkodása, tehát 1077 előtt történt; mert ha az ő uralkodásának idejében történik, akkor a törvény arról más szavakkal emlékezett volna meg; ugyanezen okból Endre király alatt sem történhetett, hanem csak 1060-1070 között.

Az az egyugyanazon hatáskör, mely a Konstantin császár által a magyarok harmadik fejedelmi méltóságának helyére helyezett karkász és a nádor részére volt kijelölve, indít arra, hogy a karkász utódjának tartsam a nádort, kit Szent László idejében a közszájon már nadernek nevezhettek, mely név a XVI. század elején használt legrégebb alakja a nádor szónak.

Mióta a latin nyelv és írás használatba jött, tehát Szent István idejétől, a latin neve comes palatii, mely nevet azért kapta a nádor, mert állása külsőleg körülbelül megfelelt a külföldön így nevezett méltóságok állásának, de lényegileg a jogkört illetőleg semmiféle hasonlatosság a külföldi és a magyar méltóságok között nem volt.

A Karkász bíró eljárásának és Szent László illető törvényének kelte között, melyet uralkodásának végére helyezhetünk, letelt időt hozzávetőleg 25-30 évre vélem tehetni és ez az idő már elég volt arra, hogy jóformán megfeledkeztek nevérol és úgy szerepeltetik, hogy «a Sarchas nevű bíró», holott a következő 3-ik fejezetben, egy más ügyben, palatínus comesnek nevezik a nádort. Az emberi emlékezet feljegyzések nélkül nem is szokott sokáig tartani.

Egyébiránt ahogy megállapítottunk tekintjük az ispán (comes) név jelentését és az ispáni osztály mibenlétét, akkor már nem lehet kételkedni az ispánok, vagyis a nemek főbírójának állandó fennállásában és a kérdéses szöveg sarchasának kilétében. A legelőkelőbb osztály nem maradhatott főbíró nélkül.

Említettem már, hogy a karkász az ispáni nemek által volt választva és azoknak képviselője volt a vezérlő fejedelemlél, úgy ahogy Kézai mondja a nádorról, «akit a nemek érdekében választanak». (Palatino regni, qui pro utilitate nobilium preicitur.) Hogy pedig Szent István előtt is választva lett, ezt bizonyítja az örökletesség ismervének, a névnek ragadványnévként való használatának teljes elmaradása. Az örökletes méltóságok, a kende, a gyula, átragadtak azokra a családokra, melyekben az öröklés fennállott; ami a karkásznál nem fordul elő.

Azt pedig, hogy a nemek képviselője volt, nemcsak a későbbi fejlődés, hanem az is bizonyítja, hogy a gyula lévén a törzsvezérek képviselője, a nemeknek is kellett a vezérlőfejedelem oldalán képviselővel bírniok, ami épen a legfőbb hivatása volt.

Ezen bizonyítékokat elégségeseknek tartom arra, hogy a karkászt a nádor elődjének ismerjem fel. Ezen állításom megalapozása sokkal erősebb bizonyítékokon nyugszik, semmint a nádornak minden bizonyíték nélkül, elméleti okoskodással, külföldi példára történt beállítása.

Mindezekhez képest a régi magyar fejedelmi karkász és a nádor egyugyanazon főméltóság, vagyis a karkász utódja a nádor. Hatáskörük nemcsak az udvarnokok dolgában volt egyenlő, hanem az egyik úgy volt képviselője a nemeknek és ebből folyólag őre a törvények, a szokások uralmának, mint a másik; az ispánok, vagyis a nemek főbírója volt az egyik, az volt a másik is; szent István idejében latinul palota-ispánnak nevezik, a későbbi időben palatínusnak; rangjuk is egyezik, a karkászok fejedelmi méltóság voltak, a nádorok mindenkor szintén a legelső méltósága voltak az országnak. Kézai szerint a nemesség érdekében, tehát általuk lettek választva; későbbben is a nemesség választása útján jutottak magas állásukba.

Nem volt tehát a nádor, mint egyes íróink annyira hangoztatják, az egyszerű udvari palotaispán, kit Szent István valamelyes külföldi példára állított oda, mint egy ministerialis udvari tisztviselőt, távolról sem volt az; ő az ősi magyar fejedelmi karkász méltóságának, a jogszokások őrének megválasztott folytatója volt.

Nem hiszem, hogy a karkásznak a több írónk által reá ruházott kadar lett volna a magyar neve; reá vonatkoztatva ezt az elnevezést nyelvemlékeinkben egyetlenegyszer sem találjuk; de igenis sokszor olvasunk a XVI. században a naderispánról. Tinódi, Verbőczy, Valkai és mások írják így: 1504-ben és 1511-ben nadrespan és nadryspan; 1517-ben nadrospan; 1526-ban nadrespan; azonban 1554-ben már nadorespan név alatt fordul elő.¹ Tehát csak későbbben kapja a szó a nádorispán alakot. Így bátran tekinthetjük a naderispán alakot olyannak, mely a XVI. körül és így valószínűleg korábban is a magyarban használatos volt.

Konstantin császár azonban görögösen a karkchás alakot használja.

Ehhez képest a karkász és a nader nevek közül az egyik, de lehetséges, hogy mind a kettő velünk jött az őshazából, a kazár, török, perzsa szomszédságból, onnan, ahonnan a kende, gyula, bán és ispán elnevezéseket is hoztuk. Egy azonban feltétlenül biztosnak vehető, hogy ezek a szavak nem szláv eredetűek. A karkászról e részben szó sem lehet, a nader alaknak pedig nem lehet köze a nadvornikhoz, mert azt ebből származtatni nagyon erőltetett volna.

Ezekkel a fontos kérdésekkel már Fraknoi Vilmos részletesen foglalkozott² és ő is igyekezett Prayra és Bartalra hivatkozva bebizonyítani a nádori intézménynek, valamint a nádor szónak ősi eredetét. Szerinte a gyula és a karkász volt a nádori állás csirája. A nevet illetőleg pedig felhossa, hogy a perzsáknál és médusoknál a davar szó bírót jelentett és szerinte a kadar és davar rokonszavak. Azt is vitatja, hogy a nádor szóban a nagy szó okvetlenül bent van.

Ha ez így volna, amit csak a nyelvészek dönthetnek el

¹ Magyar Nyelvtört. Szótár és Magyar Oklevélszótár.

² A nádori és országbírói hivatal. 1863.

vagy legalább véleményezhetnek, akkor a nádor nagyórt is jelenthetne, a nádort a fejedelem, majd a király ellenőrzése körül megillető legfontosabb tisztéről¹ véve az elnevezést. Tudjuk, hogy az őrt ewrnek és érnek is írták.

Ezek után még egyes Árpádkori törvények vonatkozásaira kívánok kiterjeszkedni.

Szent István intelmeinek előljáró beszéde a főbírószágot, mely csak a nádoré lehetett, közvetlenül a király után helyezi és mindenestre az általa és utódai által ismételve említett principesek közé lett sorolva, így szent László III. tk. 15. fejezete szerint az ő törvényének megszegése is büntetéssel járt.

Az egyházi személyeknek Kálmán király I. sk. 14. f. szerint pecsétet, idézést a nádor nem küldhetett.

A nemeknek valamely pénzét kezelte, mert a követek költségeit Kálmán király I. tkv. 36. f. értelmében ő fizette ki.

Kálmán király I. k. 37. f. így szól:

«Akármely ispán megyéjébe ránduljon a király, ottan két megyei bíró kísérje és ezek igazítsák el emberséges módon a nép között való egyenlenségeket; és őket, ha ellenek zajdul a népnek panasza, ítélje meg a nádorispán». A megyei bírónak tehát a nádor felettes bírójuk volt.

Az aranybulla a nádor nagy jogát, akirály ellenőrzését, mely odáig az Intelmeken kívül csak a hagyományos gyakorlaton alapult, törvénybe iktatta.

Azok a vidéki bírósági közgyűlések (proclamata congregatio), melyeket a nádor eleinte csak a nembeliek peres ügyeinek elintézésére királyi parancsra a helyszínére időnkint összehívott és melyekről számtalan okirat beszél, bizonyára már az aranybulla előtt is szokásosak voltak.

Nem lévén céлом a nádori állás további fejlődésével foglalkozni, áttérek a vitézek és a szabadok bíróságaira.

A Névtelen szerint, miként Zoltán vezérlőfejedelem idejéből említettem, már 907 körül több rektor lett választva; Kézai és a Képes Krónika pedig a Torda-nemből régebben választott kadart szintén rektornak mondja és így joggal vélem feltételezni, hogy a rektorok és kदारok egyazon bírói

¹ V. ö. Timon Ákos: M. alkotmány és jogtört. 692. lap.

személyek, kik választás útján jutottak állásaikba és kétségtelennek tartom, hogy ezen bírói intézményt ősünk az őshazából magukkal hozták, hiszen a legkezdetlegesebb műveltségi fokon álló népeknél is találunk bírakat, kellett tehát a magyaroknál is lenniök, főleg miután nem álltak a műveltségnek olyan alacsony fokán, mint azt íróink egy része állítja.

Miután a nemek bírása a karkász, a nádor volt, így a kádarak csak a vitézi rend bírái lehettek, ahogy Kézai mondja, a kajdar bírót azért választották, «hogy bíraskodjék az egész sereg felett». A nemek férfitagjainak száma legfeljebb ha egy-huszadrészét tette ki a vitézi rend férfainak és így míg a nemek részére egy bíró, a karkász elegendő volt, addig a vitézi rend részére sokkal több kadar kellett; láttuk is, hogy Zoltán vezérlőfejedelem idejében számukat szaporították és későbbben is állandóan több, így a vármegyék kialakulása után minden vármegyében négy szolgabíró lett választva, mert a szolgabírakat tartom a kádarak utódainak. Nézetem az, hogy a szolgabíró nevet azért kapták, mert midőn a belyegzőbírakat (biloch) IV. Béla megszüntette, az odáig ezek ítélkezése alá tartozó alsóbbrendű várnép és szolganép feletti ítélkezés szintén a kádarakra lett bízva és valószínű, hogy a kádarak már előbb kezdtek a szolganéppel foglalkozni, mert feltűnő, hogy az aranybulla a nádor ítélkezési jogát erősen kiterjesztette és ez nem maradhatott hatás nélkül a kádarak ítélkezési jogára sem, főleg mert ezek hatásköréből nagy tömeg esett el.

Szent István intelmeinek 5., 3. §. a kádarakra is vonatkozik, mert ők szintén azon bírák közé tartoztak, kikre bízva volt, hogy törvény szerint igazítsák az ügyeket el.

Ők lehettek azok a bírák, kik Szent István törvénye (II. 2., 2. §.) szerint hivatva voltak az ispánokkal és az egyház előljáróival egyetértésben igazságot tenni.

Szent László következőleg kötötte a kádarakat megyéjük-höz (III. 16.):

«Minden bíró a maga kerületében (parochia) ítéljen, azaz senki a bírák közül az ő ítélkezési területén kívül¹ ne bíraskodjék».

¹ Ezt a fordítást megfelelőbbnek tartom a Mill. Törvénytár fordításánál, mely nem elég világos.

Tudjuk, hogy azokban az időkben más országokban sem volt még a világi és egyházi bírák között az illetékességi jogkör megvonva; csak jóval későbben kezdett az kialakulni és még sok bírászkodási ügyben adtak beleszólási jogot az egyháznak, melyekben későbben szava nem lehetett. Ennek kell tulajdonítanunk a hatásköröknek azt a lényeges összekeveredését, melyet különösen a Kálmán király idejében alkotott törvényekben észlelünk.

Kálmán király rendelkezése szerint (I. 2.) minden püspökségben a püspöknél évenként két zsinatot kellett tartani, melyen az ispán, vagyis az ottani vár ispánja és az ispáni rend (a nemek) tagjai, valamint az egyéb hatalmat és tisztet viselő előljárók a bírákkal együtt összegyűlni tartoztak; a meg nem jelenő bíró, tehát a kadarok, büntetéssel sújtattak. (I. 10.)

A zsinat hatáskörébe lettek utalva a két ispán (ispáni rendbeli) közötti versengésből eredő ügyek; a két apátúr közötti perek; a király vagy a herceg nagyobb tisztet viselő főszolgáinak és udvari papjainak ügyei, mert a törvény szerint személyeikhez méltatlan lenne alábbvaló bíró eleibe állaniok. (I. 7., 8. és 9.)

Ki van mondva, hogy a püspökök és az ispánok zsinatán meg nem jelenők marasztaltassanak és ugyancsak Kálmán király törvényileg inti a püspököt és ispánokat, hogy amikor a szokott módon egybegyülekeznek, vigyázó gonddal, nagy szorgalmatossággal fontolgassák az igazság mérőserpenyőjét, nehogy gyűlölségből az ártatlant elkárhoztassák vagy kedvességéből a bűnösnek pártját fogják. (I. 24.)

A törvények szerint úgy a püspök, mint pedig a főesperes is hivatva voltak majd súlyos, majd könnyebb esetekben büntetéseket szabni ki úgy, ahogy az egyik fejezet (50.) mondja: az ő tetszésük és a kánonok rendelkezése szerint lássák meg az ilyen gonosz cselekedeteket.

Így utaltattak büntetésre püspök elé az apagyilkosok és más súlyosabb gyilkosságok esetei.

Ellenben a kisebb emberölések eseteinek a főesperes és a világi bíró (kadar) együttesen lettek a bírái, kik a kiszabott bírságnak kilenced- és tizedrészén osztoztak. (I. 50.)

A magzatelhajtó asszonvok a főesperes előtt vezekeltek. (I. 58.)

Az asszonyablókra a püspök vagy a főesperes látott törvényt. (I. 59.)

A bűbajosokat a főesperes és az ispán (megyei) elé kellett állítani.

A paráznákra a püspök vagy a főesperes mondottak törvényt. (61.)

Miután az apagyilkosoknál és gyilkosoknál, kik a püspök ítéletére voltak bízva, a törvényben az egyházi kánonokra történik utalás, szóbakerülhet a szentszék közreműködése is, mire nézve egyéb adatunk nincs.

Kálmán király rendelkezése szerint a megyékbe kiutazó királyt az illető megyei ispánon kívül két megyei (mega) bíró is köteles kísérni. Ami természetesen ki nem zárta azt, hogy már akkor négy bírója volt a megyének.

III. Endrének 1291. évi hitlevelében (5. pont) elő lett írva, hogy a megyei ispán ítéletet csak négy bíró közreműködésével hozhat és adhat ki és a megyében ítélkező nádort az ispánon kívül négy bíró tartozik kísérni.

Az aranybulla 5. cikkelye értelmében a vitézi rend kivonta magát a megyei ispánnak és bíráinak bírói hatalma alól, «a megyei ispán a serviensek jószágain ítéletet ne tegyen, hanem ha pénzt vagy tizedet illet a dolog». Tehát ezen két utóbbi jogkört illetőleg a vitézek továbbra is a megyei ispán és a kadarok alá tartoztak, szemben a saját önálló jogkörrel bíró ispánokkal (nemesek).

A vármegyei ispán és a megyei bírák (kadarok) közötti viszony az idézett törvényekből tűnik ki; együtt ítélkeztek a kadarok az ispánnal, az ispán mintegy előlülőjük volt. Jóval később, midőn már az alispán jogköre kifejlődött, az lett a bíróság vezetője; akkor az alispán úgy, ahogy a nádor a nemesek által volt választva, a szolgabírák is; az alispán volt ezek előlülője és pedig ítélkeztek a közgyűlésen a vármegye közönségének színe előtt; ez lehetett a formája a fejevári országgyűléseknek is, hol a király, illetve a nádor volt az országgyűlésre egybegyűlő nemeseknek az előlülője. Így alkottak törvényeket, kormányoztak és ítélkeztek. Tudjuk, hogy az angol parlament ítélkezési joga formailag ma is fennáll.

A kadarok főnöke eredetileg alighanem az országbíró volt, mert az Anjou-korban is ő volt a szolgabírák, a vár-

megyei hatóságok felettes hatósága;¹ a nádor nem lehetett az, mert ő 1222-ig csakis a nemek, vagyis az ispánok rendjének főbírája volt. Midőn a kadarokat szaporították, valószínűleg egyikük nagykadárrá lett és ezen állásból fejlődött ki az országbíró; de miután az országbíró a király kúriájához volt kötve, ezért is hívták a királyi kúria bírójának, a kadarokat felügyeletre csakhamar a sokat utazó nádor kapta és valószínűleg ezért is ment olyan könnyen a serviensek fölötti bíraskodásnak a nádorra való átruházása.

Azt hiszem, a kadar szó ősi formája a török kadi, ami bírót jelent.

A harmadik rendnek, a szolganépnek bírója a bilochus, a bélyegzőbíró volt; valószínűleg azért hívták úgy, mert a bizonyos vétségek büntetéseként akkor szokásos tüzesvassal való bélyegzést azon időkben nagyon sűrűn kellett alkalmaznia.

Az aranybulla 2. cikkelye így rendelkezik:

«A lopókat és a latrokat ítéljék meg a király bélyegzőbírái (bilochi), de ugyanazon megye ispánja láábanál», «ad pedes tarnen ipsius comitis».

Tehát csakis az ispán széke előtt ítélezhetett.

Sem a nádort, sem a kadarokat soha, sehol nem mondják királyiaknak, mert nem a király nevezte őket ki. Az országbíró is nem királyi bíró volt, hanem a királyi kúriának a bírója és így őt is úgy választották mint a nádort, de valószínűleg a vitézi rend tagjai, mint a kadarokat.

A bélyegzőbírák teljesen a király bírái voltak, ő nevezte őket ki. Szintén ősi intézmény, kik a legalsóbb néposztály, az alsó várnépek, az inek, üzbégek, vagyis szökött szolgák, kóborlók és effélék megbüntetésére voltak hivatva. Ma is használják a büntetett emberekre a kifejezést, hogy megbélyegzett ember.

Ezeket a bélyegzőbírákat IV. Béla király végleg eltörölte, bizonyosan a büntetés embertelen volta és a sok panasz miatt. A győri várnépeknek 1242-ben kiadott szabályzatban jelenti ki, hogy a bélyegzőbírákat teljesen eltörli: «bilotum omnino abolemus».²

¹ Dr. Gábor Gyula: A megyei intézmény alakulása. 102. lap.

² Endlicher: Rerum hung. mon. Arp. 450. lap.

Ekkor kerültek a szolganépek a vármegyei bírák (kadarok) ítélkezése alá.

Pauler azon nézetben van, hogy bilochusoknak az idézőpecsétről nevezték el az illető bírakat,¹ de ez téves felfogás, mert hiszen minden bíró pecsét vagy bélyegző felmutatásával idézett és így ezen feltevés mellett minden bírót így kellett volna nevezni.

Az ispáni rend tagjait megillető bíraskodási jogról az ispánokról szóló fejezetben beszéltem.

Még egy igen jelentős szakaszra kell röviden kiterjeszkednem, ez Szent László III. tkv. 19. fejezete, mely így szól:

«Azt is akarjuk, hogyha valaki tolvajt fog, azon bíró lásson törvényt reá, akinek határában a tolvajt megfogták».

Ez a pont az összes helyi bírák illetékessége körére vonatkozik, de elsősorban fontos az ispáni rendűek bíraskodására nézve, mert a határukban elfogott tolvajokat egyenesen az ő bírói székük elé utalja.

Hajnik Imre az ispáni, szerinte nemesi bíraskodásról szintén megemlékezik² és reá hivatkozva Pauler is.³ De Hajnik azt állítja, hogy azok az ál bírák, kik ellen Szent László III. tkv. 23. f. intézkedést tartalmaz, a nemek voltak; amely véleményét azonban egyáltalán nem indokolja.

A VIII. fejezetben már említettem a Zala folyón innen túl lakó vitézi rendnek 1232-ben adott királyi engedélyt a maga körében előfordult hatalmaskodási esetek elbírálására; ez helyi jellegű engedély lehetett, de az akkori korra igen jellemző eset.⁴

XIII. Országgyűlések.

A magyarok szent István előtt is élénk közéletet folytattak és nagy szabadságot élveztek. Konstantin, mint már elbeszéltem, úgy a nagy szabadságról, mint Árpádnak a nemzet által vezérlőfejedelemmé történt megválasztásáról,

¹ Pauler Gyula: A m. n. tört. az Árpádházi kir. alatt. I. 142. lap.

² Hajnik: A magyar bir. szerv. és perjog. 4. 1.

³ Pauler: A m. n. tört. Szent Istvánig. 185. 1. 140 j.

⁴ Wenzel: Árpádkori új okmt. XI. 249.

mely csak a nemzet gyűlésén történhetett, ad értesítést; mind-
ezt a krónikák szintén megerősítik.

A nagy szabadsággal szemben olyan intézményekről kellett gondoskodniok, melyek a szabadságot ellensúlyozva, a nemzetet összetartsák. Ilyen ellensúlyul szolgált a fegyverre-
kelésnél és a gyűléseken való megjelenésnél fennállott kötele-
zettség. Kézai értékes tudósítást ad erről, mely így szól: «Míg tehát a magyarok meg nem keresztelkedtek és kereszt-
ényekké nem lettek, a hírvivők a táborokban ily szavakkal
gyűjtötték fegyverre a magyarokat: «Isten és a magyar nép
szava, hogy ezen és ezen a napon, ezen és ezen a helyen
mindenki fegyverben pontosan megjelenjék, hogy a gyűlés
tanácskozását és végzését meghallgassa». Aki pedig ezen
parancsot megvetette anélkül, hogy igaz okát tudta volna
adni, a scytha törvény értelmében karddal kettéhasították
vagy törvényen kívül állónak nyilvánították, vagy országos
rabszolgaságra vetették».

Kérlelhetlen szigor lett tehát alkalmazva, annak irányá-
ban, ki a fegyverre és a közös gyűlésre való hívásnak nem
engedelmeskedett.

A nemzet legfontosabb érdekei fűződtek úgy a fegyverre
való kelésnél követelt pontossághoz, mint pedig a közös
gyűléseken való megjelenéshez. Fegyverrel tudták csak létü-
ket biztosítani, ezért kellett pontosan a hívásnak eleget tenni
csak a gyűlés színe előtt hozhattak mindenkit kötelező határo-
zatokat és ezért követelték ismét, hogy a tanácskozást és a
végzést mindenki meghallgassa. Kézai azt nem mondja meg,
hogy kik vettek részt a tanácskozásban és kik határoztak;
ámde a Szent István-kori állapotokból következtetve feltételez-
hetjük, hogy a tanácskozásban való részvétel és a határozat-
hozatal az ispánrenden lévőket illette vagy már akkor is
az ispáni nemek vezetőit, a seniorokat, a véneket, akiket
latinul utóbb *optimates*eknek, talán magyarul jobbágyoknak,
hívtak.

Csak a nemzet valamennyi tagjának jelenlétében tudták
a határozatokat kötelezően kihirdetni, úgy hogy azokhoz
kétely és kétség ne férhessen. A kötelező megjelenéssel az
embereiket is számon tudták tartani, úgy hogy igen bölcs-
nek és gyakorlatinak kell tekintenünk ezt a berendezkedést,

úgyszintén a kérlelhetlen szigort a megjelenés elmulasztása esetén. Ez a nagy nyilvánosság ellensúlyozta a különben meglévő nagy szabadságokat és az együttartást, a nemzethez való ragaszkodást nagyban fejlesztette.

Őseink ily módon megszokván a gyűléseket és gyülekezéseket, elhíhetjük a Névtelenek, Kézainak és a többi krónikáknak, hogy sűrűn és sokszor, minden rendű ügyben gyűlésre jöttek össze, elhíhetjük, hogy nálunk egyeduralom sem a vezérlőfejedelmek, sem a királyság idejében nem tudott kifejlődni.

A krónikák szerint gyűlésen kellett a vérszerződést elfogadniok. Gyűlésen választották a vezérlőfejedelmeket, majd a királyokat, a karkászt, vagyis a nádort, az országbírákat, az egyes hadjáratokra a vezéreket és a kapitányokat; gyűlésből indítják a seregeket; ugyancsak a krónikák szerint Péter király idejében az ország főpapjai és nemesei közös tanácsot tartottak; majd Csanádra gyűltek tanácskozásra; I. András király is tartott tanácsot. Szent István Intelmeiben és törvényeiben sokszor lesz a tanács említve.

A krónikák és Szent István a nemzet ezen gyűléseit majd köztanácsnak, majd egyszerűen tanácsnak, latinul consilium nevezik; Alberik pedig, ki ismerhette a rómaiak történetét és talán egyes olasz városok szokását, Kálmán király idejében senatusnak mondja; a fordítók állandóan tanácsnak nevezik.

Kétségtelennek tartom, hogy őseinknek ezekre a gyűlésekre más elnevezésük, más szavuk volt, melyet azonban nem ismerünk, de valószínűnek tartom, hogy az ország, a nemek, a nemzet széjjének nevezték. Kézai Attiláról ismételve megemlíti, hogy időnkint udvart és ünnepélyes udvart (curia) tartott. Curia elnevezés alatt a középkorban, tehát Kézai életében is leginkább a bíraskodásra, és miután akkor a bíraskodással más hatósági cselekmények, így országos gyűlések is össze voltak kötve, ehhez képest az egyúttal ezek céljaira használt épületeket vagy várrészeket értették; a curiának régi magyar neve valószínűleg szintén szék volt.

A congregatio generalis, országgyűlés elnevezés csak az Árpádkor vége felé kezd szerepelni, midőn III. András király idejében országgyűlésileg létesített, néhány tagból álló kisebb

tanácstól, melynek tagjait már akkor consiliáriusoknak és praelatusoknak találjuk írva, való megkülönböztetés végett jön a congregatio generalis elnevezés divatba; a magyar elnevezésen ez azonban aligha változtatott.

Történetíróink nagyobb része, a külföldi uralkodók által akkor sokfelé gyakorolt egyeduralom példájára, Szent Istvánt korlátlan egyeduralkodónak állítják be történelmünk keretébe, aki előbb a kereszténységet hozza be, majd kénye-kedve szerint, a nemzet híre és tudta nélkül új intézményeket alkot, törvényeket ad ki, mert az ország az övé és utódaié, az az ő «jószága».

Mindezen nagy munkánál ugyanazon íróink szerint nem a magyarok, hanem az idegenből idecsábított újdonsült nagyurak és a szintén idegen eredetű püspökök támogatták őt. Azt az óriási átmenetet, mely mindezzel együttjárt volna, áthidalni, azt az elméleten kívül kútfői adatokkal is bizonyítani meg sem kísérelték.

Gszódalatosképen illető íróink állítása szerint a Szent István által állítólag a külföldiek segélyével véghezvitt nagy felforgatás eredménye az lett, hogy valamint az előkelők, úgy a nép is a sok nagyhatalmú úr és püspök külföldi volta dacára épen olyan színmagyarok maradtak, mint aminőknek az országba bejöttek és azok a külföldi eredetű nagyurak, ahogy bejutottak névtelenül történelmünkbe, úgy névtelenül el is tűntek abból. Így tehát ezek a hatalmas idegen urak, kik siettek eltűnni, alapozták meg a magyarságot, az erős magyar érzést és azokat az intézményeinket, melyekhez mi magyarok egész lelkünkkel évszázadokon keresztül, mint ősiekhöz törhetetlen kitartással ragaszkodtunk. Joggal mondom ezt csodálatosnak, mert el nem hihető.

Annyira meggyökeresedett történelmi irodalmunkban az utolsó évtizedekben az a külföldieskedő, nálunk lényegnélküli irány, hogy az erős bírálatot indokoltnak tartom és reményelem, számíthatok ereszben mindenkinek a megértésére. Mert hiszen a történelmi valóság diadalán kívül a magyar nemzetre nézve végtelen erkölcsi értékkel bír az, ha állami intézményeinknek ősi voltát bebizonyítjuk, elismertetjük. Azon tény, hogy mi egy évezreden keresztül tudtuk használni az ős hazából magunkkal hozott intézményeinket, bizonyítja,

hogy nem mint félnomádok jöttünk új hazánkba, hanem mint a kultúrának olyan fokán állók, kiknek intézményei a keresztény Európában is megálltak a helyet; csak így érthetjük meg, hogy a nemzet igazán bölcs belátással tudott nagyobb meg-
rázkódttatás nélkül a keresztény vallásra, majd a királyságra áttérni és tudott azokhoz alkalmazkodni.

Szent István Intelmeinek már első szakaszában ki van fejtve, hogy a királyságot, a vezérkedést, tehát a haza védelmét, az ispánságot, tehát az államot fenntartó elemet, a főpapságot és egyéb méltóságokat részint a bírák és a jog hatalma, részint a jobbak (nobiliorum) és vénebbek tanácsa és javalati intézi, oltalmazza, osztja és alkotja. Tehát elismeri a szükségét a bírának, a jog hatalmának, úgyszintén a jobbak és a vénebbek tanácsának.

Sietek ismét megjegyezni, hogy Szent István intelmeit az ő legegyénibb érzései kifejezésének tekintem és azoknak történelmi bizonyító erejére feltétlen súlyt helyezek. Aki más-ként gondolkozik, az ne tegye ezen bizonyítóanyagot egyszerűen félre, hanem mondja el az okait és álljon elő ellen-bizonyítékaival.

Szent Istvánnak a tanácsra, tehát az országgyűlésre vonatkozó intelmét (7. fejezet) szintén ideiktatom azon megjegyzéssel, hogy a bekezdést a Turóczy-codex szövege szerint közlöm, mert ez a szöveg nemcsak a legrégibb, hanem részleteiben a leghitelesebbnek lett felismerve.

«A királyok törvénytevő székén örökké helye van a tanácsnak.

1. §. Mert a tanács állat királyokat stb., ahogy már fentebb közöltem.

2. §. Minthogy pedig hasznos a tanácskozás, már nekem úgy tetszik, hogy ne bolondok és maganagyzó és középszerű emberek gyülekezete legyen, hanem az öregebbek és jobbak, feljebbvalók és nagytiszteletű vének szóljanak hozzá és miveljék azt.

3. §. Annakokáért, fiam, ifjakkal ne tanácskozzál és valaki kevésbbé bölcsen szóló, tanácsot attól ne kérj, hanem a vénektől, akiket az ő esztendeikre és bölcseségekre megillet azon dolog. Mert a királyok tanácsa lakozzék a bölcsék szívében és ne kövesse a nyughatatlan elméjű bolondok ösvényét.

4. §. Mert ha jársz a bölcsekkel, bölcs leszesz; ha »forgóldol a bolondokkal, társul adod magadat azokhoz; így szólván a szentlélek Salamon által: Aki jár a bölcsekkel, bölcsék barátja lészen és nem lészen hasonló a bolondokhoz. Dávid pedig ekképen énekel: A szenttel szent léssz és az ártatlan férfiúval ártatlan léssz, és a választottal választott léssz, és az elfordulttal elfordulsz.

5. §. Ki-ki azért abban legyen foglalatos, amit az ő ideje hoz magával, tudniillik az ifjak fegyverben, vének a tanácsban.

6. §. Mindazáltal az ifjakat a tanácsból egészen kirekesztedened nem kell. De valahányszor tanácsot tartasz vélek, ha szinte alkalmas is lenne tanácsok, vidd mégis mindig az öregebbek eleibe, hogy minden cselekedeteidet a bölcseség mértékéhez mérjed».

A tanácsot tehát mellőzhetlennek ismeri el és fővonásokban megmondja, hogy annak a tagjai az öregebbek és jobbak, feljebbvalók és nagy tiszteletű vének, de az ifjabbak sem rekesztendők ki. Ezen meghatározásokat taglalva, az-öregebbek alatt az ispáni nemek seniorjait, tehát vezetőit, a jobbak alatt az aranybullában is említett jobbágyurakat, feljebbvalók alatt a hivatali méltóságokat, a nagytiszteletű vének alatt pedig a püspököket kell értenünk. Miután pedig a nemek seniorjai nem lehettek mindig öregek, hanem a természet rendje szerint fiatalabbkorú is akadt közöttük, így ezekről mondj a, hogy a tanácsból ki nem rekeszthetők.

A püspököket illetőleg azonban meg kell jegyezmem, hogy azokat, szerintem, nem mint a tanács tagjait kívánja meghallgatni, hanem a tanácson kívül tartja őket a tanács adására hivatottaknak. Mert kétségtelennek tartom, hogy azok a tanácsnak, vagyis országgyűlésnek, még hosszú időközön át nem voltak tagjai.

Ugyanis Kézai a Péter király uralkodásának harmadik évében tartott gyűlésről azt írja, hogy «principes et nobiles regni Hungarie episcoporum consilio in unum conuenerunt contra Petrum», ami már magában véve kételyt támaszt a püspököknek az országgyűléseken való állandó részvételét illetőleg, mert kiemeli azt, hogy a püspökök tanácsára jöttek a principesek és a nemesek össze.

Alberiknek Szerafin érsekhez intézett, Kálmán király

országgyűlése végzéseinek megszővegezéséről szóló jelentése szintén arra mutat, hogy az érsek a gyűlésen nem volt jelen és azért küldötte oda Alberiket, hogy részletes tudósítást kapjon az ott végzettekről.

Ha a püspökök az 1222. évi aranybulla elfogadásakor az országgyűlésen részt vettek volna, az előljáróbeszéd 2. §-ában épen úgy meg lennének említve, mint a nemesek, hogy a bulla kiadása az ő kérésükre is történik; de mert nincsenek megemlítve, ez bizonyítja, hogy nem voltak az országgyűlés tagjai.

Ezeknél még erősebb bizonyítékot képez az, hogy a Szent István napján évenként tartott országgyűlésekre a püspökök mint tagok nem voltak hivatalosak, amit szintén az aranybulla és az 1231., 1267. és 1291. évi törvények¹ bizonyítanak; sőt az 1231. évi törvény II. pontja világosan megmondja, hogy az egyházfők csakis a szegénysorsúak panaszainak meghallgatása végett, ha kánoni okok nem gátolják abban, jelenjenek Fejérvárott meg.

Midőn az 1291. évi törvény 25. pontja elmondja, hogy a fejérvári évi országgyűlésre – akkor már congregatio generálisnak nevezve – a bárók és a nemesek jelenjenek meg, a főpapokról ismét nincs említés.

Az 1298. évi pesti országgyűlésen sem mint tagok jelentek meg a főpapok, a káptalanok és a konventek, hanem csak mint az előkészítő tanácskozásra meghívottak. Az Anjoukorban a törvényhozás tényezői között szintén nincsenek említve.²

A kérdést, azt hiszem, az 1351. évi törvénykönyv dönti el, melynek öt eredeti példánya maradt fenn és mely eredeti példányok szövegében³ csak a bárók, előkelők és nemesek (barones, proceres, nobites) lesznek mint az országgyűlés tagjai említve, a főpapok nem. A törvénytár ugyan olyan szöveget hoz, melyben a főpapok is szerepelnek, de úgy a szövegbe, mint a szöveg végén személyenként felsorolt jelen voltak közé csak utólag kerülhettek ők be.

¹ A m. tört. kútfők kézikönyve.

² Ugyanott 184. és 216. lapok.

³ Marczali H.: A m. tört. kútfők kézikönyve. 216. 1.

Azt hiszem, hogy a püspökök csak ezután lettek az országgyűlés tagjaivá.

Annak az oka, hogy a püspököket nem siettek a törvényhozásba meghívni, az lehetett, mert abban az ősi magyar gyakorlat szerint csakis az ispáni rend tagjai foglaltak helyet, hiszen a jobbágyurak és a várispánok szintén azok voltak; figyelembe veendő, hogy az első századokban a püspökök között sok külföldi eredetű volt; részben innen ered az ispánrend azon törekvése, hogy püspökké csak az ő körükből származók legyenek kinevezve.

Valószínűnek tartom, hogy a főpapok országgyűlési tagsága szintén csak az 1351. évi törvény megalkotása után vette kezdetét, midőn az ispáni rend nagy előjogai meg lettek szüntetve. A gyér adatokból következtetni lehet, hogy előzőleg a püspökök csak igen fontos esetekben jelentek meg és ekkor is nem a döntésben való részvétel, hanem felvilágosítás és meggyőzés céljából mentek oda.

Szent István intelmeinek nyolc fejezetében inti fiát, hogy «legnagyobb dísze a királyságnak az előbbeni királyok nyomaiban járni és követni a tisztas atyákat. Mert valaki megutálja az ő eleinek végzésit és Isten törvényeire gondja nincsen, elpusztul».

Azután így fejezi be ezen fejezetét:

«Kicsoda az a görögök közül, aki görög törvénnyel igazgatná a rómaiakat? Avagy kicsoda az a rómaiak közül, aki római törvénnyel igazgatná a görögöket? Senki. Kövesd azért az én szokásimat, hogy a te néped között kiváltképen becsültséssel és dicséretet nyerj az idegenek előtt».

Ugyanezen eszmemenet nyilvánul meg II. törvénykönyvének előljáró beszédében:

«És mivelhogy minden nemzet az ő tulajdon törvénye szerint igazodik, azért mi is országunkat Isten akaratából kormányozván, mind a régi és mostani császároknak példájokra, tanácsi elmélkedésből szabtuk módot a mi népünknek, hogyan élne tisztességes és háborúság nélkül való életet; hogy valamint meggazdagított isteni törvényekkel, azonképen világi törvények alá is vettetett légyen; hogy amennyi előmenetelt nyernek a jók az isteniek által, annyi kisebbséget szenvedjenek a gonoszok és bűnösök emezek által».

Kétségtelen tehát, hogy Szent István nem idegen kaptá-fára kívánta húzni a magyart, hanem elődeinek nyomában óhajtott járni és követni a tisztas atyákat, mert minden nemzetnek tulajdon törvényei szerint kell igazodnia, csak saját törvényével lehet azt igazgatni; ezt tanácsolja fiának is és ha fia más-ként cselekszik, ha megutálja eleinek végzésit, akkor elpusztul.

Ezek a világos szavak már magukban véve kizárják, hogy akár Géza, akár fia, Szent István felforgatták volna az ősi intézményeket és idegeneket állítottak volna azok helyébe.

Egyesek a II. könyv 5. és 6. fejezeteit tekintik arra nézve bizonyítékoknak, hogy Szent István önhatalmúlag alkotta a törvényeket, melyeknek szövege ez:

«5. fej. Királyi hatalmunknál fogva végeztük, hogy kinek-kinek szabad legyen azt, ami az övé, a maga feleségének, fiainak és leányainak, szintúgy rokonainak vagy az egyháznak osztania és adnia.

1. §. És az ő rendelkezését halála után se merje megbontani valaki.

6., fej. Akarjuk azt is, hogy valamint másoknak adtunk hatalmat az ő javaikat birniok, úgy a mi javaink is, vitézeink, szolgálaink és valamelyek, a mi királyi méltóságunkhoz tartozandók, épségben maradjanak.

1. §. És senki azokból valamit el ne ragadjon vagy sik-kasszon, se valaki az elől mondottakban a maga számára kedvezést keresni ne merészeljen».

Ezen fejezetek azt, amit tőlük egyesek várnak, nem bizonyítják.

A legtöbb fejezetben a törvény alkotásmódjára utalás nincs, de közbe egyesekben van, így tanácsi végzésre (14, 19. és 32.); királyi tanács végzésére (20., 28.); nagyjaink tanácsára (23.); királyi tanács végzésére (27.); királyi tanácsra (29.) hivatkoznak; több fejezet úgy szól, hogy «végeztünk»; «köztanácskozás határozatára» (33.); «hajoltunk a tanács gyakori kérelmére» (35.); és a 41-ben «törvényt szerzettünk».

Sokféle alakban van tehát kifejezve, de a legtöbben nincs jelezve a törvényalkotás módja és így a változatokat nem tekinthetjük egyebeknek, mint szólásformáknak, melyekből nem tudunk semmi más következtetést levonni, mint azt a kétségtelen tény, hogy az alkotás törvényhozási úton történt.

A későbbi századokban is úgy beszél néha a törvény, mintha a király önhatalmúlag alkotta volna, pedig tudjuk, hogy a törvényhozás hozta azt létre. Kétségtelen tehát, hogy Szent István törvényei, ahogy azt a törvénykönyv feje mondja, «tanácsi elmékedésből» lettek alkotva és ez bizonyítja, hogy a tanács nem más, mint maga az országgyűlés, mert törvényt egyszerű tanács nem alkothatott, hanem csak az országgyűlés a királlyal.

I. András egyetlen parancslevelét, amiként azt ő maga a szövegben nevezi, egy írónk sem tekinti törvénynek, hanem királyi rendeletnek, elrendelvén abban, hogy Szent István «szent törvénye» előtt, mely a vallásra vonatkozik, mindenki hajoljon meg, mert különben elsőben az Isten, azután a király büntető haragja száll «a régi mód szerint» a meg nem hajlóra.

Szent László I. törvénykönyvének bevezető szakasza így szól:

«A teremtő Isten és a mi Urunk, a megváltó Jézus Krisztus kegyelme velünk.

1. §. Az ő megtestesülésének ezerkilencvenkettedik esztendejében, május hava huszadik napján lőn szent zsinat Szabolcs városában, melyet a magyarok nagy keresztény királya, László ül vala országának valamennyi főpapjával és apáturaival és minden jobbjával (optimates) mind az egész papság és nép jelenlétében. Amely szent zsinat szerze törvény szerint és dicséretesen ily végzéseket».

Világos, hogy itt nem országgyűlésről, hanem egyházi zsinatról van szó és a hozott törvények is egyházi törvények; találunk ugyan közöttük olyanokat, melyek nem a zsinat által lettek alkotva, hanem a László király által tartott valamelyik országgyűlésen, ilyen a két utolsó, a 41. fejezet «A királyi palotára jövő peresekről» és a 41. fejezet «Arról, aki a király vagy a bíró pecsétjét meg nem becsüli» és ezek a későbbi másolások alkalmával tévesen kerültek a zsinati törvények közé.

De a zsinat által hozott egyházi törvények között is találunk olyan rendelkezéseket, melyek valójában nem a zsinat, hanem a világi törvényhozás elé tartoznának; az előző fejezetben azonban már utaltam a világi és egyházi hatás-

köröknek rendezetlen, kialakulófélben levő voltára, mi érthetővé teszi és megmagyarázza az ügyek összekeverését.

A zsinat a király személyes jelenlétében, az ő fővédnöksége alatt, az egyházi főméltóságok és a papság, az optimatesek, tehát az ország előkelőinek, tehát az ispánoknak és a népnek együttlétében folyt le; itt is a zsinat «szerze» törvényt és nem a király, miként az országgyűléseken is így volt.

A II. könyv bevezetése ez:

«A kegyességes László király idejében gyülekeztünk egybe mi, Pannónia országának jobbjai (optimates) mindnyájan a szent hegyen és módot keresünk benne, miképen lehetne a gonosz emberek szándékát megakadályoztatnunk és előmenetelt szereznünk a mi nemzetünk (gens) ügyének».

Ez a bevezetés már egészen másként szól, semmint az első könyvé és úgy a bevezetés, mint a tartalom világossá teszi, hogy itt országgyűlésen alkotott törvényekről van szó.

Egy-két fejezetben meg van mondva, hogy «végeztük», «tetszett azt is végeznünk», de a legtöbb fejezet efféle kitétel nélkül van megszővegezve.

A III. könyvben az alkotás módjára nézve «ezt végezték, ily törvényt szerének», ezzel kezdődik az egész könyv, ami kétségtelenné teszi, hogy az országgyűlés az összes fejezeteket végezte, szerezte. Egyes fejezetekben ismét «parancsoljuk», «tetszett azt is végeznünk», «azt is akarjuk» kitételeket olvasunk, pedig a törvénykönyv bevezetése végezték és szerének-alakban beszél.

Kálmán király I. törvénykönyvét megelőzi a Szerafin érseknek jelentést tévő Alberik hosszas előadása, melyben elmondja az érsektől kapott megbízást, hogy «a királyi tanácskozások rendelkezéseit egybeszedegessem vagy hogy az egész ország gyűlési végzéseit gyarló szómmal rövideden előadjam» (Regalium instituta collationum recolere, vei senatoria totius regni décréta jejuna oratione recapitulare.)

Ugyancsak Alberik a bevezetés 11. §-ában a magyar senatusról így beszél:

«Ugyanis midőn látná, hogy az ő (Kálmán király) koráig reánk súlyosodó polgári háborúk miatt az atyák hagyományai megromlottak, az ország tanácsa bomladox, a királyi udvar tisztelete hanyatlik, félvén, hogy a békéhez nem szokott és

amellett az otthon való ügyekhez is keveset értő vitéz valami helyrehozhatatlan igaztalanságot ne míveljen, gyűlésbe hívta az ország főembereit és az előbb mondott szent emlékezetű István király törvényét az egész tanács (senatus) hozzájárulásával rendre általvizsgálta; amelyben, ha megnézed, semmit el nem rontott, sőt inkább megjobbitotta azt, nem ugyan mint fundamentumot vető, hanem mint feljebb építő; azért, ha a zsenge ültetés, mint hulló eső harmatival hasznosan megöntöztetvén, nyerjen növekedést az igazság által».

Tehát Alberik is bizonyítja, hogy olyan gyűlésre, senatusra hívta össze Kálmán király az ország főembereit, mely hivatva volt végzéseket hozni és azok az egész országra kötelező «gyűlési végzéseknek» tekintendők. A senatus név adása bizonyítja Alberik ítélete szerint, a tanácsoknak a római szenátussal való egyező voltát.

Egyes fejezetek megint a «parancsoljuk» és «végeztük» kitételeket használják.

Az I. könyvben ismét egyházi jellegű törvényeket is találunk, minek okát a hatáskörök el nem különített voltában kell keresnünk, de lehet, hogy valamelyik zsinat végzésével kevernek a másolók össze országgyűlési végzéseket, mint ahogy ez a II. könyvben szintén történik. A II. könyvben találjuk a zsidókról szóló három fejezetet, melyeket kétségtelesen országgyűlés alkotott, a zsinat olyan fejezeteket nem alkotott volna; de hogy nem a király adta azokat rendeletileg ki, mint ahogy egyesek állítják, ezt már a szövegben lévő «végezés» kifejezés is tanúsítja. Országgyűlésiek még a 6., 7. és 8. fejezetek is.

A többi fejezet mind zsinati, amit az 5. fejezetben, mely a tizedről és az egyház szolgáinak adójáról szól, előforduló «azt végezték a szent zsinaton a püspökök mindnyájan»; és a házasságkötésről, hogy az egyház színe előtt legyen, szóló 15. fejezetben előforduló «tetszett a szent zsinatnak» ezt végezni, kifejezések.

Az aranybulla idejéig Nagyboldogasszony napja volt az évenként tartott országgyűlések ideje; az aranybulla helyezi azt Szent István napjára át, ami csak egy-két napi különbség. A bulla rendelkezése szerint a király és annak akadályoztatása esetén a nádor tartozik ott megjelenni.

Íróink egy része II. András király egyéni elhatározásából folyó királyi cselekménynek szeretik az aranybulla kiadását feltüntetni, de miként egy későbbi fejezetben ki fogom fejteni, felfogásuk téves, amit már több író szintén elismert.

A bulla bevezetésének második szakasza úgy említi a nemeseket, kik alatt az ispáni rendet kell értenünk és kiket a 10., 13. és 30. cikkelyek jobbágyuraknak neveznek, mint akik hivatva vannak a bulla szövegezése szerint kérés alakjában tenni javaslatokat. A főpapok említve nincsenek. De viszont meg van mondva, hogy a serviensek vagyis a vitézi rend tagjai az évenként Fejérvárott tartott gyűléseken megjelenhetnek, «valaki akar, szabadon odagyúlhet», mi annyit jelent, hogy miként a későbbi törvények is bizonyítják, nem tanácskozás és a végzések hozatalában való részvétel, hanem kizárólag panaszai előadása és azok elintézésének meghallgatása céljából jöhettek oda. Ezen magyarázatot azon tény megerősíti, hogy a későbbi törvényekben ez a határozat megismétlődik, ami nem történt volna, ha a serviensek már 1222-ben teljes nemesi jogokhoz jutnak.

A bulla 14. cikkelye utal az országgyűlés azon jogára, mely az 1267. és 1290. évi törvényekben szintén végzés tárgyát képezte, mely szerint a magát tisztességgel nem viselő vagy a vára népét megrontó ispánt «az ország színe előtt (coram omni regno) vessék ki szégyenére és amit elragadott, adja vissza».

Említettem már, hogy nem kétlem, miszerint már a Szent István által biztosított szabadságok között elismertetett a minden néposztály tagjait megillető azon jog, hogy az országgyűléseken panasztétel és a panasz elintézésének meghallgatása céljából úgy megjelenhetnek, miként Kézai szerint Szent István ideje előtt is mindenkinek helye volt ott, csak hogy Szent István óta a megjelenés nem volt kötelező. Ezen jog a bulla 1. és 14. cikkelyéből következtetve állandó gyakorlatban volt és a későbbi törvényekkel újból meg lett erősítve, és pedig oly módon, hogy az összes szorongatottak, tehát nemcsak a serviensek, félelem nélkül jelenhetnek meg panaszai előadása végett az országgyűlésen.

Az 1231. évi törvény az egyház főpapjaira (praelati ecclesiarum), az érsekekre és a püspökökre nézve úgy rendelkezik,

hogy a szegények kérelmének meghallgatása végett, miként már említettem, ha kánoni akadály nincs, úgy jelenjenek meg az országgyűlésen.

Az 1267. évi törvény rendelkezése úgy szól, hogy minden év Szent István napján a király vagy fiainak egyike tartozik Fejérvárott megjelenni, hova minden vármegye két vagy három nemest, ekkor már így kezdték hívni az eddigi servienseket, küldjön oly célból, hogy ott a bárki által elkövetett és gyakorolt vétségek és jogtalanságok elbírálásánál jelen legyenek és panaszaik jelenlétükben elbíráltván, a panaszosoknak igazság szolgáltatassék.

Az aranybullában a serviensek által nyert megjelenési szabadság általam adott magyarázatának helyességét bizonyítja ezen törvény.

Hogy pedig a fejérvári összejöveleteket tényleg országgyűléseknek kell tekintenünk, azt bizonyítja az 1290. évi törvény is, mely a bevezetésben arról, mint ilyenről beszél; hasonlóan beszél róla ezen törvény 25. pontja, mely rendeli, hogy a bárók (ispánok) és nemesek (serviensek) évenként egyszer Fejérvárott jöjjenek össze, a nap nincs megadva, és ott az ország állapotáról és a bárók tetteiről, hogy melyik miként jár el vármegyéjében és miként gondolják az ország jogait, értesüljenek és ehhez képest viselkedése szerint vegye mindegyik a királytól és tanácsosaitól (consiharii) a dicséretet vagy érdemtelenség esetén még aznap a megérdemelt büntetést.

A királyi tanács ezen törvényben szerepel legelőször, ugyanis a 7. pontban olvassuk, hogy IV. László király adományainak felülvizsgálatára az érsekek és püspökök mellé az ország, tehát az országgyűlés tanácsosokat küldött ki, kik aztán az adományok visszavonása vagy megerősítése tekintetében javaslatot tettek a királynak.

Az 1298. évi országgyűlés nem Fejérvárott, hanem Pesten, a minoriták templomában lett megtartva. Az országgyűlést megelőzőleg, miként ezt a XV. fejezetben részletesen elmondom, a főpapság vezetése alatt a püspökök, a káptalanok és konventek követei, az ispáni renden kívül álló egész nemesség, továbbá a székelyek, kunok, szászok és a városok követei, a király és az ispáni rendűek (bárók) előzetes engedélyével és beleegyezésével gyűlést tartottak, melyen az országgyűlés tár-

gyait előkészítették és miután a javaslatokat a bárók országgyűlésének ajánlatára a király elfogadta, azok törvényekké váltak. Ezen előzetes gyűlésen a bárók a szokásnak megfelelően meg nem jelentek.

Az országgyűlést a törvény congregatio generálisnak, annak tagjait pedig, megkülönböztetésül a magukat akkor már nemeseknek nevező serviensektől és ezek társaitól, báróknak mondják. De nagy tévedés őket főrendiháznak tekinteni, abban az időben főrendüekről még szó nem lehet.

R. Kiss István így véli megállapíthatni a magyar törvényhozás történetének fejlődési stádiumait: 1. A király akaratára a tanács assistálása mellett. 2. A király és főurak akarata. 3. Szóhoz jut alázatos kérelem alakjában a papság és nemesség. 4. A király és főurak engedélyével statútumot alkotnak. 5. Az Anjouk-korától kezdve a királyi hatalom emelkedése folytán a király önmagának tartja fenn a szentesítés jogát, a főúri és főpapi rend pedig mint közbeeső törvényhozófactor összeolvad és mint külön tábla a király és nemesség közé ékelődik.

Ezen fejlődési korszakok nem léteztek és azok csak úgy létezhetek volna, ha igaznak bizonyul az, hogy Szent István egyeduralkodó volt, amit azt hiszem kellően megcáfoltam. Az ispáni rend szerepe az egész Árpád-korszak alatt kizárja azokat a korszakokat; az ispánok mindig egyenlő tényezői maradtak a törvényhozásnak és még csak azt sem lehet bizonyítani, mert nincs ilyen bizonyító adat, hogy valamelyik Árpádházi király következetesen mellőzte volna az országgyűlések tartását. Az, hogy a törvényt kérés, végzés vagy rendelés alakjában szövegezték, súlyl al egyáltalán nem bír. Az Anjou-korban is más folyamatú volt a főrendiház kialakulása, mint minőnek itt állítva lesz.

Az Árpádkori országgyűlések nagy nyilvánossága a maga óriási tömegeivel sok bajt okozott ugyan, de nem mondhatjuk, hogy a törvényhozási munkát megakasztotta volna; úgy látszik őseink sok hibájuk mellett mérséklet gyakorlására is képesek voltak, gyakran nagy politikai bölcseséget tanúsítottak és lelkületük hazafias volta minden kétségen felül áll.

Az a sok panasz, amiről olvasunk, igen sokszor bírt alappal, de ha ezeket olvassuk, gondolnunk kell arra, hogy

magyar állt szemben magyarral és a magyar mindig szerette szidni saját vérét.

Az 1298. évi törvényből következtetve az országgyűlés elé kerültek a nagyobb birtokadományok, a méltóságok betöltése és egyéb fontos országos ügyek.

Kétségtelennek vehetjük, hogy a későbbi országgyűlésekhez hasonló gyülekezetek már Szent István előtt is tartottak; kétségtelen, hogy Szent István azokat folytatta és a törvények azok meghallgatásával hoztattak; a későbbi királyok hasonlóan alkották a törvényeket és a régi szervezet az Árpád-kor végén még csorbíthatatlanul fennállott.

Ugy, ahogy az országgyűléseken a nem nemesek is megjelenhettek, meg volt ez nekik a vármegyei gyűléseken még az Anjou korban is engedve, sőt arra kötelezve voltak. Ezen demokratikus gyakorlatot nem az Anjouk hozták be, mint egyesek feltételezik, hanem a magyar ősi jogszokásnak felelt az meg; indokát abban találta, hogy a törvények, rendeletek és szabályok kihirdetése, valamint a különböző ítéletek és döntések hozatala, továbbá a panaszok emelése az országgyűlésről áttétetett a vármegyékhez, ami szükségessé tette a nemeseken kívül a többi néposztályoknak is a megyei gyűlésekre való meghívását. Az országgyűléseken való meg nem jelenés, Kézai szerint, súlyos büntetést vont maga után; az Anjouk idejében a megyei gyűlések elmulasztása 3 marka pénzbüntetéssel járt.¹

Az Árpád-királyok korában az országgyűléseken való meg nem jelenésért, úgy látszik, büntetés nem járt, mert az országgyűlési rendnek nagy hátrányára volt a nagy tömegek megjelenése és akkor már a királyok inkább szerették volna a tömegek elmaradását. Az Anjouk idejében talán azért szabták ki a pénzbüntetést a megyei gyűléseken meg nem jelenőkre, hogy ezáltal az országgyűlés helyett oda kényszerítsék őket.

XIV. Aranybulla.

Alkotmányjogi biztosítékaink első forrásának szakíróink az aranybullát tekintik, de sokan a vérszerződést is hajlandók annak elismerni.

¹ V. ö. Gábor Gyula: A megyei intézmény, alakulása 142. 1.

Nézetem szerint a vérszerződés a Szent István előtti időkre nézve kétségtelenül jogforrásnak tekintendő és így a későbbi magyar alkotmánynak és jogi rendnek alapjait is az képezi. Bátran merem állítani, hogy Szent István Intelmei, melyek a későbbi időkben az összes jogok legfőbb forrását képezték, a vérszerződés alapján kifejlődött közjogi állapotokat tükrözik főbb vonásaikban vissza és azontúl az Intelmek nyújtottak biztosítékot arra nézve, hogy a nemzet ősi szabadságai és intézményei Szent István és utódai által fenntartatnak.

Az Intelmeket kiegészítik a szent király törvényei és így azok jelentősége kevéssel kisebb az Intelmekénél; a törvények minden néprétegnek megadták jogai biztosítását; teljes világossággal védik a közszabadságokat, a közbékét, a magántulajdont, megállapítják az öröklési jogot; védelmet nyújtanak a hatalmaskodások, a magán és a bírói önkény ellen; a közjavak fenntartásáról pedig gondoskodnak.

Igazán nem várhatunk abból a korból világosabb és részletesebb alkotmány- és magánjogi törvényi biztosítékokat.

Miután pedig a történelem törvényei szerint fejlődő viszonyok alapján jelentkező szükség bizonyos újabb alkotmányjogi szabályok felállítását, valamint a Szent István-féle szabályok további megerősítését és megmagyarázását, illetve kiegészítését tette szükségessé, ennek következtében jött létre az aranybulla és utána még az Árpádok alatt keletkeztek az 1231. és 1267 évi törvények, az 1290. évi koronázási hitlevél és végül az 1298. évi törvények.

Azt hiszem, hogy az ilyen módon körvonalazott alaphoz kiindulva, tesszük alkotmányjogunk fejlődését és kialakulását nemcsak a legérthetőbbé, hanem a történelmi valóságnak is legmegfelelőbbé.

Az az állítás, hogy az aranybulla a magyar alkotmányos életnek első csirája vagy kezdete lett volna, teljesen tarthatatlan és kizárólag a viszonyok felületes megítéléséből ered.¹

Az Árpádok korában az ispáni rend, vagyis a nemesség, úgy ahogy a krónikák teljes joggal mondják, ura volt Magyar-

¹ Ferdinandy Gejza hosszasan fejtegeti ezt Az Aranybulla című tanulmányában, melynek részletes cáfolatát ezen munkám több fejezete tartalmazza.

országoknak. A király csakis őket volt köteles meghallgatni; ők voltak a törvényhozók, a tanácsadók, az összes méltóságok és a nagyobb tiszti állások viselői, kivéve az egyházi állásokat; birtokaiknak és az azokkal kapcsolatos jogoknak korlátlan birlalói; bírójuk csak a nádor volt, akit ők a maguk köréből választottak és aki egyúttal az ő nevükben a királynak is ellenőre volt. Ha a királlyal valamelyikük összetűzött, az ultima ratióra, a fegyverre került a sor, mely esetben végül rendszerint alul maradtak és ők maguk elpusztultak ugyan, de birtokaikat az ősi jog értelmében az utódoktól elvenni nem lehetett. A király pedig harci készségük és képességük miatt kénytelen volt őket elsősorban magánjogaikban kímélni; a bel- és külföldön való vitézkedésen kívül semmiféle közterhet nem viseltek, a király tőlük szállást, ellátást sem a maga, sem az emberei, sem állatjai részére nem követelhetett.

Az az állítás, hogy az ispáni nemek fiai csak a király költségén voltak kötelesek öt külföldi harcokba kísélni, teljesen alaptalan és valószínűleg az a serviensekkel való összevetéséből ered.

Még sok józanságra és hazaszeretetre mutat, hogy az elég sokszámú, de a többi lakosokhoz arányítva mégis kevés embernek ilyen rengeteg joga és hatalma mellett az ország, a nemzet szét nem züllött, mert nem szabad elfelejtenünk, hogy abban a korban a nyugati országokban a közjogi hatalmat élvezők a legnagyobb mértékben felhasználták azt hatalmuk és anyagi gyarapodásuk növesztésére, ami nálunk csak kivételesen történt meg.

A királyok, bármennyire igyekeztek kímélni az ispáni rendet, mégis bizonyos sérelmeik előidézőivé lettek; úgy látszik, az évi országgyűlések nem voltak pontosan megtartva és a királyok nem személyesen jelentek azokon meg; az aranybulla utáni időkben voltak királyok, kik a nádori állást nem választás, hanem királyi kinevezés útján töltötték be; ugyancsak korlátozták az ispáni rendet a pénz forgalombahozatala körül fennállott nagy jogukban.

Az ispánrend sok tagjának elszegényedésére vezetett az általam Szent Lászlónak tulajdonított azon rendelkezés, hogy sokan a váraktól meg lettek fosztva és ezzel elestek a várak alattvalóitól addig általuk behajtott terményekből őket meg-

illetett egyharmadrésztől és csak az általuk továbbra is behajtott egyházi tized $\frac{1}{3}$ -adrésze maradt meg részükre.

Az utánuk következő vitézi rendnek a királyok épen úgy igyekeztek kedvezni, mert rájuk nagy számuknál és harci készségüknél fogva szintén szükségük volt; közülök számtalanok nyertek újabb birtokadományokat. A királyoknak amiatt is igyekezniök kellett őket lehetőleg megnyerniök, mert az országgyűléseken való tömeges megjelenésükkel a maguk javára tudták kihasználni a helyzetet és ha ott szavazati joguk nem is volt, az ő barátságukat kereső egyes ispánok pártját lármájukkal könnyen juttatták diadalra. Elég Honorius pápa bullájára gondolnunk, mely felvilágosítja a helyzetet.

Bizonyos mértékig kedvezésekben részesítve a királyok részéről és az ispánok oldaláról pedig egyesek által kihasználva, mi udvarlással szokott járni, természetes, hogy a vitézi rend ugyanazon jogokat kívánta elnyerni, melyekkel az ispáni rend dicsekedhetett; már akkor láthatták, hogy az ispáni rend kis számánál fogva igen sok vármegyében alig van képviselve és az ilyen megyékben a közügyek szolgálatára, a bírói állások betöltésére csakis ők, a vitézi rend, vagyis a serviensek voltak alkalmasak, ami szintén felbátorította őket az ispáni rend jogainak követelésére, úgyhogy nézetem szerint már II. Endre alatt ez volt a tulajdonképeni céljuk, ha nyíltan csakis a Szent István által elismert szabadságaik helyreállítását követelték is.

II. Endre még ezen szabadságok megerősítésétől is húzódozott és bizonyára a vitézi és a többi alsóbbrendűeknek az országgyűlésekből, közérdekből való teljes kizárására gondolt, ámde az ispánok rendjének sikerült a királlyal az aranybullában olyan törvényt fogadtatni el, mely a vitézi rendnek az országgyűléseken való további megjelenését biztosítja ugyan, de az ispáni rend jogaiból mindössze abban az egyben részelteti őket, hogy az ország más lakosaival együtt ők is a nádor főbíróisága alá jutottak. Persze az ispánok a saját kisebb-nagyobb sérelmeiket is orvosolhatták és mint látni fogjuk, a nekik juttatott biztosítékok igen jelentékenyek.

Az aranybullában azonban olyan sérelmek orvoslásáról is van szó, melyek nemcsak az ispáni és a vitézi rendek érdekeit érintik, hanem közügyeket tárgyalnak, az egész nemzet

érdekeit képezik; és ismét vannak cikkelyek, melyek kizárólag a legalsóbb néposztály javát célozzák.

Legcélszerűbb, ha a cikkelyeket ehhez képest állítjuk össze.

Közérdekű cikkelyek ezek:

Az 1. cikkely az ország minden lakosának jogát érinti, mert biztosítja az évenkénti országgyűlésen való szabad megjelenés jogát minden embernek; ezen jog a panaszok előadására és az elintézés meghallgatására vonatkozott.

Közérdeket érint az 5. cikkely 1. §-a, melyhez képest a vármegyék udvari ispánjai «egyáltalában senkit ne ítéljenek, hanem csak a maguk vára népét».

Közérdek a 6. cikkely azon rendelkezésével, hogy «összefüggésből a nép tolvajnak senkit ne kiálthasson, mint eddig szokta vala». Ennek értelme az, hogy a nép egyszerű gyanúja vagy vádjára alapján senki el ne ítéltessék.

Országos érdek a 7. cikkely 1. §. intézkedése, hogy «ha pedig ellenség támadna haddal az országra, általánfoggva mindnyájan tartoznak elmenni».

Minden nép érdeke volt a 8. cikkely rendelkezése, hogy «a nádorispán minden ember dolgában, ki országunkbeli különbség nélkül ítéljen». Holott ezideig csak az ispánoknak volt a bírójuk.

Az országbíróra hasonló rendelkezést tartalmaz a 9. cikkely, megtoldva azzal: «de mikor az ő jószágában lakik, akkor poroszlót ne bocsásson és a peres feleket meg ne idéztesse».

A 11. cikkely aziránt rendelkezik, hogy vendégek (külföldiek) «ország tanácsa (országgyűlés) nélkül méltóságra ne jussanak».

Ugyancsak általános érdeket véd a 12. cikkely, mely a bármely okból elhaltak feleségeinek a hitbért biztosítja.

A 14. cikkely, amely az ispánok megbüntetését és az általuk okozott kár visszatérítését írja elő, szintén közérdeket elégített ki.

Hasonló a 16. cikkely, mely rendeli, hogy «egész megyét vagy akárminemű méltóságot örök jószágul vagy birtokul» nem szabad adományozni.

Nem kevésbé közérdek a 20. cikkely, mely arról szól, hogy a tizedet pénzben nem, hanem csak terményekben

szabad követelni; és ha valamely püspök ellentartó lesz, a király nem segíti őt.

Lényeges közérdek volt az 23. cikkely, mellyel a pénz forgalma és a dénárok minősége lett szabályozva.

Hasonló a 25. cikkely a sólerakóhelyekről.

Ugyancsak közérdek volt a 26. cikkelyben annak megtiltása, hogy országon kívül való embernek birtokot adományozzanak; és ha már adtak, vagy eladtak, úgy a haza fiait váltsák meg.

Nem kevésbé fontos volt a 28. cikkely: «ha valaki törvény rendén elmarasztaltatott, senki a hatalmasok közül meg ne oltalmazhassa azt».

Közérdekű rendelkezést képezett a 29. cikkely: «az ispánok csak az ő ispánságuk igazával éljenek; egyebek, a királyhoz tartozók, úgymint cseberpénz, vám, ökrök és a várak jövedelmének két része is a király számára legyen».

Ugyancsak ilyen a 30. cikkely, mely megtiltja, hogy a négy jobbágyúron, a nádoron, bánon és a két országbíróon kívül, bárki két tisztet viseljen.

Az aranybulla 31 cikkelye közül tehát 17 cikkely közérdekű tárgyakkal foglalkozik.

Az ispánok rendjét érdeklő cikkelyek ezek:

Az 1-ső különösebben is érdekli őket, mert az országgyűlésről, amelynek csak ők maguk voltak törvényhozó tagjai, intézkedik.

Róluk szól a 7. cikkely 2. §-a: «Azonképen, ha az országon kívül akarnánk hadakozni és mi is a haddal mennénk, minden, valakinek ispánsága vagyon, vagy pénzünket bírja, velünk jőni tartozzék».

Javukra szól a 8. cikkely 1. §-a: «De nemesek (nobiles) perét, ha fejük vesztébe vagy birtokuk veszedelmébe jár, a király hire nélkül el ne végezhesse».

Az ő érdekükben lett alkotva a 10. cikkely kikezdése. «Ha valamely jobbágyúrnak, akinek tiszte vagyon, hadban történik halála, annak fiát vagy atyafiát illendő tiszttel méltó megajándékozni».

A 17. cikkely is érdekeiket védi: «Amely birtokot valaki méltó szolgálatjával szerzett, attól soha meg ne fosztassék».

Közérdeknek lehetne tekinteni, de itt sorolom fel a

24. cikkelyt, melyhez képest «pénzváltókamara-ispánok, sókamarások és vámosok országunkbeli nemesek legyenek. Izmaeliták és zsidók ne lehessenek».

Végül az ő fontos joguk lett a 31. cikkelyben biztosítva, midőn ki lett mondva először az, hogy az aranybulla egyik példánya az ispánok által választott bírójuk, a nádor kezébe téve: «Oly módon, hogy az írást mindenkor szeme előtt tartván, se ő maga meg ne tévedjen valamikép a mondott dolgokban, se királyt vagy nemeseket, avagy másokat megtévedni ne engedjen; hogy ők is örüljenek az ő szabadságoknak és azért nekünk és a mi következőinknek minden időben hívek legyenek és a királyi koronának tartozó engedelmes szolgálatjukat meg ne tagadják».

A nádor, azelőtt a karkász, régi jogának és kötelességének, a király ellenőrzésének elismerését foglalja ezen cikkely magában és ezen jog elismerése az ispánrend lényeges sikere.

Hasonló sikerük az a további rendelkezés, mely szerint «a püspököknek, mind más jobbágy uraknak és országunkbeli nemeseknek (nobiles) mindnyájan és egyen-egyen... minden hűtelenség szégyenvallása nélkül ellentállhassanak és ellentmondhassanak mindörökké».

A 31 cikkelyből hét vonatkozik tehát az ispánok rendjére.

A vitézi rendre, vagyis a serviensekre a következők vonatkoznak: Az 1. cikkely értelmében a fejérvári országgyűlésen az összes serviensek, valaki akar, szabadon oda gyűlhet.

A 2. c. «Ezt is akarjuk, hogy a vitézlő embert sem mi, sem az utánunk való királyok soha meg ne fogják vagy meg ne nyomorítsák valamely hatalmas kedvéért, hanem ha előbb perbe hivatott és rendes úton törvényt láttak reá.»

A 3. c. «Továbbá semmi szerpénzt, sem szabad dénár- adót nem szedetünk a vitézlők jószágán. Hívatlan sem házokra, sem falujokra nem szállunk.»

4. c. «Ha valamely vitézlő ember fiúmagzat nélkül hal meg, birtokainak negyedrészt leánya kapja; a többivel azt mívelje, amit neki tetszik. Ha pedig testamentom nélkül történik halála, valamely közelebb való atyjafiai vannak, azoké legyen, és ha semmiféle nemzetsége nem volna, a királyra szálljon birtoka.»

5. c. «A megyei ispán a vitézlők jószágán ítéletet ne tegyen, hanem ha pénzt vagy tizedet illet a dolog».

7. c. «Ha pedig a király az országon kívül akarna hadakozni, a vitézlők rendje ne tartozzék vele menni, hanem ha a király pénzén; és valamikor haza térend, a vitézlőkön hadiköltséget ne vegyen.»

10. c. «És ha vitézlő ember halna meg azonként, ajándékozza meg fiát a király, amint neki tetszik.»

15. c. «Lovászok, pecérek és solymárok vitézlők falvaira szállni ne merészeljenek.»

18. c. «Továbbá a vitézlők, búcsút véve tőlünk, szabadon mehessenek a mi fiúnkhoz, úgy mint a nagyobbtól a kisebbhez; ez azért az ő birtokuk veszedelmébe ne járjon. Valakit a mi fiúnk igaz törvény szerint fején ítél, avagy az előtte kezdett pert, míg ugyan ő előtte vége nem szakad, magunk eleibe nem bocsátjuk; viszont a mi fiúnk is azonképen.»

21. c. «A püspökök a vitézlők jószágán való tizedből ne adjanak a mi lovainknak, se az ő népök ne tartozzék a tizedet a király jószágára hordani.»

22. c. «Továbbá a mi disznaink a vitézlő ember erdején vagy rétyén ne legeljenek az ő akaratja ellen.»

A vitézlő rend érdekeiről rendelkezik tehát 11 cikkely.

Az alsóbb néposztályokra csak öt cikkely vonatkozik, de a közérdekű cikkelyek közül több közvetlenül érdekli őket és azok javukra szólnak.

3. c. «Azonképen az egyházak népén sem veszünk semminemű serpénzt.»

7. c. 1. szakasza szerint: «Ha pedig ellenség támadna haddal az országra, általánfogva mindnyájan tartozzanak elmenni».

13. c. «A jobb ágy urak úgy kövessék a király udvarát, vagy akármerre is úgy járjanak, hogy a szegénységet ne fosszák, ne nyomorgassák.»

19. c. «A várakhoz tartozó jobbágyok Szent István királytól szerzett szabadságuk szerint éljenek. Hasonlatosképen a vendégek is, akármicsoda nemzet legyenek, azon szabadságban tartassanak, mely kezdettől fogva vagyon nekik engedve.»

27. c. «A nyersbóradót azon szokás szerint fizessék, amint Kálmán király elvégezte volt.»

Az eredmény tehát az, hogy az aranybulla 32 cikkelye közül közérdekű célokat szolgál 17 cikkely.

Az ispánok rendjét érdeklőnek 7 cikkelyt lehet tekinteni.

A vitézi rend érdekét 11 cikkely védi.

Az alsóbb néposztályokét 5 cikkely szolgálja, de miként már említettem, a közérdekűek között több van, mely nagy javukra szolgált.

Nem lehet tehát állítani, hogy az aranybulla túlnyomóan a vitézlő rend érdekében lett kiadva.

De azt sem lehet állítani, hogy annak létrejötte az ő érdemük és épen olyan kevésbé tekinthetjük azt valamelyes gazdasági harc eredményének, miként az állítva van.¹

Nem kételkedem, hogy a vitézlő rend mozgolódásának a bulla létrejötténél bizonyos szerepe volt, de távolról sem olyan jelentős, mint aminőt egyesek annak tulajdonítanak; mert látjuk, hogy a vitézlő rend által elért vívmányok számra is, értékre is, sokkal alárendeltebbek, mint amelyek közérdekűből lettek megadva.

De a vitézi rend közjogi helyzetén az engedmények nem is változtattak. Az ispánok rendjének közjogi helyzetén sem változtattak ugyan azok, mert hiszen ők többet már igazán nem kaphattak, mint amennyivel bírtak, de ezen jogaikban fenntartattak és lényegesen meg lettek erősítve akkor, mikor az országgyűlés évenként való megtartása és a nádornak a királyt ellenőrző joga nemcsak el lett ismerve, de írott törvénybe is foglalva.

Ugyancsak az ispánok rendjének törvényhozási jogát ismerte el az előljáró beszéd, melyből lényeges voltánál fogva két szakaszt ide iktatok.

2. §. «Amiért hogy országunk nemeseinek és másoknak is Szent István királytól szerzett szabadságát némely királyok hol tulajdon haragjok bosszújából, hol gonosz, avagy önnön hasznokat szerető emberek hamis tanácsadásából, sok pontban hatalmasul megrontották vala, azért a nemesség gyakorta sürgető könyörgésekkel zaklatta felségünket és előttünk való királyai fülét az ország állapotjának megjobbításáról.

3. §. Mi tehát az ő kérelmőknek mindenben eleget akar-

¹ Erdélyi László: Árpádkor. 188, 190. lapok.

ván tenni, kivel tartoznak is, jelesben azért, mert ez okon vélek már gyakortább nem kicsiny keserűsége jutott ügyünk, amit a királyi tisztesség tökéletes megtartásáért eltávoztatnunk illik, ez pedig senki más által nem lehet inkább, mint ő általok: megadjuk mind nekik, mind országunk többi lakosinak azt a szabadságot, melyet a szent király adott.»

Tehát szó sincs itt arról, hogy a serviensek (vitézi rend) kérésére, követelésére a király földesúri jellegéből folyólag(!) adatott volna az aranybulla ki.¹

Azok a nemesek (nobiles), akikről a két szakasz beszél, az ispánok rendje és a két szakasznak az az igazi értelme, hogy a törvényhozó testületet alkotó ispánok (nobiles), tehát maga az országgyűlés gyakorta sürgető könyörgésekkel zaklatták a királyt és királyi elődeit az ország állapotának megjobbításáért. Miután pedig már gyakrabban nem kicsiny keserűséget okozott a királynak az ügy és mert tartozott is eleget tenni az ispánok kérelmének, így a királyi tisztesség megőrzése végett, mit leginkább a törvényt alkotó ispánok által érhet el, ezért megadja mind nekik, mind pedig a többi lakosoknak azt a szabadságot, melyet a szent király adott.

Ezen előljáró cikkelyek után nem lehet kételkednünk abban, hogy itt teljesen megfelelő törvényhozási alkotásról van szó; az országgyűlés ismételve kérte a bullának megfelelő törvényszöveg kiadását, a király többször megtagadta, emiatt gyakrabban keserűsége is volt, és végre azt elfogadta és arany pecsétje alatt kiadta. Ez az akkori időkben szokásos nyelvezettel van megírva, de másképen nem értelmezhető.

Mindezekből az következik, hogy semmi okunk és jogunk sincs az aranybullának törvényjellegét kétségbevonni; semmi okunk és jogunk nincs annak nagy közjogi jelentőségének leszállítására vagy megsemmisítésére törekedni. Méltón foglalhat az helyet az angol Magna Charta mellett, hiszen abban is nagy szerepet játszik a magánérdekek védelme; ellentétben a Magna Chartával, ami aranybullánk végrehajtásának ellenőrzésével csak egymaga az, aki az ősi jognak megfelelően ősi idők óta hivatva volt az ilyen alkotmányi szabályok be-

¹ Erdélyi: Árpádkor. 188., 190. 1.

tartására ügyelni, lett megbízva. Ha többeket küldenek ki ezen célból, akkor ősi jogszokásaink ellen vétének. De nem vétettek azok ellen, mert még ismerték azokat.

Az a felfogás nem áll meg, mintha a későbbi szabadságlevelek az 1222. évi bullát visszavonták vagy hatálytalanították volna; mindössze az történt, hogy egyes részeit megismételték, másokat kiegészítettek és vannak olyan pontok, melyek ha meg sem lettek ismételve, azért érvényben maradtak; ilyen épen a 31. cikkely.

Mainapság ha egy törvényt módosítanak, azt úgy teszik, hogy az új törvény megmondja, ezen és ezen évi, ilyen számú törvénycikk ezen szakaszát ezzel és ezzel megtoldjuk vagy módosítjuk anélkül, hogy a többi része érintve volna. A kérdéses XIII. században azonban ezt nem lehetett így tenni, mert abból, a sokszorosítás rendkívül nehézkes volta, tehát technikai okokból, a legnagyobb zavarok állottak volna elő. Így tehát az általános gyakorlat az volt, hogy amennyiben valamely panaszok következtében a törvény kiegészítése vált szükségessé, vagy mert valamelyik szakasz végre nem hajtatván, annak újabb megerősítését tartották szükségesnek, akkor nem helyezték az előző törvényt hatályon kívül, hanem az új törvénybe felvették úgy az új rendelkezéseket, mint pedig az előző törvényből mindazokat a szakaszokat, melyeknek végrehajtását a panaszosok sürgették és így azoknak újabb megerősítése indokoltnak, sőt szükségesnek látszott.

Ezen okból jutottak be az 1231., 1267., 1290. és 1298. évi törvényekbe az aranybulla egyes rendelkezései, de azok azt hatálytalanná nem tették, sőt folyton és állandóan érvénybenállónak tekintette a magyar törvényhozás, jogtudomány és közélet, ahogy tényleg olyannak is volt tekintendő.

Az aranyhullának törvényileg kifejezetten elhatározott első módosítása 1351-ben történt, midőn Nagy Lajos király törvénykönyve, mely a nemesség egyenlővételét mondja ki, megerősítvén teljes hatályában az aranybullát, kivételt tesz a negyedik cikkelyt illetőleg, melyről így szól:

11. §. Kivéve egyedül a kiváltságból kizárt, előbb érintett egy cikkelyt, tudniillik ezt: «Hogy az örökösök hátrahagyása nélkül elhaló nemeseknek jogukban és szabadságukban áll az egyházak, avagy tetszésük szerint mások részére, élők

közt vagy halál esetére adakozni, hagyományt tenni, birtokait eladni vagy elidegeníteni». Sőt ellenkezőleg, épenséggel ne legyen joguk ezt megtenni, hanem birtokaik jog és törvény szerént, tisztán és feltétlenül, minden ellenmondás nélkül, legközelebbi atyafiaikra és nemzetségeikre háromoljanak.

Ezen módosításnak célja az volt, hogy az ugyanazon törvény által az ispánrendbe beolvasztott vitézlőrend (serviens) birtokörökösödési joga egyenlővé tétessék és így a teljes összeolvadás könnyíttessék. Előző értekezésemben¹ kifejtettem Szent István törvényei alapján a két rend öröklési jogának különféleségét (II. könyv 5. és 35. fejezetei) és ezt a kétféle jogot tette ez az 1351. évi törvény egybehangzóvá, hogy így az összeolvadás útjából ezen akadály elháríttassék.

Már az 1290. és 1298. évi törvényekben is találunk erre nézve intézkedéseket, de azok úgylátszik nem mentek a gyakorlatban keresztül és így 1351-ben határozottabb és ünnepélyesebb formában lett újabb intézkedés téve.

Világosság kedvéért megjegyzem, hogy Szent István II. tk. 35. fejezetének szövege «de ártatlan fiainak hántásuk ne legyen», nemcsak a személyükre, hanem az atyai birtokok öröklésére is vonatkozik, tiltja azokat is tőlük elvenni, ahogy tényleg a gyakorlat is így magyarázta a törvényt.

XV. Aranybullával kapcsolatba hozott törvények.

Ezen törvények magyarázói sokban eltérnek az általam vallott történelmi elvektől és így szükségesnek látom azok magyarázatára is kiterjeszkedni. Az okok keresésére, melyekre mindezen törvények keletkezését visszavezethetnők, nem terjeszkedem ki, mert úgy látom, hogy íróink távolról sem értenek azokra nézve egyet és sokszor oly okokat hoznak fel, melyeket nem tudnék magamévá tenni; célszerűbbnek látom tehát, ha azon általános nézet mellett maradok, melynek már az aranybullánál kifejezést adtam, hogy a viszonyok természetes fejlődése tette indokolttá ezen új törvények kibocsátását.

¹ A régi nemz. és a sz. kir. jobb. 13. és 15.1.

II. András király már 1231-ben új alkotmányjogi törvényt adott ki,¹ melynek bevezetése teljesen egyezik az aranybulláéval, ami bizonyítja, hogy ezen törvény is országgyűlési - leg lett alkotva.

Az első cikkely annyiban módosult, hogy a Fejérvárott évenként tartott országgyűlésen nemcsak a vitézi rend, hanem mások is, ahogy a szöveg mondja, a szorongatottak félelem nélkül jelenhetnek meg panaszaik előadására; ami bizonyítja az aranybullánál adott magyarázatom helyességét.

Új a 2. cikkely, mely az egyház főpapjait (praelati ecclesiarum), érsekeit és püspökeit felhívja, hogy a fejérvári országgyűlésen a szegények kérelmének meghallgatása és a szabadság biztosítása végett, hacsak kánoni okok nem gátolják, törekedjenek jelen lenni.

Új a 3. cikkely: Ha a nádor rosszul végzi a király és az ország dolgát és az országgyűlés kéri eltávolítását, úgy a király a kérésnek eleget fog tenni.

A 4. cikkely megfelel a régi 2. cikkelynek.

Új az 5. cikkely: A király és a hercegek esküt tesznek, hogy a király uralkodásának 17-ik évétől (1222.) fogva elragadott birtokok az illetőknek visszaadnak. (5. c.)

A régi 3. cikkely annyiban kiegészítettik, hogy az adómentesség a kincstári nyereményadóra és pedig ezen adókat illetőleg nemcsak a vitézi rendre, hanem az ország bármely nemzetiségű és állású népeire is kiterjesztetik.

A 7., 8., 9. és 10. cikkelyek részletesebbek a régi 13., 14. és 15. cikkelyeknél, melyeket pótolnak. Elő van írva, hogy a vitézi rendbeliek házaira és falvaira a király, a királyi lovászok, solymárok, pecérek és szekeresek hivatlanul nem szállhatnak; ha bárhol másutt megszállnának, úgy fizessenek igazságos becsléssel kártérítést. Azután jön a nemesek ítélezésénél már említett rendelkezés, mely szerint az okozott károkat a nemes földesúr tartozik megítélni; ha pedig a nemes úr igazságot nem szolgáltatna, akkor a megyéspüspök az egyházi átkot fogja ellene alkalmazni.

Meg kell jegyezmem, hogy a több törvényben kimondott egyházi átok az egyházi méltóságoknak semmiféle jogható-

¹ Marczali H.: A m. tört. kútf. kézikönyve. 134. 1.

ságot, mint egyesek állítják, nem adott; egyszerűen a tilalmaknak és parancsoknak nagyobb súlyt akartak az átokkal való fenyegetésekkel adni.

A 11., 12., 13. és 14. cikkelyek egyeznek az 1222. évi 4., 5. és 6. cikkelyekkel.

A 15. és 16. cikkelyek megfelelnek az 1222. évi 7. cikkelynek, de a zsoldosokat, várjobbágyokat, továbbá azokat, kiket hivataluk kötelez és kik nagy birtokokat kaptak adományba, színién felsorolják mint olyanokat, kik a külföldi hadjáratokban résztvenni tartoznak. A betört ellenség ellen mindenki tartozik felkelni és ha a betörők menekülnek, a külföldön is üldözendők.

A 17. cikkely megfelel az 1222. évi 8. cikkelynek, de annyiban módosítja a régít, hogy a nádor bíraskodása alól kivonja az egyházi személyeket, a klerikusokat, továbbá a házassági és hitbéri olyan ügyeket, melyek az egyházi bírósághoz célszerűen tartozóknak látszanak.

Ez tehát eddig az egyetlen módosítás.

A 18., 19. és 20. cikkelyek egyeznek az 1222. évi 8. és 9. cikkelyekkel.

A 21. cikkely új és elrendeli, hogy a perosztók sok csalárdsága miatt az idézések és tanúsítványok csak úgy bírnak érvénnyel, ha a püspök vagy a káptalan, kisebb esetekben a convent vagy a zárda tanúsítványa egészíti azokat ki. Ez az intézkedés teremtette meg a hiteleshelyeket.

Ugyancsak új a 22. cikkely azon rendelkezése, mely szerint senki sem tartson magánál egy, két vagy több éven át perosztót, kivéven a már nyert megbízás befejezésére.

A 23. és 24. cikkelyek megfelelnek az 1222. évi 11. és 12. cikkelyeknek.

Új a 25., mely rendeli, hogy a tolvajok és a latrok feleségei és gyermekei az atyjuk bűneért el nem adhatók.

A 26. cikkely ugyanaz, mint az 1222. évi 16. cikkely.

A 31. cikkely szövegében tér csak el az 1222. évi 24. cikkelytől.

A 32. cikkely új része kiegészíti az 1222. évi 26. cikkelyt, mert elrendeli, hogy a külföldieknek adományozott vagy eladott birtokok az ország lakóinak visszavásárlásra átadandók vagy egyszerűen visszaveendők.

A nyestbőrökre vonatkozó 1222. évi 27. cikkely annyiban kiegészítést nyert az új 33. cikkelyben, mert megállapítja a nyestbőr váltságárát és azt, hogy abból egyharmad a telek és kétharmad a földbirtok tulajdonosáé.

A 34. cikkely kiegészíti az 1222. évi 29. cikkelyt, rendelkezve, hogy a jövedelmeknek a királyt illető része a király tetszése szerint osztatik el.

A 35. cikkely új és rendeli, hogy a törvény rendje szerint elmarasztaltak javait, tehát a jószágvesztésre elítéltekét a király vagy magának tarthatja meg, vagy akik között akarja, szétoszthatja. Az elmarasztaltaknak falvait azonban a királynak sem szabad felgyújtania.

Ezen tilalom azon jószágvesztésre ítétekre vonatkozik, kiknek javai az ispánok öröklési jogánál fogva az elmarasztaltak fiutódaitól vagy a nemek többi fitagjaitól el nem vehetők.

Az 1222. évi 10., 17., 18., 20., 21., 23., 25., 28. és 30. cikkelyek az 1231. törvényből kihagyattak, nem mintha ezáltal érvényüket veszítették volna, hanem mert az ezekben érintett ügyekben sérelmek többé nem merültek fel.

Az 1222. évi 31. cikkelynek a nádor ellenőrzésére és az ellentállási jogra vonatkozó rendelkezései helyett a záradék azt tartalmazza, hogy úgy a király, miként a fiai is ezen cikkelyek betartására magukat esküvel kötelezik és ha azokat mégsem tartanák be, akkor az esztergomi érsek előzetes figyelmeztetés után egyházi átokkal sújthatja őket.

Ismétlem, hogy az átokkal való fenyegetés nem szüntette meg sem a nádor ellenőrzési jogát, sem pedig az ellentállási záradék hatályát, hanem még súlyosabbá iparkodott tenni a törvény be nem tartásának következményeit.

Ha a mérleget felállítjuk, meg kell állapítanunk, hogy a vitézi rend jogai az 1231. évi törvény által egyáltalán nem lettek sem szaporítva, sem erősítve és így kétségtelen, hogy nem ők követelték az új törvényt.

A nemesi, vagyis ispáni rend sem követelhetette; tény ugyan, hogy két cikkely javukra szolgál, és pedig, az egyik szerint a nádor eltávolítását kérheti az országgyűlés, a másik pedig az elragadott birtokok visszaadását rendeli.

Ezen rendelkezéseknél sokkal lényegesebbek azok az új cikkelyek, melyek az alsóosztály érdekében lettek felvéve;

ilyenek: ők is mehetnek az országgyűlés elé panaszra és védőikként oda bocsáttatnak az érsekek és püspökök; bizonyos adóktól való mentesítés meg lett nekik adva; a megszállások által nekik okozott károk megtérítése iránt történt intézkedés; és a gonosztevők feleségeinek és gyermekeinek eladása, valamint a falvoknak büntetésből való felgyújtása megtiltatik. Igen fontos és emberies intézkedések.

Közérdeket szolgálnak a nádor felelősségre vonását, a hadiszolgálat szabályozását, a hifeleshelyek létesítését és a külföldiek által birtokok visszaszerzését tárgyaló cikkelyek.

Az egyháziak javára szól a nádor bíraskodása alól történt kivételek.

A király jogainak biztosítását célozzák a jövedelmeinek elosztására és az elmarasztalt javainak felhasználására vonatkozó rendelkezések.

A király hatalmaskodása elleni védekezésről intézkednek az elragadott birtokok visszaadására, és az általa és emberei által a megszállásoknál okozott károk megtérítésére vonatkozó cikkelyek.

Ehhez képest meg kell állapítanunk, hogy az 1231. évi törvényben az alsóbb néposztályok sérelmeinek orvoslását igyekeztek leginkább biztosítani. Az egyházfőknek ezen a téren elismerésreméltó szerep jutott; a szegénység érdekeinek védelmére meg lettek hívva az országgyűlésekre, ha egyelőre nem is mint törvényhozók, hanem mint a jognélküliek védői, mely szerepet sokan szebbnek fogják ítélni a törvényalkotói szerepnél.

Ha az 1231. évi törvényben a vitézi rend tagjai sérelmeikkel nem szerepelnek, annál inkább lépnek előtérbe 1267-ben, midőn egyenesen az ő érdekeik védelmére külön törvény lett alkotva.¹ Ekkor fellépésük távolról sem volt erőszakos, hanem tapintatos; nem csaptak lármát, zenebonát, hanem az állami intézményeket és a törvényes rendet megbecsülő, vitézi hivatásukhoz méltó viselkedésű tényezőkként, bizonyára a király előzetes tudtával, sőt engedélyével, az esztergomi érsek vezérszárnyai alatt Esztergomban tartottak gyűlést és abból kérvényt

¹ Marczali H.: A m. tört. kútf. kézikönyve. 168. lap.

intéznek Béla királyhoz és fiaihoz, midőn magukat «nobiles regni Ungariae universi, qui servientes Regales dicuntur» vagyis «Magyarország összes nemesei, kik a királyt szolgáló vitézeknek neveztetnek» címezik.

Kérelmük az, hogy a Szent Istvántól nyert szabadságaikban tartassanak fenn, hogy így a királyt és a koronát annál hűségesebben és odaadóbban szolgálhassák. A király a kérést igazságosnak és törvényesnek ismervén fel, báróinak tanácsára és az ő hozzájárulásukkal azt teljesíti.

Említettem már, hogy ezen időben a vitézek (serviensek) szolgálatára nemcsak a harctéren volt a királynak és az országnak szüksége, hanem nélkülök a közállásokat sem tudták betölteni, mert az ispánrenden lévők aránylag kisszámúak voltak. De a folyton fejlődő vármegyék közül sokban nem volt ispánrenden lévő család és így reá voltak utalva a vitézi elemre, kikkel sűrűn házasodtak össze, amit a családfákból igazolni lehet. A vitézek vagyoniilag már a sok adomány révén is folyton gyarapodtak. Hogy pedig a műveltségnek az ispánokénak megfelelő fokán állottak, azt tapintatos és higgadt fellépésük szintén tanúsítja. Ily körülmények összejátszása mellett természetes, hogy kérésük úgy a király, mint pedig az ispáni rend részéről szívesen lett fogadva és minden érdekelt tényezőt megnyugtató módon jött létre az 1267. évi törvény, mely az ősi intézmények hatalmas életerejéről és fejlődésképességéről tesz tanúságot. Nem volt szükség külföldi példák utánzására ahhoz, hogy a nemzet gerincét képező, az akkori viszonyok között magát gyöngének érezni kezdő ispáni rend életerős tömegekkel felújíttassék és megerősödjék. Az ezen törvény alapján az ispáni rendűek körébe néhány évtized alatt felszívott rétegek épen olyan szinmagyarok, épen olyan hazafiak voltak, mint minőknek az ispáni rend tagjai évszázadokon keresztül kétségen kívül bizonyultak, így lett fenntartva a jogfolytonosság, de egyúttal így váltak a szent korona testének és hatalmának részeseivé az addig alsóbb rendűeknek tekintett vitézek is.

Az 1267-ig nemeseknek nevezett ispáni rendet innentől fogva törvényeink báróknak kezdik nevezni, mert a nemesi címet, az ispáni jogokat egyelőre még teljesen el nem nyert vitézi rend veszi használatba.

A bárók tanácsára és hozzájárulására való hivatkozás teszi kétségtelenné, hogy itt a király és az országgyűlés együttes ténykedésével alkotott törvényről van szó. «Habitio Barorum nostrorum consilio et assensu.»

Marczali és mások a báró elnevezésből azt következtetik, hogy ekkor alakult ki a főurak rendje és itt mint a király tanácsa szerepelnek, ami teljesen téves és a nálunk sokszor észlelhető természetes és nem erőszakos fejlődés hozza magával azt a magyarázatot, melyet előadtam; nézetem szerint a történelmi igazság csak ez lehet. Marczali és a vele egyezően vélekedők tévedése onnan ered, hogy a vitézi rendet összetéveszti a régi nemesekkel és az ilyen félreértés vezet el bennünket a történelmi valóságtól.¹ Más, mint a régi ispánokat nem érthetünk a bárók elnevezése alatt, mert kétségtelenül országgyűlésről van szó és mások, mint az ispánok az országgyűlés tagjai ezideig nem voltak, tehát mások nem is érthetők ezen elnevezés alatt. Lehetne esetleg mondani, hogy az ispáni rend kettévált, de ha így lett volna, akkor a törvényben «barones et nobiles» vagy «barones et comites», mint ahogy az ispánrendüeket régebben mindig nevezték, volna olvasható. De a kérvényező serviensek címzése is felfogásom mellett bizonyít, mert ők maguk elnevezésükben megkülönböztetik magukat a régi nobilesektől és odateszik, hogy ők a király serviensei, ami világossá teszi a helyzetet, mert ebből következik, hogy még voltak más, régi nemesek és pedig az ispánok, kik megkülönböztetésül a bárók nevét vették fel. Főrendüekről ekkor még szó nem volt.

Elmondom röviden ezen fontos törvény tartalmát:

1. Szerpénzt, továbbá a kamara részére vagy más célra kirovást a nemesek (tehát serviensek) népeitől nem szabad követelni és élelmezéssel vagy megszállással sem terhelhetők meg.

2. A király vagy a királyné népei által a váraktól vagy az udvarnokoktól elvett földek azoknak visszaadandók, nehogy a foglaló falvak a szabad vendégek szabadságaival éljenek.

A nemesek alatt állandóan a serviensek, vagyis a vitézi

¹ Id. munka 167. lap.

rend értendő, de ezen rend tagjai még mindig nem bírják az ispánok jogait.

3. A nemesek közül senki sem fogható el vagy börtönözhető be, sem pedig ingóiban vagy személyében nem károsítható bírói beavatkozás nélkül. A bíróság pedig a bárók jelenlétében a bíraskodási rend betartásával járjon el.

4. A nemesek a király bármelyik fiához szabadon átmehetnek.

5. Azokat a földeket, melyeket a király és a királyné szabad faluinak népei a nemesektől bírnak, a király és a nemesek által megbízott két báró hite és tudása szerint vissza kell adni.

6. Az örökösök nélkül elhalt nemesek javai mindaddig el ne osztassanak, el ne adományoztassanak, át ne adassanak, el ne örökíttessenek, amíg az atyafiak és a közös őstől eredő osztályostársak a király elé nem hivatnak és ott a bárók jelenlétében megfelelő rendelkezés nem történik. Addig is a javak az atyafiak és az osztályostársak kezelése alatt álljanak.

Látjuk, hogy ez az eljárás nem az ispánrenden lévők örökösödési rendjének, hanem a vitézi rendre vonatkozó törvényeknek felel meg, mert ha az ispánrenden lévők halnak el örökös nélkül, akkor a nemzetségükből származókra haramiának a javak. A 6. pont azonban máris igyekszik örökösödési rendjüket közelebb hozni az ispánrenden lévőkéhez.

7. Ha a király idegen országok vagy területek meghódítására hadat vezetne, a nemeseket (serviensek) nem kényszerítheti a sereghez, kivéve az önként jelentkezőket vagy a király pénzén csatlakozókat; szintúgy nem kényszeríthetők a királyfiak segítségére sem.

8. Következik az előbbi fejezetben már említett pont, melyszerint a nemesek megyénként két vagy három nemest küldenek a fej érvári országgyűlésre, kik ott oly célból legyenek jelen, hogy a bárki által elkövetett és gyakorolt vétségek és jogtalanságok elbírálását és a panaszosoknak kiszolgáltatót igazságot meghallgassák.

Ez a szakasz világosan bizonyítja, hogy a kérdéses nemesek, vagyis serviensek az országgyűlésnek még nem lettek tagjaivá.

De mutat a szakasz másra is, és pedig arra, hogy a tömegeknek az országgyűlésekről való eltávolítására erőteljes kísérlet történt.

9. Ha örökös nélküli nemes esne el a hadjáratban, bármely módon szerzett birtokai nem a király kezére jutnak, hanem az elhaltnak rokonaié vagy osztályos atyafiaié legyenek, úgy, hogy az örökölt birtokokat az osztályosok kapják, a vásároltakat pedig azok, akiknek az elhunyt életében hagyni akarta.

Itt ismét lényeges közeledést látunk az ispánok rendjének öröklési törvényeihez és teljesen az a színezete van ennek a közeledésnek, mintha fokonkint előkészítenék a servienseknek az ispáni rendbe való felvételét.

10. A nemesek ügyeit írásos kérvények nélkül kell elintézni.

Szintén csak a serviensekről van szó, de valószínű, hogy ezen törvény az összes kérvényezőkkel szemben alkalmazást nyert.

A törvénybe a király és a hercegek esküjét is befoglalták és kimondják, hogyha azt megszegik, az esztergomi érsek egyházi tilalmat rendelhet a királlyal és a hercegekkel szemben.

Az elmondottakból világos, hogy a serviensek még mindig más közjogi és magánjogi alapon maradtak, semmint az ispánok rendje; nálunk ez a lassú fejlődés volt az ősi gyakorlat, az felelt meg a magyar természetnek és a hagyományoknak.

Miután III. András király 1290-ben Fejérvárott meg lett koronázva, hitlevelet adott ki,¹ melyet egyesek ugyan egyszerű törvénynek tekintenek, de sokan, így alkotmánytörténeti íróink is,² teljes joggal hitlevélnek ismerik azt el.

A bevezetésben el van mondva, hogy az érsekeknek, püspököknek, báróknak, az előkelőségeknek és az ország nemeseinek beleegyezésével történt megkoronáztatása alkalmával az ország nemeseivel országgyűlést (congregatio gene-

¹ Marczali H.: A m. tört. kútf. kézikönyve. 186. 1.

² Timon Ákos: A m. alk. és jogtört. 108. 1.

ralis) tartván, a szent királyoktól adott szabadságokat újból megerősíti.

Kétségtelen tehát, hogy a királyi hitlevél az országgyűléssel együtt lett alkotva úgy, ahogy ez ma is szokásos. A hitlevéljellegét a bevezetésen kívül az is bizonyítja, hogy panasz vagy kérés a törvény hozatalának alapjául nem említetik. Pontjai ezek:

1. A király az egyházi intézményeket javaik birtokában megvédi és az elfoglaltakat visszaadhatja.

2. Sem egyháznak, sem főpapnak, bárónak, nemesnek vagy másnak örökjogon megyét nem adományoz. E részben a lehetőségig elődeinek nyomdokaiban halad.

3. Méltóságokat, vármegyéket vagy várakat jövevényeknek, vendégeknek, pogányoknak vagy nem nemeseknek, kik gyakran hoznak viszályt az országba, a király nem fog adományozni, sem azokat a tanácsba (országgyűlés) be nem fogadja.

4. A király a báróknak sem engedi meg, hogy méltóságukat bizonyos összeg pénzen tovább adják és azt sem tűri, hogy helyetteseik (alispánok) nem nemesek legyenek vagy a megyei (parochia) bírászkodás (szolgabírák) nem nemesekre bizassék.

A nem nemesek alatt most már a várjobbágyok sorsán lévők értendők.

5. Az országbírák és az alispánok elé káptalan vagy konvent tanúsítványa nélkül senki sem idézhető és az ispán a négy szolgabíró jelenléte nélkül nem ítélezhetik.

6. Béla és István királyok adományai vissza nem vonhatók, mert igazságos, sikeres és az ország javát szolgáló módon kormányoztak és mindenkor üdvös tanácsot vettek igénybe.

7. Miután László király idejében a tatárok elleni védekezésnél többeknek atyja vagy rokonuk elesett,*az ezért megjutalmazottak adományai az érsekeknek, püspököknek és az ország (országgyűlés) által kiküldött tanácsosoknak javaslatára királyilag megerősítetnek.

Itt ismét látjuk az országgyűlés érvényesülését.

8. A László király által méltatlanoknak tett adományok azonban ugyanazoknak tanácsára visszavonatnak, mégis azokat az illetők a legközelebbi szent István-napig megtarthat-

ják, kivéve a királyi várakat, tanyákat, városokat, vendégeket és udvarnokokat, melyek és kik azonnal visszaadandók.

9. A király az ország régi szokásához képest a nádort, tárnokmestert, alkancellárt és országbírót az országnak (országgyűlés) tanácsa szerint nevezi ki. De az alkancellár nevezésére a fejevári egyháznak régi szabadalma van.

10. Ha idegen hatalom támadná meg az országot vagy annak valamelyik tartománya vagy része el akarna szakadni, vagy pedig az engedelmességet megtagadva, a hatalmat önmagának kívánná megszerezni, akkor az ország nemesi és az azok módjára birtokló és nemesi jogokkal élő szászok a király mellé állani és őt támogatni tartoznak. De ha idegen ország elfoglalására viselnének háborút, akkor csakis a király pénzén kötelesek elmenni; mégis kikötve, hogy valamely báró hívására sem bel, sem külügyekbe avatkozni nem tartoznak és csak a király vezetése alatt, ennek pénzén tegyék ezt.

11. A nemesektől és a szászoktól a király sem szerpénzt, sem csöbörpénzt nem szed és a kamara haszna vagy más címen sem fog rajok kivetést készíttetni.

12. A kibocsátáskor az új pénzt minden vármegyében a megye által választott négy megbízható ember a vármegye ispánjaival hozzák forgalomba és előbb bírálják azt meg.

13. A királyon kívül senkinek sincs joga pénzt kibocsátani.

14. Ha a nádor bíraskodási útra kél, ítélkezési útján minden vármegyében a négy kiküldött bíró az ispánnal kísérik őt és együtt ítélkezzenek; az ispán ítélkezési joga különben épségben maradjon. Ha pedig a nádor gyanús ítéletet akarna hozni, akkor a négy bíró az ispánnal intsék őt meg és jelentsék őt fel a királynál.

15. Az érsekek, püspökök és a kedvezményezett egyházak világi ügyeiben csakis a király ítélhet. Viszont az érsekek városaiban és falvaiban lakó nemesek és népeik fölött az érsekek bírái nem ítélkezhetnek. Épen úgy nem ítélkezhetnek a nemesek ügyeiben a vendégnépek, melyek a király és királyné szabad falvaiban lagnak.

16. Az átmenő árúnak a lakóknál való elzálogosítása eltöröltetik.

17. A IV. László király idejében állított összes vámok megszűnnek.

18. A régi vámhelyeken csakis az idegen országok között járó kereskedők fizetnek vámot, a nemesek és az egyházak népei nem.

19. Az egyházakból alakított tornyok és várak vagy más közveszélyre készült erődítmények megsemmisítendőek.

20. Az erőszakos foglalás által jogtalanul megszállt birtokok, városok és várak visszaadandók.

21. A tizedet a gabona után a szent királyok törvényei szerint fizessék úgy, hogy minden nemes vagy szász, aki nemes számba megy, egy eke föld után egy fertót fizessen. A népeik pedig minden kalangya után fizetnek egy nehezéket. A tizedszedő ne egymaga, hanem a megyei ispán emberével szedje azt és pedig szent Márton-napjáig a nemesek népeinek, ezután pedig a tizedszedőnek esküje bizonyít. A bortized ősszel a mustból szedendő, de későbbben a must értéke számít.

22. Aranypecsétetes okirat kiállításáért a kancellárnak tíz márka ezüst vagy egy márka arany, a függő pecsételésért az alkancellárnak egy márka ezüst és a jegyzőnek egy fertő fizetendő.

23. Az oklevélben olvashatlan.

24. Érthetetlen töredék.

25. Következik az a cikk, melyet a országgyűlésekről szóló fejezetben már ismerhettem, az országgyűlésekről és a bárók felelősségre vonásáról.

A bárók ugyanazonosságát az ispánokkal mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az ispánok felelősségéről olvastunk a törvényekben és most a bárókéről olvasunk.

26. Az örökös nélkül elhalt nemes vagy szász örökölt vagy szerzett javai nem vehetők el. Az örökhagyó pedig szabadon hagyományozhatja vagy még életben átadhatja javait rokonainak, vagy azok egyikének, vagy nejének, úgyszintén lelke üdvéért az egyháznak is.

27. Ha egy nemes valakinek kárt okoz, még ha a király kegyelmet is gyakorol, a károsult kártalanítandó.

28. Ha egy gonosztevő bíróilag elítéltetik, a király nem fogja mentetegetni, sem védeni, valamint a báróktól sem fog ilyest tűrni.

29. Ha pedig az ország valamelyik lakója erőszak vagy

félelem által kényszerítve birtokait eladná, ha az erőszak és a félelem törvényesen és elfogadhatóan bizonyíttatik, az ilyen kötés, mint erőnélküli, megsemmisítendő és az ügylet teljesen visszamegy.

30. A nemesek és a szászok birtokába hitbér és leánynegyed címén a családon kívül álló be nem juthat, hanem az örökösök vagy a legközelebbi osztályos atyafiak az országban szokásos becsű szerint váltsák azt magukhoz.

31. Az erdélyi szászoknál a megyei ispánok csak három esetben ítéljenek, és pedig: tolvajlás, rablás, valamint a tized és a pénzverési ügyekben.

32. Ha a, szászok közül valaki magát a vármegyei ispán részéről károsítva érezné, vigye panaszát a király elé. Ha azután 100-nál több vagy kevesebb eskütárrsal tisztítóesküt tesznek, 40 dénárnál többet az esküért nem fizetnek.

33. Ha egy nemes vagy szász birtokait vétségekért és gonosztettekért elvesztené, nehogy régi javaikban idegen birtokostársat legyenek kénytelenek tűrni, rokonai és közelállói a birtokot magukhoz válthatják.

34. Az erdélyi vajda az ottani nemeseket és szászokat, Szlavonország bánja pedig a drávántúli nemeseket sem szállás igénylésével, sem jogtalan egyéb követelésekkel nem terhelhetik.

A hitlevélben előforduló bárók alatt csakis a volt ispánok rendjéből származókat, a nemesek alatt pedig a volt servienseket, vagyis vitézeket, kikkel az erdélyi szász és a drávántúli horvát nemesek egyenlő jogúak, kell értenünk. Ezen időben az ispánrendűek a de genere jelzést is használták. A nyugaton a bárói cím bizonyos szabadságokkal bíró nemes birtokosok által szokott használtatni, de ezeknek a szabadságai a nyugaton nem voltak annyira kiterjedtek, mint minőkkel a mi ispánrreffink bírt.

A hitlevélben új engedmények nem foglaltatnak, csak az annak kibocsátásáig gyakorolt jogok lettek felsorolva és érvényük megerősítve, kihirdetve. A nemesekre (serviensek) vonatkozó szakaszok több olyan jogról beszélnek, mely jogok a serviensek rendjének bebizonyíthatólag régi jogát képezték. Mint velük egyenlőek szerepelnek a szász és a drávántúli horvát nemesek is.

A bevezetésben a törvényhozókként említett nobilesek alatt azonban az ispánrend tagjai értendők. Ekkor tehát nem nevezi őket a király báróknak.

Közbejött újabb hatalmaskodások miatt, amire az 1298. évi törvény céloz, az 1290. évi hitlevél annál kevésbé elégitette ki az összes néprétegek igényeit, mert egyes, már törvényileg elismert néprétegek, így a székelyek, kunok, a városi lakosság, abban említve sincsenek. Bizonyára ez indíthatta a királyt arra, hogy a királyi tanács javaslatára a törvényhozás, vagyis a bárók, tehát az ispáni rend hozzájárulásával megbízást adott a főpapságnak, hívják össze a püspököket, a káptalanokat, konventeket, az ispánrenden kívüli összes nemeseket, a székelyeket, szászokat, kunokat és a városok követeit és velük együtt egy oly törvény alkotását készítsék elő, mely az ország megreformálását tárgyzó szabályokat, tehát valamennyiök szabadságait, összefoglalja és biztosítja.

Gergely esztergomi érsek valamely okból nem akart résztvenni a munkában, sőt azt akadályozta és ezért őt 1299-ben a szentszéknél be is panaszolták.

Helyette János kalocsai érsek vezetése alatt 1298. aug. 5-én Pesten, a minoriták templomában az erdélyi, egri, boszniai, veszprémi, váci, zágrábi, váradi és csanádi püspökök személyesen, a pécsi követei útján jelentek meg; megjelentek továbbá a káptalanok és konventek követei, az ispáni renden kívüli összes nemesség, a székelyek, kunok, szászok és a városok követei; hangoztatva lesz, hogy «ex consensu domini Regis et Baronum totius regni» gyűltek egybe.

Az ezen gyűlésen kidolgozott szabályzatok azután 1298-ban és úgy látszik, részben 1299-ben az országgyűlés, vagyis a király és a bárók elé lettek terjesztve, kik azokat elfogadták és saját, valamint a püspökök pecsétjei alatt mint törvényeket kiadták.

A püspökök pecsétjei annak igazolására szolgáltak, hogy a törvények megfeleltek az ő vezetésük alatt kidolgozott javaslatoknak.

Az a feltevés, melynek R. Kiss István különben értékes

értekezésében¹ ad kifejezést, hogy a minoriták templomában tartott gyűlésen résztvevők lettek volna a törvényhozók, ellenben a király a főpapokkal és a bárókkal voltak a törvény jóváhagyói, szentesítők, helyt nem állhat, mert ennek nemcsak a törvény szövege mond világosan ellent, hanem jól tudjuk, hogy a törvényhozók a király oldalán abban az időben kizárólag az ispánrendűek voltak, kik akkor a volt servienektől és az azokkal egyrangban lévőkötől való megkülönböztetés céljából báróknak mondtattak. Más tagja a törvényhozásnak az ispánrendűeken kívül nem volt és nem lehetett.

Ezen törvény megalkotásánál a történelmi fejlődésnek megfelelő állami szükségletek kielégítéséről volt szó és a törvény előkészítése és elfogadása törvényes úton ment végbe. Marczali tehát indokolatlanul gondolt a törvényhozási tényezőknek forradalmi ízű mellőzésére. Tény, hogy az Árpád-királyok korában az állami szervezet sokkal biztosabb alapon nyugodott, semhogy az ispánok ellen már jelentkező erős ostrom dacára az olyan ősi tényezőket, mint aminők az ispánrendűek voltak, úgy máról-holnapra egyszerűen félre lehetett volna tolni.

Az utolsó Árpád-királynak nem kis érdemül kell tudnunk, hogy az uralkodása elé tornyosuló nagy nehézségek dacára, ispánjai segélyével sikerült neki egy olyan törvénykönyvet megalkotni, mely az államjogi egységet volt hivatva szolgálni és fentartani.

Az 1298. évi törvényhozási munkálatoknál az akkor már különleges jogokkal bíró zsidók nem szerepelnek, róluk említés nem történt. Azt hiszem, ez nem a királyon és környezetén múlt, hanem magukon a zsidókon, kik következetesen tartózkodtak minden olyan mozgalomban való részvételtől, mely az állam egységének erősítése mellett az ő különállásukat érinthette volna.

Az 1298. évi törvény említi, hogy a kalocsai érsek elnökelete alatt tartott gyűlésből a bárók szokásszerűen ki lettek zárva; ezt úgy kell értenünk, hogy a bárók a servieneknek 1232. évi kehidai és az 1267. évi esztergomi gyűlésein, melyek kétségtelenül szintén előzetes királyi engedéllyel lettek meg-

¹ Fejérpataky: Emlékkönyv 263. l..

tartva, továbbá a kunok, székelyek és szászok hasonló gyűlésein bizonyára szintén nem vettek részt és így csak a szokásnak tettek eleget, midőn mint törvényhozók az 1298. évi gyűlésre sem mentek el, hiszen ezen gyűlések végzeményei mint kérvények vagy javaslatok azután eléjük, mint az országgyűlés tagjai elé kerültek és ott alkalmuk volt azokkal foglalkozni.

Itt adom a törvénynek ismertetését:

I. A királyi törzsből eredő András királyt törvényes uruknak elismerik.

II. Hogy pedig a király személyének méltósága érvényesülhessen, úgy az ő, mint pedig a királyné javai, bárki által foglaltattak legyen azok el, teljes joghatállyal visszaadandók.

III. Ha az országgyűlés idejétől számított három hónap alatt a király, a királyné, az egyházak és a nemesek a bárki által jogtalanul elvett javaikat vissza nem kapnák, úgy az illető foglaló kiközösítendő és csak a kalocsai érsek az összes püspökök hozzájárulásával oldhatja az átok alól fel; a királynak azonban joga lesz az illetőt kártérítésre kötelezni és őt oly módon büntetni is, hogy javait elvegye, melyeknek a kártérítés fedezése után megmaradó része illesse a királyt. A bűnösnek örökösei semmit se kapjanak és szűnjenek meg nemesek lenni.

VI. Ha a bűnösök közül valaki oly hatalmas, hogy a király ítéletének ellenszegülne és az ország ereje őt megtörni nem képes, a király máshonnan is hívhat segítséget (tehát külföldit).

VII. Ha a király a bűnösöket nem üldözné vagy az üldözést elhanyagolná, úgy a király kápolnája még akkor is tilalom alá vethető, ha külön kedvezménye volna. Aki barát feloldozná a bűnöst, az ne kapjon többé alamizsnát.

X. Az új várak a király vagy a nádor által lerombolandó k.

XX. A király is kiközösítés alá esik, ha az általa elfoglalt javakat vissza nem adja.

XXI. Ha az ország valamelyik része bármely címen idegen uralom alá esnék, a király törekedjék azt visszaszerezni, hogy az ország régi jogán teljes területi épségének örvend-

hessen. Ha ezt a király a törvényes akadály elestével elmulasztaná, egyházi büntetés alá esik.

XXIII. Hogy a királyi udvar nagyobb biztonsággal léphessen fel és az ország könnyebben legyen kormányozható, az esztergomi és a kalocsai érsekeknek egy-egy alárendelt püspöke 3-3 havonként váltakozva legyen állandóan a király udvarában; hasonlóképen legyen állandóan ott, és pedig a király költségén, az összes nemesség képviselőit az országgyűlés által választott két nemes (persze ispánrendű). Ha a király a sürgős adományok és a méltóságok betöltésénél vagy más nagyobb ügyekben ezen püspökök és nemesek, tehát a tanács meghallgatása nélkül végezne, akkor rendelkezései érvénytelenek.

XXIV. A királyné ne külföldieket, hanem méltóságának emelése céljából magyar nemeseket tartson udvarában és a király által melléje adott bárók ügyeljenek, hogy a királyné vám- és harmincadjövedelmei befolyjanak.

Minden vármegyében négy nemes választandó oly célból, hogy a király engedélyével a hatalmaskodásokat megvizsgálják és ha valamelyikük ezen tisztet nem vállalná vagy hamis jelentést adna, azt az egyház átka sújtsa.

XXVI. Az egyház békében örvendjen szabadságának és üresedés esetén az üresedésből az egyházra kár ne háromoljék.

XXVII. Az elhalt püspökök javai szét ne raboltassanak; ha végrendelet nem marad, úgy minden az egyházá.

XXVIII. Ha az egyházi személy végrendelezéskor eszénél van, úgy végakarata a törvény szerint hajtandó végre és ami kit illet, az a rokonok, szolgák és tisztek bevállása szerint, az illetőnek kiadandó.

XXX. Az egyház és a nemesek népeire adót és serpenzt kivetni tilos.

LX. Amennyiben a nemesek egyike az ország szokásának megfelelően kirótt kincstári nyereményt a megállapított időben meg nem fizetné, úgy birtokai vagy birtokrészei egy vagy két prelátus (a kir. tanács tagjai) jelenlétében a kir. kamarai ispán által mindaddigra elfoglalandók, amíg a fizetés meg nem történt.

XXXVII. Az egész országban egyféle ismert királyi pénz két éven át forogjon; később az összes városi és falusi

piacokon egyenlően megállapított értékben, $\frac{1}{10}$ ezüst kevérekü pénz legyen forgalomban.

XXXVIII. Amennyiben a nemesek vagy a hatalmasok valamelyike, birtoka piacán vagy más helyeken, bízva a régi gyakorlatban, nem az előbbi pontban megállapított pénzegységet hozná forgalomba, úgy veszítse el piacját (vásárjog) és ezen jog arra vagy azokra szálljon, kik méltóan járnak el.

XXXIX. Ha mégsem fogadnák el a királyi pénzegységet, akkor az illetők birtokuk minden házhelye után $\frac{1}{2}$ fertó adót fizetnek.

XL. Ha valaki, megvetve a félelmet, birtokán vagy házában pénzt veretne, annak a háza pusztíttassék el és törvény szerinti büntetésben részesüljön.

LXXV. Midőn egy olyan nemes, kinek birtoka fimagszakadás esetén a királyra szállna (tehát egy volt serviens, vagyis vitéz), fiúörökös nélkül hal el és leányának vagy nővérének ugyanott van birtokrésze, akkor a visszamaradt birtok a leány ág jogán nekik adandó át.

LXVII. Ha egy nemes (volt serviens) birtokot vagy birtokrészt kívánna eladni, azt elsősorban a rokonok, a közös leszármazásúak vagy az osztályostársak, továbbá a szomszédok és határosak vehetik meg és pedig, ha az egy évi jövedelem egy márka, akkor 10 márkán, ha két márka, 20 márkán és így tovább; ezen eladásnak az említettek jelenlétében kell történnie és csak ha a felsoroltak meg nem vennék, vásárolhatja idegen meg.

LXVIII. Ha egy hasonló nemesi birtok valamely vétségért bírói kézbe vagy az ellenfél kezébe kerül, úgy a tulajdonos vagy akire a birtok még tartozik, magához válthatja, és pedig egy ekényit három márkáért, tornyos templomot 15 márkáért, torony nélkül 10 márkáért.

LXIX. Ha valaki birtokát másnak eladná úgy, hogy a vevőt egyúttal örökösének vallja, mégis az ily vevőtől másvalaki a birtokot per útján követelné, akkor az eladó a vevőt és örökösait a birtokban védelmezni tartozik.

LXX. Ha egy nemesnek parasztja, vagyis jobbágya megszerezvén az engedélyt és a földbérét megfizetvén, máshoz akarna költözni, ezt szabadon megteheti.

LXXII. Midőn idegen országbeli jövevények akarnak az

országba költözni, az áthurcolkodáskor sem személyük, sem javaik után vámot nem fizetnek.

LXXIII. Hasonlóképen nem fizetnek vámot az egyik nemestől a másikhoz költözőkódó jobbágyok sem.

Osztatlan testvérek közül csak az egyik vonul a harcba.

A nemes ember, ha akar, másnak szolgálatába léphet.

A megyékben a nádorispán, és ha nincs ő a megyében, a megyei bírák ítélkeznek.

A nádorispán gyűléseit tavasszal, nyáron vagy ősszel tartsa és pedig a szabadban.

A nádorispán más hivatalt ne viseljen.

Az utolsó Árpád-házi király tehát még fenntartotta az ősi szervezetet és az Anjoukra hárult a feladat, hogy azt ismét fokozatos fejlődéssel átalakítsák.

XVI. Koppány, Gyula, Ajtony.

A Szent Istvánnal szembekerült nagyok közül, hogy szereplésük időrendje szerint vegyük, Koppány, az erdélyi Gyula és Ajtony voltak azok, kiket egyes íróink törzsvezéreknek mondanak, de egyikük sem volt az, Gyula azonban törzsvezéri családból eredt. Indokoltnak látom, hogy velük részletesebben foglalkozzam.

Pauler Koppányt egy nemzetség vezérének mondja, mi az én felfogásommal is egyezik; a Képes Krónika somogyi vezérnek vagy hercegnek, dux Symigiensis, nevezi, de ezzel nincs az mondva, hogy egy törzsnek a vezére volt, hanem egy nemlétező, a valóságban sohasem szereplő hercegséget ruház reá; lehet, hogy miután már előzőleg vezérkedett, a krónikairó az ő nagy tekintélyét akarja ezzel jelezni; de kétségtelen az is, hogy abban az időben az előkelők között az erdélyi Gyulák tekintélye és rangja volt a legnagyobb.

A későbbben élt krónika- és legendairók Szent Istvánban a kereszténységnek diadalrajuttatóját tisztelvén, mindenkiben, aki bármely okból vele szembe került, a pogányság harcosát látták még akkor is, ha más okok idézték elő a szembe kerülést.

Így vagyunk Koppánnyal, Gyulával és Ajtonnyal is, kit

mind a hárman pogánykodással lesznek vádolva, pedig, úgy hiszem, egyikük sem lett ezen okból letörve.

Koppány a somogyiakkal fogott fegyvert és a krónika azzal is vádolja, hogy a fejedelmi székre vágyott, mit Szent István anyjának keze útján remélt elnyerhetni, sőt hogy Szent Istvánt meg akarta ölni.

A Szent Istvánról szóló fejezetben már kifejtettem, hogy a kereszténység behozatalának szükséges voltáról a nemzet túlnyomó többsége meg volt győződve és nem hiszem, hogy magában véve a pogányság érdekében valamely fegyveres felkelés támadt volna; ámde aggályok lehettek a nemzet kebelében arra nézve, hogy a kereszténység uralomrajutása és még inkább a királyság intézményének életrehívása a minden osztálynak jogait és szabadságait biztosító régi intézményeket alapjaiban fogja megtámadni és Koppány és hívei kezébe ez adta a fegyvert. Hogy emellett azután a pogány vallás védelmét is hangoztatták és a trónváltás szükséges voltáról is szó eshetett, ez érthető és valószínű.

Tény az, hogy Koppány igen súlyosan bűnhődött, felnégyelték és elpusztult egész nemzetsége, akár a XIV. században Zách Feliciáné, nyomuk sem maradt. A Koppánnyal fellázadt vitézek is bűnhődtek, mert Szent István őket a pannonhalmi bencések részére tized fizetésére kötelezte.

Miután a nem szabadok a tized fizetésére úgyis kötelezve voltak, így egyes íróink a büntetés értelmét csak úgy tudták megmagyarázni, hogy a Szent István-legenda azon toldását, mely szerint a fiúgyermekből is minden tizediket az egyháznak kellett adni, mint büntetést valónak vették; pedig a legendákon kívül semmiféle más hiteles adatunk a büntetés ilyen alkalmazásáról nincs, az a legendaírók túlzásánál nem egyéb. A büntetés másként nem magyarázható meg, mint olyképen, hogy a Koppánnyal harcoló, a tized fizetése alól felmentetett, vitézek is tized fizetésére lettek kötelezve, mi Somogyban későbbi időkben is eljárás tárgyát képezte.

Koppánynak nem lehetett sok harcosa, nem tudott sokat összetoborozni. Könnyen ment a lázadás leverése, ha a legenda-szerű előadás itt-ott nagy dolognak tünteti is fel. Azt hiszem, azért lett egy akkor új jövevényre, Vencelinre bízva a király seregének vezetése, mert nem látszott szükségesnek a magyar vi-

tézek nagyobbarányú mozgósítása; a király bizalmasai és személyes kísérete elintézte a dolgot. Hogy a Hont-Pázmán-utódok hivatkoztak őseiknek akkor szerzett érdemeire, ez természetes és érthető, ha úgyis tűnik fel a dolog, hogy nem valami nagy veszélyen kellett keresztül esniök.

A honfoglaló törzsvezérek második nemzedékéhez tartozó Téténytől, talán helyesebben Teténytől származó Gyulák erdélyi szereplése teszi még leginkább a törzsfők benyomását; a család törzsvezéri, tehát fejedelmi származás, sőt a viselt gyula méltóság révén is fejedelmek voltak; az öregebbik Gyulát a Képes Krónika «dux magnus et potens»-nek nagy és hatalmas hercegnek mondja, minek igaz voltát az is bizonyítja, hogy Szent István atyja családjukból vesz feleséget; ők voltak a király után az első emberek; úgy látszik, a lengyel fejedelmi házzal is rokonságot tartottak, mert a kisebbik Gyula oda menekül és ott is királynak címezik; őseik közül többen a gyula méltóságot viselhették, mely méltóság, nézetem szerint, csak a törzsfökre volt ruházható; nagy vagyon urai és nevüket Erdélyben több Gyula és Zsombor nevű város és község örököltette meg. Erdélyben azonban Tétény nevű községet nem talállok, ellenben Pest vármegyében, Csepel-sziget tőszomszédságában két, Mosonban pedig egy ilyen nevű község van, mi arra mutat, hogy Tétény nem Erdélyben, hanem Magyarországon lakott és így, Erdélyben törzsvezér nem is lehetett.

A gyula méltóság abban az időben, mikor a két Gyula élt, már nem létezik, létezésének legkisebb nyoma sincs és így a két Gyula talán ősük, az utolsó gyula Tétény által viselt méltóság emlékére kapta nevét. Az öregebbik Gyula a keresztiségben a görög eredetű István nevet kapta ugyan, de azért úgy látszik, mint ragadványnevet a Gyula nevet is viselte és unokaöccsénél a kisebbik Gyulánál ez szintén ragadványnevek tekinthető, úgy miként a Kende is ragadványnevből lett családi névvé.

Az utókor előtt tekintélyük a krónikák elbeszéléseivel még fokozódott. Az a meszesi gyepű, melyről a Névtelen beszél, úgy néz ki, mintha az anyaországgal szemben az önálló Erdély védelmére készült volna.

Végül a királlyal, Szent Istvánnal is szembe szállanak és ez a magyar krónika szerint 1002-ben, a német szerint 1003-ban hatalmukat letöri.

Nem csodálhatjuk tehát, ha íróink a Szent István idejében élt Gyulát is törzsvezérnek és az utolsó gyulának mondják, sőt még Pauler is, aki pedig maga állapította meg, hogy a törzsvezéri méltóság 970 körül még névleg is megszűnt. Az ilyen önmagával való ellentmondás könnyen ébresztheti a komolytalanság vádját.

Összegezzük, mit mond felőlük a Névtelen.

A hetedik törzsvezérnek mondja Tétényt, Horká atyját, kinek fiai Gyula és Zsombor és tőlük ered a Maglód-nem. (VI.)

Árpád Tast, Szabolcsot és Tétényt küldötte Ménmarót országának elfoglalására; a Tisza és Szamos közötti nép önként behódolt (XX.) és az itt ketté vált sereg fele Tétény és fia, Horka vezetése alatt a nyíri részekre vonul, midőn is Ménmarótot egészen a Kőrösig szorítják vissza, Tétény pedig Zilahon keresztül a Meszesig halad, hol Szabolccsal és Tassal találkoztak, kik közben a mai Szabolcs megyét és Szatmár várat foglalták el. A Meszesnél Szabolcs, Tas és Tétény tanácsot tartván, megállapodtak, hogy Árpád vezér országának határa a meszesi kapunál legyen és ott rögtön kőkapukat és fából nagy rekeszeket, tehát gyeput csináltatnak; mindezeket Árpádnak megjelentvén, az igen örvend. (XXII.)

A Meszesnél való időzés alatt Tétény a lakósoktól az erdőielvi föld jóságát hallá dicsérni és kedvet kapott, hogy azt Árpád kegyelméből magának és maradékainak megszerezze. (XXIV.) Tétény tehát követek útján szabadságot kért Árpádtól, hogy Gelou ellen az erdőtúlra mehessen harcolni. A megkapott engedély alapján saját vitézeivel elhagyta bajtársait és az Almás vizéig nyomult, hol Gelou őt feltartóztatta (XXVL), de Tétény legyőzi és a menekülő Gelout utóiérvén, megölte. Akkor a föld lakói azonnal a magok jószántukból Tétényt urokká választották és azon a helyen hitöket esküvel erősíték és azt a helyet ez naptól Esküllőnek nevezik. Tétény és utódai pedig azon földet mindaddig birták, amíg Szent István azt tőlük elhódította, holott azt Tétény maradékai tovább is birták volna, ha a kisebb Gyula fiaival Buával és Buknával keresztényekké akarnak lenni és nem lettek volna

a szent király ellenére, jöllehet a király anyjának vérségéből valók voltak. (XXIV. és XXVII.)

A Névtelen szerint Bihar későbbben lett elfoglalva, sem mint Erdély és midőn Usubu Biharban harcolt, jelentkeztek a székelyek, «kik előbb Attila király népei voltak» és fiaikat tuszokul hozták, azután pedig Usubuval mentek a harcba. (LLI.)

Attila népeinek csakis az erdélyi székelyeket mondták, a többieket nem.

Pauler elfogadja a Névtelennek a honfoglalási műveletekre, a sorrendre vonatkozó előadását; Marczali azonban a Névtelennel szemben elfoglalt ismeretes álláspontjánál fogva a Névtelen által mondottakat egyáltalán nem tartja elfogadhatónak.

Hogy Erdély elfoglalása úgy történt volna, mint ahogy a Névtelen elmondja, nem hihető, sőt ki van zárva. Azzal a ténnyel, hogy Árpád Erdélybe erős őrseget, a székelyeket rendelte és ott a székelyeknek nevezett határőrökön kívül Erdély belsejében, mint összekötő kapcsok szintén letelepedtek egyes törzsek vitézei, már ez megváltoztatja a hódításnak azt a jellegét, melyet a Névtelen kíván annak adni; abban az időben képtelenségszámba megy Téténynek engedélykérése és annak megadása, a gypünek a Meszesben való létesítése, a fejedelemválasztás, az eskütétel, nem is beszélve az Esküllőről. Sőt mint már mondtam, nem hiszem, hogy Tétény és Horka Erdélyben telepedtek le, mert az azzal járt volna, hogy nevüket ott valamely telepen megörökítve találjuk.

Gelou személyét illetőleg lehetséges, hogy a hegyekben pásztorkodó vlachoknak valami efféle nevű, igen csekély hatalmú törzsfőnöke lehetett. De a Szamos-völgyön olyan helynevek is találhatóak, melyek még a honfoglaláskora előtti szláv eredetűeknek látszanak lenni,¹ mi arra mutat, hogy Erdély egy részében a honfoglalás előtt szláv nép is lakott; ezeknek aligha volt Gelou a főnökük.

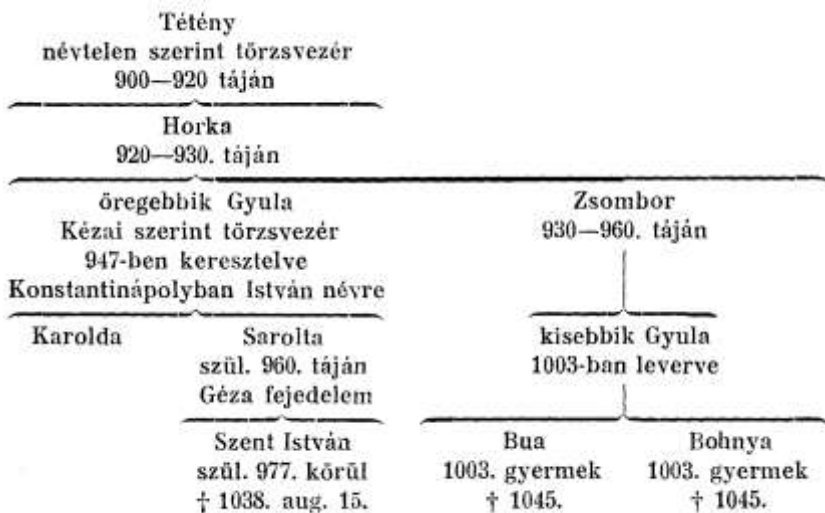
A Névtelen nagyon igyekezett kedvezni a hatalmas Gyulák utódainak, hogy ily beállításával örökítette meg bizonyára a valóságban sem csekély dicsőségüket. A Névtelen előadásából azonban elfogadom a Gyulák családtagjaira, előkelő szerep-

¹ Karácsonyi több értekezésében foglalkozott a kérdéssel.

lésükre és a meszesi gyepű létezésére vonatkozó részleteket, mert a hazai és külföldi források és a helynevek tanúságai megerősítik a Névtelennek ezekre vonatkozó előadását.

A Névtelen és a Képes Krónika adatai alapján a családfát itt állítom össze, jelezve az előfordulási évet vagy az időtáját, amikor szerepeltek.

A Képes Krónika szerint az öregebbik Gyulától származik Gyula, László fia,¹ más forrás nem említi; lehet, hogy a Maglód vagy a Gyula-Zsombor-nemek egyikéből származik; valószínűleg későbbi nemzedék, mert a László név nálunk csak Szent István-korában kezd divatba jönni.

A Maglód- nem Pest vármegyében, a Gyula-Zsombor pedig Erdélyben volt otthon. Ez az utóbbi valószínűleg Buától és Bohnyától ered, kiket a Képes Krónika szerint Péter király végeztetett ki azért, mert Endre, Béla és Levente Árpád hercegek pártján családjukhoz méltóan vezérszerepet vittek.²

Csánki tanúsítása szerint Bua és Bohnya nevét Erdélyben, Küküllő megyében két eltűnt község viselte, Bénye-Bua és Bohnya.³

¹ Florianus H. H. fontes domestici. I. XV.

Florianus fontes domestici. I. XLVII.

³ Csánki: Tört. földrajza. V. 862 és 869.

A fenti családfa megfelel az idő és korrendi követelményeknek; ismétlem, hogy az öregebbik Gyulának konstantinápolyi szereplése, Saroltának férjhezmenetele, a kisebbik Gyula elleni harc, Lengyelországba menekülése, Bua és Bohnya szereplése Péter idejében a főtámpontok az idő és korrend szempontjából.

A törzsvezéri családok közül, az Árpád-házét leszámítva, ez az egyetlen, melynek törzsfáját, bár a Konstantin által emiített törzsvezérek egyikével sem tudjuk összekötni, a honfoglalás idejéig visszavezetjük. A Névtelen sok bűnéért kárpótol bennünket ezzel a nemzedékrenddel és ha más érdeme nem volna, mint az, hogy ezt a fölötte becses családfát megmentette, már ezért is megérdemli a megbecsülést.

Marczali azonban a Névtelennek nemzedékrendjét sem fogadja el¹ és azon állásponton van, hogy a kisebbik Gyula tulajdonképpen Ajtony volt és ezt, a gyulaméltóság utolsó viselőjét fékezte meg Szent István, mely felfogását Hóman is magáévá tette.²

Úgy látom, hogy ezen álláspontot meggyőzően indokolni nem lehet; itt két különböző személyről van szó és mind-egyiknek megvan a maga külön szereplése, megvan a maga külön bűne, amivel vádoltatik.

Marczali arra is hivatkozik, hogy a Krónika a «rex Julus» alatt a gyulaméltóság királyi voltát akarja kifejezni és nem a személynek szól, holott épen megfordítva, a királyi címmel való megtisztelés egyenesen a Julus személynek adatik meg. A Krónikák azt sohasem mondják, hogy gyula, kende vagy karkász fejedelem, ily alakot nem használnak, csak azt mondják, hogy ezek a méltóságok fejedelmek és ha nevezik őket, akkor vagy fejedelemnek címezik, vagy nevükhöz hozzá teszik a méltóságukat, amelyet viselnek, mint ahogy Konstantin császár Bulcs és Kál nevéhez hozzáteszi, hogy karkászok.

Az sem felel meg a történelmi hűségnek, hogy Sarolta unokatestvére, a kisebbik Gyula, keresztény lett volna; nem ő, hanem Sarolta atyja, az öregebbik Gyula keresztelkedett

¹ Marczali: Mill. tört. 274. l.

² Turul XXX. kötet és A magyar honf. és elhely. 49. lap.

meg és így a kisebbik Gyulát joggal mondhatják pogánynak a krónikák.

Miként az előző fejezetben említettem, a magyarok 898-899. előretörték Olaszországba és onnan 900-ban visszatérve, meghódították Pannóniát; bizonyára ekkor telepítette Tétény a pestvármegyei és a mosoni Tétény szálláshelyeket. Az öregebbik Gyula jött azután keletre és előbb talán Békésben, azután Erdélyben telepedett le, hol sem ő, sem ősei előzőleg nem laktak.

Kézainak megjegyzését, hogy «az öregebbik Gyula a többiekkel együtt Pannóniába költözött, később az erdélyi részen lakott», úgy értelmezem, hogy Pannóniába költözés előtt nem lakott Erdélyben, hanem valahol a Duna innenső tájain vagy a Tisza mentén és csak Pannoniából való visszatérése után ment Erdélybe lakni.

Lehetséges azonban, hogy neki és nemzetségének előző telephelyei Békés megyében voltak és úgy keletkeztek ott a Gyula nevű községek; mint a Krónika mondja, Gyula vadászat közben akadt az általa helyre hozott Apulia vár romjaira és a városra; ha ez igaz, akkor a közelben kellett laknia. Azonban nincs kizárva, hogy ez a vadászat mindössze valami csodaszerűt akart feltüntetni.

A Névtelen által említett meszesi gyeprü és kapu létezését is elismerhetjük; mely felfogásomat támogatja a meszesi hegységhez számított hegyrészletnek Királyhágó, Királyerdő neve, mely név épen úgy, miként a szászok lakta Királyföld elnevezés gyeppure utal. Csakhogy ez a gyeprü nem a honfoglaláskor létesült, mert annak semmi értelme sem volna; miután pedig a meszesi gyeprükre sem a rómaiak idejében, sem utána, sem pedig Szent István ideje után szükség nem volt, így ezen gyeprü létesítőjének a kisebbik Gyulát kell tartanom; a Névtelen védeni akarta a Gyulákat a Szent István elleni lázadás vádjá ellen és ezért hozakodik elő Árpád engedélyével és beleegyezésével; a Gyuláknak Erdélyhez támasztott igényeit is Árpádig igyekezett visszavinni és ezért tünteti föl a meszesi védműveket is olyanoknak, mintha azok Árpád hozzájárulásával készültek volna; pedig minden arra mutat, hogy azokat több mint egy századdal később a kisebbik Gyula készítette és építette volt.

Annak, hogy Erdélynek élén, melyet a székelyek őriztek, a honfoglalás óta valamiféle önállósággal fejedelemszerű személység állott volna, semmiféle nyoma nincs és amit a kút-fők nem támogatnak, azt állítani bajos. De éppen ezt az önállóságot akarta Szent István idejében a kisebbik Gyula a királlyal való közelo-konság révén is megszerezni; a nagyra-vágyás hajtotta, de a fő bizalma saját erejében volt; sok kincset szedett össze, részben csalárdul is nagy vagyont gyűjtött, mint a Képes Krónika vádolja: «et quia pecunia illius Gyulae fuit male aquisita»; de még akad más vád is. Zaklatta a népet, a nép pedig csak a magyar lehetett, mert az az állandó lakhellyel nem bíró, folyton a hegyekben vándorló, kevés számú vlach pástor nem tudott oly hangosan beszélni, hogy panasza a krónikások fülébe jutott volna, hiszen az ilyen nép, aminő a vlach volt abban az időben, nem is tartotta szükségesnek a panaszt, mert ha nem jól érezte magát, átkelt a Dunán vagy a Kárpátokon és a túloldalon folytatta a nyáj legeltetését; a magyarok bejövetelekor azonban ezek is ki lettek üzve; panaszt tehát csak a magyarok hangoztathattak, kik bizonyára azért is panaszkodtak, mert Gyula saját személye iránti hűséget, sok vitézi szolgálatot még saját véreik ellen is követelt tőlük, pedig a magyar vitézekben az egység szükségének érzete már akkor is ki volt fejlődve, azt már a sokféle megpróbáltatás is kifejlesztette.

A kereszténység kérdése is belekapcsolódott a Gyula elleni vádakba; ő maga tényleg pogány volt és mi természetesebb, minthogy Gyula a magyarságnak Szent István törekvéseivel elégedetlenkedő részét is igyekezett maga részére megnyerni anélkül, hogy a vallásáért emelte volna fel fegyverét; őt függetlenségi törekvések vezették, ezért igyekezett elválasztani a meszesi gyeppel Erdélyt az anyaországtól és úgy vélem, hogy ő állította helyre a gyeppu kapujának védelmére a kapuról, zárolt helyről (Claustrum, Kolos, Klus) nevezett kolozsvári Óvárat is, mert a rómaiak ideje óta nem lakott Erdélyben oly nép, mely azt fenntartotta volna.

Tény, hogy I. Károly király 1314. évi okiratában István királyról, mint Kolozsvár város alapítójáról beszél; ámde Csánki ezt nem Szent Istvánra érti, mert akkor ezt I. Károly határozottan kifejezte volna, hanem valamelyik másik István

királyra vonatkoztatja.¹ Részemről nem tudok egyetérteni ezzel a felfogással és abban a nézetben vagyok, hogy I. Károly mégis csak Szent Istvánt kívánja nevezni, mert az István királytól nyert «régii szabadságokról» beszél, ezt pedig csak az első királyoktól, a szent királyoktól nyert szabadságokról szokták így kifejezni; lehetséges, hogy I. Károlynak olasz embere nem tudta még a magyar kancellária szokásait és Szent Istvánra gondolt, de elégnek találta ezt úgy fejezni ki, ahogy kifejezte. Szent István ugyan nem maga állította helyre, hanem Gyula az ő idejében tette azt; a város szabadalmait azonban, melyek talán már Gyulától eredtek, lehet, hogy Szent István is megadta.

Hogy pedig ez a kolozsvári Óvár már Szent István idejében lakható állapotban létezett, azt bizonyítja azon tény, hogy ott várispánság létesült; a hét erdélyi várispánság egyike, melyekről Erdély német és szláv neve: Siebenbürgen, Sedmohradzka, lett véve, ott székel.

Zsigmond király ugyan a városnak kőfállal való bekerítésére és minden más erődítmények létesítésére engedélyt adott, de ekkor már az Óvár állt, mert mint Óvár szerepel a korábbi okiratokban is.

Nézetem tehát az, hogy Magyarország elleni védekezésre épült az a meszesi gyepű és kapujának védelmére Kolozsvár akkor lett helyreállítva; az erdélyi oldal elleni védekezésre a vár nem az erdélyi oldalon épült volna újjá.

Építette pedig mindezt a kisebbik Gyula, hogy a maga és családja részére Erdélyből önálló fejedelemséget létesítsen.

Szent István az általa fogságba vetett Gyulát, úgy látszik, igen hamar szabadlábra helyezte, ki a lengyelekhez távozott és ott is halt meg; Pauler a Thietmar által Proeujnak mondott Gyula ilyen név alatti szereplését említi,² de az elnevezést nem tudja megmagyarázni, pedig ezt maga Thietmar mondja meg, midőn ehhez a névhez hozzáfűzi, hogy csodálatos Szent István kegyessége, ki őt a fogságból nemcsak szabadonbocsátotta, de nejét is utána küldötte; így lett belőle maradék (procu), ki a haláltól menekült szent István

¹ Csánki Dezső: Magyarország Tört. Földrajza. V. 311.

² A ői. n. tört. az Árp. kir. alatt. I. 410.

kegyelméből meg; bizonyára a lengyel nép nevezte így el. Két fia, Bua és Bohnya, bántatlanul Magyarországon maradt mindaddig, amíg Péter király őket mint lázadókat fel nem akasztatta.¹

Az elmondottak bizonyítják, hogy Gyula nem mint törzshezvezér, hanem mint egy előkelő nemnek vezére, mint hatalmas, nagytekintélyű úr került Erdélybe.

* * *

Ajtonyt Pauler, Béla kir. névtelen jegyzőjének elbeszélése alapján, bolgár «nemzetségi khán»-nak, fejedelmi sarjnak, az utolsó nemzetségi törzsfőnöknek² tartja, kit, mint ilyent, Szent István győzött le és fejedelemségét Magyarországgal egyesítette.

Ezen állásfoglalásával a Szent Gellért legendának Ajtonyra vonatkozó elbeszélését mellőzte, mert a legenda Ajtonynak bolgár voltáról vagy eredetéről mit sem tud, mindössze arról beszél, hogy Ajtony Viddinben áttérve a kereszténységre, a görögöktől hatalmat kapott a marosvári görög szertartású monostor felállítására; részemről ezt: «acceptit autem potestatem a Grecis, et construxit in pre fat a nrbe Moriséna monasterium stb.»³ így értelmezem, nem pedig hogy politikai hatalmat kapott volna. A görögök alatt az adott esetben a keleti egyház értendő.

Marezali ismert felfogásánál fogva a Névtelen elbeszélésében nem bízik és Ajtonyt a Gyulák nemzetségéből valónak tartja, ki megtagadta a királlyal szemben az engedelmisséget és legyőzete a nyugati egyháznak diadala volt a keleti fölött.⁴

Hóman ezen irányban még tovább megy, mert Ajtonyt a gyula méltóság utolsó viselőjének és az erdélyi kisebbik Gyulának tartja és szerinte a Gyula és Ajtony elleni hadviselések azonosak.⁵

Marezali Pauler felfogása ellenében utal a Konstantin császár által megadott déli határokra, melyekről a II. fejezet-

¹ Mon. Germ. Scrip. III. 862.

² A m. η. tört. az Árpádházi kir. alatt. I. 44.

³ Endlicher: Monumenta Arp. 215.

⁴ Marcali: Mill. tört. 277.

⁵ Turul XXX. kötet.

ben idézéseket közöltem; ezen határok semmiféle bolgár fejedelemséget a Duna és a Maros között nem tüntetnek föl és nem engednek e célra területet.

Nincs is egyetlenegy hazai vagy külföldi kútfő, mely efféle fejedelemségről tudna, kivéven a Névtelennek teljesen megbizhatlannak feltűnő elbeszélését, melyben önmagának is ellent mond; ugyanis a XI. fejezetben elmondja, hogy előzőleg Glád foglalta el Orsova várát a Marosig terjedő földdel; a XLIV. fejezetben pedig elbeszéli, hogy a magyarok Gládot onnan kiűzték, azután Glád elűzése dacára állítja, hogy a Szent István idejében élt Ajtony a kiűzött Glád nemzetségéből származott. Ha Gládot a magyarok a honfoglaláskor elűzték, úgy Ajtony nem lehetett az ő késői utóda.

Az Ajtony nevet magyarnak tartom; ezt a krónika- és legendairók ellatinosították és lett belőle Achtun, Ochtum, úgy miként Tétényből Tuhutum. A kolozs megyei Ajtony községet a régi időben szintén Ochtumnak (1320), azután Ahtunnak (1345), Ohthonnak (1411) és Aythonnok(1456)¹ találjuk írva. A magyarok pedig mindenkor Aj tonnák mondották. A Névtelen a Gelou, Glád, Keán neveket nem tette magyar hangzásúakká; de a magyar nevek hangzását nem tudta latinul visszaadni és igyekezett azokat ellatinosítani, ahogy az egykorú írók általában tették.

Pauler Ajtony birtokainak kiterjedt voltát az egyházmegyei határokkal igyekszik bizonyítani;² azonban már kifejtettem és Pauler saját idézései is bizonyítják, hogy az egyházmegyei határok teljesen bizonytalanok voltak és így azokkal általánosságban bizonyítani semmit sem lehet.

Pauler elismeri, hogy Szent István 1003-ban – amit a kútfők igazolnak – az erdélyi Gyula ellen Erdélyben háborút viselt és mégis Ajtonynak bolgár fejedelemségét csak jóval később, 1019 után egy-két évvel foglaltatja Szent István által el; ebből az következik, hogy az Erdélyben Gyula ellen folyt háború idején Szent István seregének háta mögött fennállt a magyarok ellenségeinek, a besenyőknek² szövetségeseihez, a bolgárokhoz tartozó marosi bolgár fejedelemség. Ily módon

¹ Csánki: Tört. Földrajz. V. 326.

² A m. n. tört. az Árpádházi kir. alatt 399. 1. 94. jegyzet.

a magyarok az Erdélytől keletre lakó besenyők és a nyugaton létező bolgár fejedelemség kétoldalú támadásának tették volna ki seregüket, ami az annyira óvatos magyaroktól még sem tételezhető fel; a harmadik ellenség, Gyula ellen pedig harcoltak.

De itt van a temesvári Pelbárt is, akinek rövid tudósítása ellene szól Pauler felfogásának, mert azt mondja, hogy a Nyirben lakott Ajtony legyőzése után 7 éven belül a magyar nép kereszténnyé lett.¹ Amiből következik, hogy szerinte Ajtony a kereszténység akadályozója volt és ehhez képest nem mint az utolsó nemzetiségi törzsfőnök harcolt volna Szent István ellen, hanem mint tökéletlen hitű; pedig a bolgárok és így maga Ajtony ekkor már keresztények voltak.

Természetes tehát, hogy Pauler megoldását nem tartom elfogadhatónak, de persze Pelbartét sem.

A legendák szeretik a nehézségeket, melyek hőseiknek útjába tornyosulnak, minél nagyobbaknak, az ellenfelek bűneit, gyarlóságait minél súlyosabbaknak, de ezeknek az ellenfeleknek az erejét minél hatalmasabbnak tüntetni föl, hogy azután hőseik diadalát, buzgóságát, csodaszerű viselkedését annál inkább kiemelhessék, magasztalhassák. Ertem és osztom tehát Pauler felfogását, midőn idegenkedett a Szent Gellért-legenda elbeszélésének elfogadásától, melyben nézetem szerint is Ajtony hatalmas voltáról, vitézeinek és előkelőinek sokaságáról, nagy seregéről, végtelenül sok lováról és marhájáról, nyájairól, majorjairól és udvarházairól, hét nejéről, de magáról a harcosokról is, melyekben le lett győzve, erős túlzások foglaltatnak. Ha ezek a harcok nagyok lettek volna, akkor a külföldi krónikák megemlékeztek volna Ajtonyról épen úgy, miként Gyuláról megemlékeztek.

Ajtony és Gyula egy ugyanaz nem lehet; a kútfők külön személyeknek veszik, cselekvéseik nem egyezők, Gyula 1003-ban, Ajtony 1021 körül lesz megfőkezve. Gyula Lengyelországban hal meg, Ajtonyt Csanád – Szent István unokatestvére, mert ezt a Névtelennek elhiszem – öli meg. Gyulától a Gyula-Zsombor- és a Maglód-nemek, Ajtonytól az Ajtony genus erednek. Ha a Gyulák uralma a Meszesen innenre is kiterjed, akkor nem készítik a meszesi gyepűt.

¹ Florianus I. 83. lap 3. pont.

Ajtony bűne a legenda alapján világosan megállapítható; pogánysággal vagy a pogányság védelmével nincs vádolva, mindössze az van mondva, hogy hitében nem tökéletes, azért van hét felesége, de ez nem volt vád és a hét feleséget is a legenda erős túlzásának tartom; a Névtelen szerint özvegyét Csanád vette feleségül, mint kereszténynek törvényes neje egynél több nem is lehetett.

Az egyetlen komoly vád a só dolga, bitorolta a király sóját, a Maroson megsarcolta, vámot vetett arra. Ezért küldötte ellene a király bizonyosan előző intések után unokatestvérét, Csanádot, ki őt megölte.

Törzsvezér ő sem volt, hanem egy nemnek volt a vezére. Az, hogy a legenda princepsnek nevezi, mint már kifejtettem, súllyal nem bír.

A legenda szerint a görögkeleti monostort a görögök engedélyével Ajtony Marosvárott állította és ezen monostort a győzelem után Csanád helyezte át Oroszlánosra; a legenda ezen elbeszélése szintén aligha felel meg a valóságnak. A görögkeleti zárdák, a zárdaalapításnak abban a klasszikus idejében a magányt kereső remeték részére épültek, a félreeső athos-hegyiek voltak a legelsőek; nem hihető, hogy Marosváron, egy vár atatt, városban épült volna ilyen zárda; ott épült az rögtön Oroszlánoson, a pusztaságban és csakis Csanád úr dicséretére lesz mondva, hogy a városból kitelepítette.

Szent István a görög birodalommal fenntartott jóviszonynál fogva nem bántotta és talán nem is engedte bántani a görög szerzeteseket.

Kétségtelen tehát, hogy úgy a Névtelen, mint a legenda elbeszélésében találunk igazságokat is, ha a monda és legenda-szerűből azokat kihámozzuk, de hajlandó vagyok a Névtelennek inkább elhinni azt, hogy Ajtony nem a harcmezőn esett el, hanem várában ölte őt meg Csanád, semmint a legenda bőszavú túlzásait.

XVII. Összefoglalás.

A magyarok a kazár szomszédságot azért hagyták el, hogy önállóságukat visszanyerve, ne kelljen idegen érdekekért küzdeniök. Etelközt is, a bolgárok és besenyők együttes támadása

után a megsemmisülés veszélyének és az idegen érdekek szolgálatának kikerülése végett hagyták el, sőt hajlandók voltak a kazárok szomszédságába, hol kendjük uralma alatt mégis bizonyos függetlenséget élveztek, visszatérni. Ezen szándékuk kivitele közben Kievnél kun rokon törzsekre akadtak, kikkel megerősödve, a vereckei szoroson keresztül a mai hazába törtek, melyet elfoglaltak és ott a maguk ősi szokásaiknak megfelelően rendezkedtek be.

Ősi intézményeikből azt, ami az új hazában felesleges volt, így a törzsszervezetet és a gyula méltóságot, minden habozás nélkül egyszerűen mellőzték és nemzetük kifejlődését nem nehezítették meg a törzsszervezet, továbbá a gyula méltóság és holmi állítólagos gypük felesleges béklyóival. Magukkal hozott intézményeik azon részét, melyet az új viszonyok között is tudtak használni, így elsősorban nemzeti központi hatalmukat, a vezérlő fejedelemséget, azután az ispáni és a vitézlő rendeket, azok bíróságait és gyűléseiket, megtartották és lassú, fokozatos kiépítés útján fejlesztették; melyekhez azután szívesen ragaszkodtak.

Az új hazában talált népek kezdetleges szervezetei a magyarok bejövetelekor megsemmisültek és tőlük egyetlenegy intézményt sem vettek őseink át; mire különben az előbbi lakosok kiűzése következtében a lehetőség sem volt meg.

Az új hazában talált várakat és erődített helyeket azonban már a honfoglaláskor azonnal megszállották, sőt azokat még jelentékeny számban szaporították is és ezen különböző várakból és erődített helyekből a maguk saját ősi intézményüknek, az ispánok rendjének igénye szerint megalkották az ispánságokat, melyekből a várispánságok fejlődtek ki; ezeket azonban állami tulajdonnak nyilvánították; az ispánrendűek az erődített helyek közelében saját tulajdonukat képező földeket is szereztek. Évszázadok folyamán azokból a várispánságokból, minden idegen behatás és példa vétele nélkül, fejlődtek ki azután a vármegyék úgy, ahogy őseink azt a maguk szükségleteiknek megfelelően, fokozatosan szükségesnek ismerték fel. Magyar eredetű intézmény voltak tehát a vármegyék is.

Minden intézményünk annyira magyar jellegű volt, hogy azok példáját egyik szomszédunknál sem tudjuk megtalálni, sem a frankoknál, sem a németeknél, sem a szlávoknál, sőt

az utóbbiak a délvidéken vármegyéinket utánozták, mely utánzás azután a csehekre és morvákra, ha kis részben is, szintén átragadt.

Az intézmények ősi magyar jellegéből fakadt az országgyűlésnek és a nádornak a királyt ellenőrző joga, továbbá a szent korona testének a tana és a jogfolytonossághoz való ragaszkodás, melyeknek ősi eredetére és gyakorlására bátran hivatkozhatunk.

Mély belátásra és «nem alacsonyfokú műveltségre mutat a keresztény eszméknek és vallásnak gyors diadalra jutása, valamint az egyházi intézményeknek sikeres meghonosítása.

A keresztény intézmények voltak az egyedüliek, melyeket a nyugattól vettünk át és ezek kötöttek bennünket leg-erősebben a nyugati befolyásokhoz; a kereszténység volt az az erő, mely a magyart a nyugati kultúrához vonzotta és hosszú időközön át az volt hazánkban annak egyedüli hirdetője és terjesztője is.

A magyar állami, nemzeti és társadalmi életnek teljesen nemzeti jellege hatalmas tényező volt, melyre támaszkodva mi, a kisszámú nemzet, meg tudtunk erősödni és meg tudtunk szaporodni.

A nemzetnek az, hogy kevesen voltunk, igen nagy nehézségeket és gondot okozott; különösen miután a kereskedelmet és ipart űző egész néprtegünk a kazárok szomszédságában visszamaradt, így őseink ezek hiányát érezték leginkább és idegen vendégnépek letelepítésével voltak kénytelenek a hiányt pótolni; mi azonban úgy ahogy, csak évszázadok letűnése után sikerült.

Az egész Árpád-korszak alatt, egyes külföldi népelemeknek, különösen a tatároknak betörését, továbbá a Péter- és Aba-féle mozgalmakat leszámítva, egyetlen egy nagyobb, a fejlődést megakasztó belső mozgalom vagy zavar nem merült fel; a népelemek aránylag csodálatos összhangban maradtak; a nagyszámú vitézlőrendűeknek erőszakos fellépéséről, bármennyire szerettek volna a kisszámú ispánok jogaihoz jutni, tudomásunk nincs. Tény, hogy e céljaik érdekében folyt küzdelmeknél sem a vitézlőrendűek, sem az alsóbb rétegek a törvény útját el nem hagyták.

Ami erőszak előfordult, az inkább a nemzeti irány

diadalra jutása érdekében, Péter és Aba Sámuel ellen érvényesült. A királyi család belviszályai többízben szomorú jelenségekként tűnnek ugyan fel, de a nemzet fejlődésének és egységének ártalmára nem váltak.

A nagy tömegeknek az országgyűléseken való megjelenése egyes királyainknak nem lehetett kellemes, de az aranybulla tanúsága szerint az ispánrend nem foglalt II. Endre mellett állást, midőn ez a tömegek kizárására törekedett; kétségtelen, hogy időnkint bizonyos nehézségeket, sőt bajokat okoztak a résztvevő tömegek, de bizonyára nem tévedek, midőn állítom, hogy a nemzet összességének az országgyűléseken való megjelenése és részvétele teremtette meg nemcsak a nemzet egységét, hanem az Árpádok uralma idején állandóan jelentkező nemzeti önérzetet is és az fakasztotta az erősen nemzeti irányzatú közvéleményt, ahogy későbben a vármegyék működését is hasonló eredmény tette áldásossá. Azok a tömegek tehát több jót, semmint rosszat hoztak a nemzetnek.

Az angolok népgyűléseik útján értek hasonló célokat el.

Az érintett egyes nehézségek és a tatárok rettenetes pusztítása dacára az Árpádok korában hatalmas lendületet vett a magyar erő; királyi házának színmagyar voltán kívül ősi intézményei acélozták meg vitézeinek erejét és biztosították a háborúkban a gyakori győzelmeket, otthon pedig a nemzet egységét; soha a magyar oly hatalmas nem volt, mint az Árpádoknak a nemzeti államot megalapító és azt biztosító küzdelmeinek idejében; az az általános fellendülés és az az el-lentállási képesség, melyet azokban a századokban észlelünk, bizonyítja az akkor uralkodó magyar nemzeti irányzat feltétlen helyességét; a kazárok szomszédságából elkívánkozott őseink azokban a századokban elérték céljukat, mert amíg a nemzeti uralkodóház, az Árpádok éltek, addig nem voltak kénytelenek idegen érdekekért harcba szállani. A nemzet nem hiába siratta az utolsó «arany galyacska» letörését, mert az Árpádház letűnése után csakhamar ismét idegen érdekekért sokszor kellett véreznie és a saját érdekei igen gyakran el lettek hanyagolva.

Őseink jogaik biztosítását is keresztül tudták vinni, amiként ezt a Szent Istvánról, az aranybulláról és az azzal kapcsolatba hozott törvényekről szóló fejezetekben előadtam. Ismétlem, hogy a Szent István előtti alkotmányjogi biztosítéknak

a vérszerződést kell tekintenünk; az azóta lefolyt idők legfőbb jogforrását az Intelmekben találjuk meg, melyeknek kiegészítői Szent István törvényei; későbbi jogforrássá vált az aranybulla, mely szintén az Intelmek kiegészítésére és magyarázatára lett megajkötva és már ünnepélyes alakja is föléje emeli az 1231., 1267., 1290. és 1298. évi törvényeknek, melyek sohasem nyertek oly fontosságot, minőt a nemzet az aranybullanak tulajdonított. A Szent Istvántól nyert jogokra való hivatkozások épen olyan gyakoriak, mint amilyen tekintélye a későbbi időkben az aranybullanak volt.

Az Árpádok kora volt történelmünknek legdicsőbb, legtanulságosabb, színmagyar korszaka, melyet továbbra is igyekeznünk kell a nemzet okulására, a történelmi igazságnak megfelelően, ugyanazon buzgalommal és odaadással, miként azt a nagyérdemű Pauler, Marczali és a többi tudósaink tettek, minél alaposabban feltárni és megismerni.

NÉVMUTATÓ.

- Aba Sámuel király 67. 68. 180. 181.
Abauj-Torna vm. 45.
Achtun, Ochtom, Ochthun, Aython
  1. Ajtony.
Ajtony 28. 29. 165. 171. 175. 176.177.
Ajtony helynév 176.
Ajtony nem 171. 178.
Alberik 123. 127. 131. 132.
Albert király 62.
Almás folyó 168.
Almos v. fejedelmek 7. 9. 13. 14.
  16. 17. 18. 19. 36. 38.
Alpok 27.
Amerika 33.
Anjou-kor 69. 82. 103. 119.127.135.
  136. 165.
Anyala helynév 88.
Apulia vár 1. Gyulafehérvár.
Aquincum 87.
Arabok 10.12.13.14.18.19.37.38.74.
Archas 1. Karkász
Árpád vez. fej. 9. 11. 14. 18. 19. 22.
23. 25. 28. 30. 35. 36. 37. 38. 39. 40.
41. 46. 49. 51. 79. 87. 121. 168. 169.
172.
Árpádház 31. 34. 45. 105. 113. 116.
123. 135. 136. 137. 161. 165. 171.
180. 181. 182.
Árpád-hercegek 68. 170.
Árva vm. 39. 85.
Attila 123. 169.
Ausztria 46.
Avar 35.
Ázsia 7. 11. 12. 20. 32. 33.
- Bács vm. 45.
- Bagdad város 18.
Bágy helynév 78.
Bagyan helynév 78.
Bagyin helynév 78.
Bágyon helynév 78.
Bajorok 26. 27. 98.
Bálványimádók 21.
Bán 34.
Bana helynév 88.
Baranya vm. 103.
Bars vm. 45. 46. 88.
Bartal György 95. 115.
Bartal-szótár 72.
Basgurt, baskír 35.
Bát helynév 78.
Battyán helynév 78.
Békés vm. 170.
Belagrada 1. Belgrád.
Béla hg. 109.
Béla kir. 68.
Béla I. 68. 110. 170.
Béla IV. 94. 105. 117. 150. 156.
Belgrád vár 29.
Bélyegzőbírák 117. 120. 121.
Bene ispán 103.
Benedek VI. pápa 104.
Bénye-Bua helynév 170. 171.
Benevento állam 56.
Besenyők 9. 14. 15. 16. 17. 18. 19.
22. 23. 24. 25. 29. 30. 31. 32. 34.
36. 57. 104. 176. 177. 178.
Bíborban szül. Konstantin 1. Kon-
stantin.
Bihar vm. 45. 88. 160.
Biloch 1. Bélyegzőbíró.
Bizánc 7. 18. 25.

- Bodomerei Tamásné Olimpiades
*apáca 79.
- BÖKis Leo 1. Leo császár
- Bohnya helynév 170.
- Bolgárok 8. 12. 14. 18. 21. 22. 23. 24.
25. 29. 30. 31. 32. 48. 56. 57. 106.
175. 176. 177. 178.
- Bolondóc helynév 88.
- Bossány helynév 94.
- Boszniai püspök 160.
- Brandenburg tartomány 104.
- Bratiszav 57.
- Bua, Gyula fia 168. 170. 175.
- Budai Kíónika 27.
- Bukna, Bohnya, Gyula fia 168. 170.
171. 175.
- Bulcs vezér 30. 47. 48. 49. 53.
- Burtaszok 12.
- Charal 1. Nagy Károly.
- China 1. Kína.
- Chasarok 1. Kazárok.
- Chrobry Boleszló lengyel fejedelem 57.
- Constantinos császár, szent 29.
- Csák ispán 36. 46.
- Csák Máté 94.
- Csanád helynév 123.
- Csanád ispán 177. 178.
- Csanádi püspök 160.
- Csánki Dezső dr. 44. 45. 46. 170.
173. 175. 176.
- Császár Mihály fordító 28.
- Csepel-sziget 87. 167.
- Csehek 57. 104. 180.
- Csík vm. 47.
- Csongrád vm. 45.
- Curia 1. Kúria.
- Dalmátország 85.
- Dán nemzet 56.
- Danubius 1. Duna.
- Davar szó 115.
- Delzsén helynév 93.
- Distra 1. Szilisztria.
- Divék nem és helynév 93.
- Dlzsín 1. Delzsén.
- Dnjeper folyó 15. 16.
- Doboka vm. 46.
- Dráva folyó 43. 159.
- Dsaiháni arab író 10.
- Dsila 1. Gyula.
- Duna folyó 7. 23. 26. 27. 28. 29.
172. 176.
- Eger vára 43.
- Egresi apát 67.
- Egri püspök 67. 84. 160.
- Előd ispán 36. 38. 47.
- Első foglaláskori birtokok 40. 41. 42.
- Endlicher Monum. 120. 175.
- I. Endre király 68. 109. 110. 113.
123. 130. 170.
- II. Endre király 67. 78. 103. 133.
139. 148. 181.
- III. Endre király 119. 123. 155. 162.
- Erdélyország 23. 25. 26. 27. 28. 29.
30. 32. 43. 45. 46. 53. 85. 99. 159.
167. 169. 170. 172. 173. 174. 175.
176. 177.
- Erdélyi László dr. 48. 50. 84. 97.
145.
- Erdélyi püspök 160.
- Esküllő helynév 168. 169.
- Észt nemzet 11.
- Esztergom 43. 83. 88. 106. 151. 160.
161.
- Ete ispán 36.
- Etelköz 7. 9. 11. 14. 15. 16. 17. 22.
23. 25. 33. 34. 36. 48. 52. 104. 106.
178.
- Európa 11. 18. 32. 33. 57. 74. 77.
80. 111. 125.
- Fejér György okm. tár 53. 85. 103.
- Fejérpataky Emlékkönyv 161.
- Fejérvári országgyűlés 127. 128.
133. 134. 148. 155.
- Fejér vm. 45. 88.
- Fekete-tenger 11.
- Ferdinándy Gejza 137.
- Finnek 11. 20.
- Finn-ugor népek 11. 12. 20. 21.
- Florianus 31. 106. 170. 177.
- Fraknoi Vilmos 115.

- Frank grófságok 95.
 Franke O. 14. 32.
 Frank ország 29.
 Freisingeni Otto 91.
 Fuldai évkönyvek 26.
 Füs helynév 88.
- Gábor deák 24.
 Gábor Gyula dr. 103. 121. 136.
 Galícia tartomány 85.
 Gau 98.
 Gelou bolgár 168. 169. 176.
 Gergely észet érsek 160.
 Germania I. Németország.
 Géza vez. fejedelem 5. 42. 48. 53.
 54. 55. 56. 57. 60. 61. 63. 70. 71.
 74. 80. 107« 112. 113. 129. 170.
 Gizella királyné 68.
 Glád oláh 176.
 Gömör vm. 45. 88. 103.
 Görögök 8. 9. 10. 11. 13. 16. 18. 22.
 23. 24. 30. 31. 32. 35. 51. 56. 57.
 72. 103.105.106. 115. 128. 167. 175.
 Grimm J. és W. 56.
 Gutkeled nem 28.
 Gyarmat I. Kürtgyarmat.
 Gyarmat helynév 46.
 Gyepük a törzsek telepei körül
 * 49. 50.
 Győr vár 45. 88. 120.
 György barát 22. 51.
 Győri püspök 103.
 Gyula (dsila) méltóság 10. 11. 20.
 28. 30. 31. 34. 36. 38. 47. 51. 53.
 71. 114. 115. 167. 170. 17f. 178.
 Gyulafehérvár helynév 30. 172.
 Gyulák (erdélyi) 165. 167. 168. 169.
 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176.
 177.
 Gyula nevű községek 172.
 Gyula-Zsombor nem 47. 48. 71. 170.
- Hajdú vm. 45.
 Hajnik Imre 77. 121.
 II. Henrik 57.
 Heves vm. 45.
 Hilferding 72.
- Hodinka Antal 12. 15.
 Hóman Bálint dr. 32. 35. 50. 79.
 171. 175.
 III. Honorius pápa 67. 83. 139.
 Hont vm. 45. 47. 88.
 Hont-Pázmán nem 1G7.
 Horka ispán 36. 168. 169. 170.
 Horvátok 29. 159.
 Horvátország 85. 94.
 Huba vezér 36. 38.
 Hungarus 35.
 Hunnok 21. 28.
- Illés József 98.
 Ilosvay-codex 109.
 Imre I. Szent Imre.
 India 32.
 Intelmek 60. 61. 62. 63. 64. 65. 73.
 81. 90. 96. 105. 116. 125. 128. 137.
 Ispahan helynév 72.
 Ispán helynév 72.
 Ispánok 9. 34. 37. 40. 42.
 Istros I. Duna folyó.
 István, Gyulák családjából 167.
 I. István király I. Szent István.
 V. István király 156.
 Iza méltóság 10. 12.
 Izraeliták 20. 21.
- János kalocsai érsek 160.
 IX. János pápa 26.
 Japánország 20. 33.
 Jenő, Jenák, törzs 33. 34. 39. 45.
 Jirecek H. 72. 73.
 József kazár király 20.
 Julius I. Gyula
- Kába helynév 45.
 Kabar törzs 15. 20. 33. 34. 45. 46.
 Kadar bíró I. Országbíró is 34. 38.
 41. 52. 53. 115. 116. 117. 118. 119.
 120. 121.
 Kál karkász 49. 52. 171.
 Kalán nem 36. 46.
 Kálmán király 53. 77. 94. 100. 101.
 102. 103. 105. 110. 111. 112. 113.
 116. 118. 119. 126. 131. 132. 143.

- Kangar 14.
 Kalocsa helynév 43.
 Kalocsai érsek 160. 161.
 Kapitulárek 59.
 Kaplyon nem 28. 47.
 Karácson Imre 64.
 Karácsonyi János 28. 47. 50. 93.
   94. 169.
   Karé 1. Kér.
 Karkász 34. 38. 49. 51. 52. 53. 71.
   109. 110. 112. 113. 114. 115. 117.
 Karolda az erdélyi Gyulák család-
   jából 170.
 I. Károly király 173. 174.
 Károly, Karolus, Charal, Kral, Karol
   I. Nagy Károly.
 Kárpátok 23. 173.
 Kaspi-tenger 12.
 Kaukázus 21.
 Kaza 1. Keszi.
 Kazár helynév 45.
 Kazárok 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15.
   16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25.
   29. 34. 35. 37. 38. 46. 74. 115. 178.
   179.
 Keán bolgár 31. 176.
 Kehida helynév 84. 161.
 Keletrómai birodalom 57.
 Keletrómai császár 8.
 Kende, Kende, Kudu, Könd 10.
   II. 12. 13. 14. 20. 25. 34. 35. 36. 38.
   44. 47. 51. 53. 112. 114. 115. 167.
   179.
 Kender khágán 10. 20.
 Képes Krónika 24. 31. 33. 36. 39. 43.
   91. 116. 165. 167. 170. 173.
 Kér törzs és helynév 33. 34. 39. 45.
   46.
 Keresztények 21.
 Keszi, Kesző törzs és helynév 33.
   34. 39. 45. 46.
 Kézai 20. 24. 28. 30. 33. 36. 38. 39.
   46. 48. 49. 52. 63. 68. 71. 83. 104.
   106. 107. 108. 109. 110. 111. 112.
   113. 114. 116. 117. 122. 123. 126.
   133. 170. 172.
 Khágán 8. 9. 10. 11. 20. 21. 37. 38.
   Khágán-bu 10. 12. 20.
   Kiev város 12. 13. 14. 15. 16. 20. 23.
   24. 106. 179.
   Kína ország 11. 20. 32.
   Király föld 25. 172.
   Királyhágó, Királyerdő hegység
   172.
   Király szó eredete 56.
   Kolozsvár, Kolos, Klus 173. 174.
   Kolozs vm. 45. 46.
   Kolsoi nem 36.
   Komárom vm. 44. 45. 88.
   Konstantin császár, biborban szü-
   letett 7. 9. 10. 11. 13. 14. 16. 18.
   19. 22. 24. 28. 29. 30. 31. 33. 34.
   35. 36. 38. 39. 40. 43. 44. 46. 48.
   49. 51. 52. 104. 113. 115. 121. 171.
   175.
   Konstantinápoly, Bizánc 30. 31.
   49. 52. 170.
   Kopján, Kende fia 36.
   Koppány 59. 60. 165. 166.
   Korzán, Kende fia 22. 36. 44. 51.
   Kozár helynév 45. 46.
   Közép-Szolnok vm. 44.
   Körös folyó 29. 168.
   Krassó vm. 44.
   Kriszosz 1 Körös folyó.
   Kun nép 12. 14. 15. 16. 17. 20. 23.
   25. 26. 106. 160. 179.
   Kúria 123.
   Kutschera Hugo br. 20. 21.
   Kücsid, Kende fia 36.
   Küküllő vm. 170.
   Kürt helynév 44. 46.
   Kürtgyarmat törzs 33. 39. 45. 46.
   Lagúnák 27.
   László a Gyulák családjából 170.
   IV. László király 134. 156. 157.
   Lausitz tartomány 104.
   Lebedia 8. 9. 10. 13. 14. 15. 16. 17.
   18. 19. 33. 35. 37.
   Lebed kende 9. 10. 11. 14. 16. 17.
   18. 22. 35. 36. 37. 51.
   Legenda 61. 69. 96.
   Léi vezér 36. 38. 47. 49.

- Lengyelország 21. 56. 57. 167. 171, 174. 177.
- Leo, bölcs, császár 7. 8. 13. 18. 22, 39.
- Levente herceg 68. 170.
- Lindner Th. 12. 17. 24. 104.
- Liptó vm. 85. 89.
- Liv nép 11.
- Lodoméria tartomány 85.
- Lovagrend 26.
- Madsgharije 35.
- Maglód *nem* 36.-71. 168. 170. 178.
- Magna Charta 145.
- Magyar Nyelv folyóirat 30.
- Marczali Henrik dr. 5. 19. 23. 26. 31. 40. 47. 48. 53. 80. 91. 97. 104. 148. 151. 153. 155. 161. 169. 170. 171. 175. 182.
- Mályusz Elemér 89. 93.
- Margit-legenda 79.
- Mármaros vm. 85.
- Maros folyó 28. 29. 176. 178.
- Marosvár helynév 175. 178.
- Méd nép 115.
- Megye név eredete 103.
- Megyer törzs 13. 14. 16. 26. 27. 33. 34. 35. 36. 37. 39. 45. 46.
- Ménmarót 168.
- Meszes hegység 168. 169. 177.
- Meszesi gyepű 167. 168. 170. 172. 173.
- Method 53.
- Miklósié 72.
- Mohamedánok 12. 21. 37.
- Mongolok 11.
- Mongol-tatár faj 11. 20. 36.
- Morészész I. Maros folyó.
- Morisena I. Marosvár.
- Morva nép 26. 27. 29. 56. 57. 180.
- Mosón vm. 46. 167. 172.
- Nádor 62. 112. 113. 114. 115. 116. 142.
- Nagy János 45.
- Nagy Károly császár *óó*. 56. 58. 59. 64. 65.
- Nagy Lajos király 61. 86. 146.
- Nagy-Várad helynév 43. 106.
- Német comitatusok 96.
- Német császár és király 57.
- Német nép 11. 18. 27. 29. 32. 104.
- Nesztor-krónika 15.
- Névtelen jegyző 18. 19. 24. 33. 36. 38. 39. 40. 41. 46. 48. 49. 68. 69. 87. 123. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 175. 176. 177. 178.
- Nicetász 22.
- Nógrád vm. 43. 45. 88.
- Nyék *nem* 14. 26. 27. 33. 35. 36. 37. 39. 45. 46. 87.
- Nyelvtörténeti Szótár 110.
- Nyir 168. 177.
- Nyitra vm. 45. 46. 88. 93.
- Ochtum I. Ajtony.
- Oguz bán 84.
- Olaszország és olaszok 26. 27. 28. 30. 33. 57^m. 106. 172. 174.
- Oleg orosz fejedelem 12. 15.
- Ond törzsvezér 36. 38. 47.
- Oroszlános helynév 178.
- Orosz krónikák 15. 16.
- Oroszok 8.
- Oroszország 33. 56. 57. 85.
- Orsova helynév 26. 176.
- Őrs ispán 36. 38. 47.
- Őrsur *nem* 47.
- Országbirák I. Kadarbiró.
- Osztrák író 16.
- I. Ottó császár 54.
- II. Ottó császár 56.
- III. Ottó császár 55. 59.
- Óvár, Kolozsvár erődje 173. 174.
- Paeonok 35.
- Pannonhalmi bencések 166.
- Pannónia 26. 27. 28. 30. 31. 106. 107. 131. 172.
- Pápa, római 56. 58. 67. 104. 108.
- Passau helynév 104.
- Patak helynév 106.
- Patzínakia I. Besenyők. -
- Pauler Gyula 5. 10. 13. 16. 23. 26.

28. 30. 31. 34. 35. 45. 48. 51. 53.
 54. 55. 69. 80. 95. 96. 97. 105. 112.
 113. 121. 165. 168. 169. 174. 175.
 176. 177. 182.
 Pécs helynév 43.
 Pecszenigek 1. Besenyők.
 Pécsi püspök 160.
 Perzsia 10. 12. 13. 18. 19. 72. 74. 78.
 115.
 Pest-Pilis-Solt vm. 45. 88. 167. 170.
 172.
 Pest város 134. 160.
 Pesty Frigyes 81. 85. 86. 88. 89. 95.
 Péter király 68. 126. 170. 171. 175.
 180. 181.
 Piligrin püspök 104.
 Pok nem 28.
 Polovecek 15.
 Pozsony vm. 88.
 Pray 115.
 Procuaj 174.
 Quedlinburg 56.
 II. Rákóczy Ferenc 51.
 Rectorok 1. Kadarbíró.
 R. Kiss István 135. 16U.
 Rogeriüs 68. 91.
 Róma 56.
 Rómaiak 17. 21. 30. 87. 128. 173.
 Római császár és birodalom 1. Ke-
 letrómai császár és birodalom.
 Római egyház 57. 107.
 Salamon m. király 23.
 Sanskrit nyelv 72.
 Sarkéi vár 11. 29.
 Sarchas 1. Karkász.
 Sarolta, Géza v. fej. neje 170.
 Sedmohradzka 1. Erdély.
 Sermion 1. Szerem.
 Siebenbürgen 1. Erdély.
 Simeon bolgár cár 22.
 Somogyi herceg 165. 166.
 Somogy vm. 45.
 Sopron vm. 45. 88.
 Soupania 72.
 Span 72. 73. 81. 95.

Spahi, Spahioglanus 72.
 Szabartoiaszfalói 35.
 Szabó Károly 23.
 Szabolcs vezér 36. 38. 47. 168.
 Szabolcs vm. 45. 130. 168.
 Szamos folyó 168. 169.
 Szász nép 26. 58. 134. 157. 159. 160.
 Szatmár vm. 45. 168.
 Száva folyó 29.
 Széchenyi István gróf 81.
 Székely monda 28.
 Székely nép 25. 26. 27. 28. 134. 160.
 169. 173.
 Székelyek telepítése 25.
 Székesfejérvár 106.
 Szemere nem 36. 47.
 Szent Gallen város 107.
 Szent Gellért 175. 177.
 Szentgotthárdi apátság 67.
 Szent Imre 59. 60. 67.
 Szent László király 76. 86. 91. 92.
 93. 94. 95. 98. 99. 100. 101. 109,
 111. 112. 113. 116. 117. 121. 130.
 131. 138.
 Szent István király 5. 23. 28. 29. 30.
 31. 32. 42. 43. 48. 53. 54. 55. 56.
 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65.
 66. 67. 68. 70. 71. 72. 74. 80. 81.
 82. 83. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92.
 94. 95. 96. 97. 98. 101. 103. 105.
 107. 108. 109. 112. 113. 114. 115.
 116. 117. 121. 122. 123. 124. 125.
 127. 128. 129. 130. 133. 135. 136.
 138. 139. 144. 147. 152. 165. 166.
 167. 168. 170. 171. 172. 173. 174.
 175. 176. 177. 178. 181. 182.
 Szepes vm. 85
 Szente-Mágocs nem 28.
 Szerafin érsek 126. 131.
 Szerbia 85.
 Szerémség 29.
 Szereti völgy 25.
 Sziám ország 20.
 Szibéria 32.
 Szilágy vm. 45.
 Szilisztria helynév 29.
 Szklérosz 22.

- Szláv nép 14. 18. 35. 56. 72. 87.
106. 169.
Szlavónia 46.
Szlavonország 85. 159.
Szolnogyőr vár 88.
Szolnok-Doboka vra. 45. 46.
Szendox>lokosz 29.
- Taksony 53. 55.
Tarján törzs 33. 39. 45.
Tarkas levente 22.
Tas vezér 36. 38. 47. 168.
Tatár népek 11.
Tatár-mongol népek 20.
Tátra-hegység 26.
Temes folyó 29.
Temes vm. 45.
Temesvári Pelbárt 31.
Termács Árpád utód 30. 49.
Teszalonik tartomány 22.
Tétény, Töhötöm, Tuhutum Gyulák
családjából és helynév 30. 36. 38.
46. 47. 167. 168. 169. 172. 176.
Theotmar érsek 26.
Thietmar krónika 58. 174.
Timészész folyó 1. Temes.
Timon Ákos 116. 155.
Tinódi Sebestyén 115.
Tisza, Titza folyó 26. 28. 29. 168.
173.
Tomaj nem. 28.
Tolna vm. 45. 88.
Torda nem 116.
Tőkésujfalu helynév 94.
Török nép 12. 20. 21. 35. 74. 78.
115.
Törzsek 33.
Törzsek bomlása 40. 43. 44. 45. 46.
47. 48.
Törzs vezérek 38. 39. 40.
Trajánus császár 29.
Trencsén vm. 88. 93. 94.
Turk nép 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14.
15. 16. 17. 18. 19. 20. 24. 29. 34.
35. 37. 39. 40. 51.
Turk-magyar törzsek 7. 10. 18. 18.
19. 20.
104. Turkesztán ország 12.
Turóc vm. 85. 89. 90. 93.
Turóczy-codex 73. 125.
Turóc-Visegrád vár 89. 93. 94.
Tulész folyó 29.
- Udvarnok helynév 111.
Uger hegy 15. 16.
Uger, Ugar, Unger, Ungar 35.
Ugor nép 15.
Ultrasilvania 1. Erdély.
Urai-hegység 11.
Usubu vezér 169.
- Vác helynév 26.
Váci püspök 160.
Vajda 9.
Várad 1. Nagyvárad.
Vas vm. 45. 46.
Vencelin vezér 166.
Venger 35.
Vereckei szoros 23. 24. 25. 179.
Vérbulcs vezér 36. 38. 49.
Vérszerződés 9.
Veszprémi püspök 103. 160.
Veszprém vm. 45. 88.
Visegrád 1. Turóc-Visegrád.
Volga folyó 12.
168. Wenzel Gusztáv 84. 121.
Widukind szász vezér 58
- Zách Felicián 166.
Zágrábi püspök 160.
78. Zala folyó 84. 121.
Zala vm. 45. 84.
46. Zemplén vm. 45.
Zilah helynév 168.
Zoard ispán 36.
Zoltán vez. fejedelem 41. 49. 116.
117.
1. 14. Zsidó nép 21. 37. 161.
. 34. Zsitvagyarnuit helynév 45.
Zsombor nem 30. 36. 47. 167. 168.
18. 170. 177.
Zsupa 72. 73. 98.